

T.C.

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

HADİSLERDE DÜNYEVİLEŞME VE TAMAHKÂRLIK

Recai ŞAHİN

Iğdır 2017

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

HADİSLERDE DÜNYEVİLEŞME VE TAMAHKÂRLIK

Hazırlayan
Recai ŞAHİN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Musa ÇETİN

İğdır 2017

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**HADİSLERDE DÜNYEVÎLEŞME VE TAMAHKÂRLIK**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kâğıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Recai ŞAHİN
29.12.2017

KABUL VE ONAY

RECAİ ŞAHİN tarafından hazırlanan **HADİSLERDE DÜNYEVİLEŞME VE TAMAHKARLIK** adlı çalışma, **29/12/2017** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **HADİS** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Yrd. Doç. Dr. Necmettin ŞEKER (Başkan)

(İmza)

Yrd. Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN (Üye)

(İmza)

Yrd. Doç. Dr. Musa ÇETİN (Üye)

ÖZET

İnsan, mal, mülk ve servete karşı her zaman bir meyil içerisinde olmuştur. Hristiyanlık ve Budizm bu meyli yok sayarak ifrata, Yahudilik ve Zerdüştlük ise gaye hâline getirerek tefrite kaçmışlardır. Kur'ân ve hadislerde ise mal ve servet, ne mutlak olarak yerilmiş ne de amaç olarak gösterilmiştir. Mal ve servetin yerinde kullanımı tavsiye edilmiş, aksi bir durumda ise karşılaşılabilecek olumsuz durumlar göz önüne serilmiştir. Bu bağlamda evrensel olan son dinin peygamberi Hz. Muhammed (sav)'in öğretmenliği ve örnekliliği ile yetişen sahabenin mal ve servete yaklaşımları ana kaynağa yakınlıkları sebebiyle önem arz etmektedir. Çalışmamızda konular mal ve servet edinenler, mal ve servete karşı olanlar, mal ve servete rağbet edenler olmak üzere üç değişik açıdan incelenmeye gayret edilmiş olup “Hadislerde Dünyevîleşme ve Tamahkârlık” başlığıyla incelenmiştir.

Tezimizde takip edilen yöntem gereğince: İlk bölümde “Dünyevîleşme bağlamında, çocuklar, gençler ve ihtiyarlar olmak üzere hayatın üç aşaması ele alınmıştır. İkinci bölümde; Dünya malını elde etme hırsı, dünyaya meyletme, nefis, dünya hayatının yerilmesi gibi konular, Üçüncü bölümde ise; dünyaya meyletme konusunda Hz. Muhammed (sav)'in hayatından örneklerle sakınılması gereken davranışlar ile dünya ve ahiretin önemi ve ikisi arasında ki denge konusu vurgulanmıştır. Ulaştığımız genel sonuç şudur: Dünya ve ahiret hayatı arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. İnsandan iki âlem arasında dengeyi gözetmesi ve hayatını bu doğrultuda düzenlemesi beklenmektedir. Ancak dünya hayatının cazibesi insanları ahiretle ilgilenmekten uzaklaştırmaktadır. Allah'ü Teâlâ, insanın bu durumunu bilmektedir. Bu sebeple de Allah'ü Teâlâ, Kur'an'da, Hz. Peygamber ise hayatında bizlere konuyla alakalı yol göstermiş, örneklilik yapmıştır. İnsanlara cennet ve cehennem yolları göstermiş, tercih ise insana bırakılarak aklıyla değerlendirme yapması istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dünyevîleşme, Ahiret, Denge, Ceza, Mükâfat.

ABSTRACT

Human being is always inclined towards goods, property and wealth. Ignoring this tendency by Christianity and Buddhism causes overdoing and turning this tendency into a goal by Judaism and Zoroastrianism causes understatement. In the Qur'an and Hadith, goods and wealth are neither absolutely vilified nor shown as a purpose. The correct use of property and wealth is advised, otherwise, attention is drawn to the negative situation to be encountered. In this regard, growing up with the last Prophet Hz. Muhammed of the last religion and his teaching, guiding; the companions' approaching to the goods and wealth is important because of their closeness to the main source. In this study, three different perspectives on the subject are examined, including those who acquire property and wealth, those who oppose property and wealth, and those who desire property and wealth.

The subject of "Worldliness and graspingness in the hadiths" is examined in our work. According to the method followed in the thesis: In the first part, three stages of life is processed "The subject of worldly change, children, young people and old people." In the second part; The ambition to obtain the world's goods, the inclination to the world, the exquisite, the destruction of the world's life and the earth's afterlife balance are processed. In the third chapter, the actions to be taken and avoided about the subject of inclination to the world are explained according to the prophet's life. The general conclusion that we are reached is that: a close relationship between the world and the afterlife. It is expected from human being that paying regard to balance between two lives and to organize his life in this direction.

But the charm of the world's life distracts people from taking care of the afterlife. Allah Almighty knows this condition of man. For this reason, Allah guides us in the Qur'an, while the Hz Prophet is in his life. It is emphasized that the importance of the world and the afterlife and balance between the two. He shows the paths of heaven and hell to people, and he wants from human being to evaluate it with a sense of intelligence by leaving the preference to them.

Key Words: Worldliness, afterlife, Balance, Punishment, Reward.

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim.

Allah'a hamd, Resulüne, onun âline ve ashabına salat ve selam olsun.

Dünyevîleşme insanlığın ilk yaratılışından bu yana var olan bir olgudur. Bu olgunun tehlikesi günümüzde bütün toplumları etkisi altına alarak hızlı bir şekilde yayılmış ve İslam toplumuna da yansımıştır. Dindar olduğunu ifade eden bazı Müslümanlar, dünyevîleşmenin etkisiyle yaşananları meşrulaştırmak adına daha önce eleştirdikleri şeylerin İslamîsini aramaya başlamışlardır. Önceden israf sayılan lüks yaşam, dindarlara özel bir şekle bürünerek onlar için yeni tüketim alışkanlıkları üretmiş, böylece tüketimin yaşam tarzı haline geldiği dindar aile manzaraları görülmeye başlamıştır. Bazı Müslümanlar namaz ve başörtüsü gibi hususlarda çok hassas davranırlar. Ancak diğer dinî vecibe ve durumlarda bu hassasiyetlerini yitirdikleri görülmektedir. Ahlâkın para ve onun işlevini dönüştürmesi beklenirken, onun yegâne değer haline geldiği bir dindarlık tipi ve dinî yaşam şekli ortaya çıkmıştır.

Allah, bize dünya ve ahiret mutluluğunun yolunu gösteren Kur'an-ı Kerim'de dünya ile ahiret arasında denge kurmamızı tavsiye etmiş ve dünyevîleşme tehlikesine karşı ahiret hayatını hatırlatarak insanları uyarmıştır. İnsanların kalplerine ahiret olgusunun iyice yerleşmediği, dünya hayatına daldıkları ve ahireti ihmal ettikleri gözle görülen bir gerçek haline gelmiştir. Bizim bu çalışmada amacımız ihmal edilen gerçekleri bir daha vurgulamaktır. İnsanlara ahiret hayatını hatırlatarak ders çıkarmalarına vesile olmaktır. İnsanoğlu yaratılışından bu güne kadar birçok alanda yenilikler oluşturmuş ve birçok alanda ilerlemeler sağlamışlardır. Özellikle sanayi devrimiyle insanların yaşam tarzları ve standartlarında bir takım değişimler olmuştur.

Toplumsal hayatımız, kapsamlı ihtiyaçlarımız, hepsinden önemlisi inançlarımız ve değerlerimiz bizi bu özel dünyamızın dışına çıkmaya zorlamış, yaşamımıza yeni bir şekil vermeye başlamıştır. Hatta öyle bir hal almıştır ki istediğimiz gibi olma arzumuzu sınırlandırmıştır. Bu nedenle hayatımızdaki belirleyici etkenler dünyevîleştikçe mutluluğumuzun azaldığını, pek çok insanî değerimizin zedelendiğini görüyoruz. Ancak bizlere kılavuzluk edecek değerlerimiz geleceğimizi inşa etme adına en önemli ümit kaynağımızdır. Ufkumuzu açacak, önümüzü aydınlatacak değerlerimizin başında

evrensel mesajlarını ihtiva eden Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim, Onun son elçisinin sünneti ve kolektif akıl gelmektedir. Yeter ki bizler onlara sahip çıkalım ve bizi biz yapmalarına fırsat verelim.

Tezde dinî-ahlakî ve sosyo-kültürel temele sahip dünyevîleşme konusunu Hz. Muhammed (sav)'in örnek hayatından yola çıkarak incelemeye çalıştık. Tez konusunun kararlaştırılması ve yazılması esnasında emeklerini bizden esirgemeyen sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Musa ÇETİN'e teşekkür ediyorum.

Recai ŞAHİN
Iğdır-2017

İÇİNDEKİLER

Sahife No:

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	5
HZ. MUHAMMED (SAV)'İN ÖRNEKLİĞİNDE DÜNYA HAYATI	5
1.1. Hadislerin Dünya Hayatına Bakışı.....	5
1.2. Önemli Safhalarda Dünya Hayatı.....	11
1.2.1. Hz. Muhammed (sav)'in Çocukları ve Gençleri Dünya Hayatına Hazırlaması.....	11
1.2.2. İhtiyarlıkta Dünya Hayatı	16
1.3. Dünya Hayatının Yerilmesi	21
II. BÖLÜM.....	23
DÜNYEVİLEŞMEYE SEBEP OLAN TUTUM VE DAVRANIŞLAR	23
2.1. Dünyayı Elde Etme Hırsları	23
2.1.1. Uzun Yaşama İsteği (Tul-i Emel)	23
2.1.2. Dünya Sevgisi (Hubbu'd-Dünya).....	24
2.1.3. Şöhret, Makam ve Mevki Talebi	26
2.1.4. Nefsin Arzu ve İstekleri.....	29
2.1.5. Faiz Bataklığına Saplanmak	34
2.2. Dünya Malına Meyletme	36
2.2.1. İnsan-Eşya İlişkisi	36
2.2.2. İsrafa Yönelmek.....	38
2.3. Nefsin Arzu ve İstekleri.....	41
2.3.1. Doyumsuzluk	41
2.3.2. Vesvese ve Kuruntular	42
2.3.3. Kibir ve Gurur	48
2.3.4. Eğlenceye Meyletme	49
III. BÖLÜM.....	54

DÜNYEVİLEŞMEYİ ENGELLEYECEK DENGELİ DAVRANIŞLAR.....	54
3.1. Toplumsal Hayatta Birliklik.....	54
3.2. Sabır.....	59
3.3. Tövbeye Yönelmek	62
3.4. Tevekkül Etmek	66
3.5. İyiliği Emretmek, Kötülükten Sakındırmak	71
3.6. Veren El Olmak	76
3.7. Ahiretin Varlığını Unutmamak.....	79
3.8. Helal-Haram Hassasiyeti.....	83
3.9. Dünya ve Ahiret Dengesi	85
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	91

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>agm.</i>	Adı geçen makale
<i>b.</i>	Bin (Arapçada oğul)
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	Cilt
<i>cc.</i>	Celle Celâluhu
<i>d.</i>	Doğum, doğumu
<i>DİA.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>DİB.</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>Ed.</i>	Editör
<i>Enst.</i>	Enstitü
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>h.</i>	Hicri
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>İst.</i>	İstanbul
<i>mad.</i>	Maddesi
<i>nşr.</i>	Neşreden (Tahkik eden)
<i>ö.</i>	Ölümü, ölüm tarihi
<i>ra.</i>	Radiyallahu Anhu
<i>s.</i>	sayfa
<i>SİA.</i>	Şamil İslam Ansiklopedisi
<i>sav.</i>	Sallallahu Aleyhi ve Selem
<i>Tahk.</i>	Tahkik
<i>Tdk</i>	Türk Dil Kurumu
<i>TDV.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>trc.</i>	Tercüme
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vd.</i>	Ve devamı
<i>vs.</i>	Vesâire
<i>y.</i>	Yıl
<i>y.y.y</i>	Yayın yeri yok
<i>yay.</i>	Yayımları

GİRİŞ

1. Dünya ve Tamahkâr Kavramlarının Tahlili

A) Dünya

Dünya kelimesi ‘yakın olmak’ manasına gelen **dûnûv** kökünden türemiş ‘en yakın’ anlamındaki **ednâ** kelimesinin müennesidir. Kur’anda ahiret ve ahiret hayatının karşılığı olmakla çok defa ‘yakın hayat’ anlamındaki **el-hayatü’-d-dünya** tamlamasında hayat kelimesinin sıfatı olarak, bazen de belirli (marife) şekliyle isim olarak kullanılmıştır.¹ Hadislerde ise belirsiz (nekre) olarak geçer. Bu yakın hayatın ardından gelecek olan hayata ‘sonraki hayat’ anlamında **ahiret** adı verilmiştir. Dünya kelimesinin ‘alçaklık, bayağılık, değersizlik, kötülük’ manasındaki **denâet** kökünden geldiği de ileri sürülmüştür.² Kuran’da yer ve yeryüzü için **arz** kelimesi kullanılmıştır. Şu anda yaşanan hayata **el-hayatü’-d-dünya** gibi isim ve sıfatlar da verilmiştir. Böylece Kur’an-ı Kerimde arz coğrafi, dünya ise dinî ve ahlakî bir terim olarak kullanılmıştır. Dünya kelimesi sahih hadislerde de bu anlamda kullanılmıştır.³ Yeryüzü ile burada yaşanan hayat arasında çok yakın bir ilişki bulunduğu zamanla dünya kelimesi sıfat olma özelliğini kaybederek yerkürenin ismi haline gelmiş ve ‘ay altı varlık alanı, bu âlem, güneş sistemindeki gezegenlerden biri, yerküre’ şeklinde tarif edilmiştir.⁴ Bu anlamda dünya denince daha çok yerküre (arz) akla gelir.

Hz. Muhammed (sav) hadis-i şeriflerinde dünyevîleşme anlamında dünyaya düşkün olma⁵ ibaresini kullanmıştır. Tebliğ görevi gereği sorumluluk bilinciyle insanların dünya hayatını düşkün olmamaları için bir hadiste⁶ “*Korktuğum şeylerin birisi de benden sonra size dünya nimet ve ziynetlerinin açılmasıdır*”⁷ buyrulur. Yine bir hadis-i şeriflerinde Hz. Peygamber (sav), “ *Dünyanın cılız bir ölü oğlak kadar bile*

¹ Muhammed Fuâd Abdülbaki, “Dnv” mad. *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l- Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 1417/1996.

² Süleyman Uludağ, “Dünya”, *DİA*, X, 22-24.

³ A.J. Wensinck, “Dnv”, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Hadisi’n-Nebevi*, VII, Mektebetü Beril, London, 1936.

⁴ Nasuhi Ünal Karaaslan, İslam Ansiklopedisi, Tehanevi, **Keşşafü ıslahatihil-Fünün vel Ulüm** mad, 25/330.

⁵ Muhammed b. İsmail el-Buhari, **Sahîhu’l-Buhârî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Rikak, 5.

⁶ Buhârî, Rikak, 5.

⁷ Buhari, Zekât,47; el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî Müslim b. el-Haccâc, **Sahîhu Müslim**, Riyad, 1998, Zekât, 121-122.

*değerinin olmadığını*⁸ ifade etme ihtiyacı duymuştur. Bu hadislerden de anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed (sav) dünyanın insan hayatında çok önemli olmaması gerektiğini söylemiş, dünyaya fazla meyledilmemesini istemiştir. Dünyevîleşme hastalığından kendimizi korumamızı öğütlemiştir.

Hz. Muhammed (sav)'in hayatında da savaşlarda elde edilen ganimetlerin paylaşılması, taksim edilmesi esnasında birtakım tartışmalara sebep olması gibi dünyevîleşme eğilimleri ile karşılaşmıştır. Hz. Peygamber (sav) yukarıda söz konusu edilen hadiste geçtiği üzere kimi zaman dünyanın Allah katında cılız bir oğlak leşi kadar bile değeri olmadığını ifade etme ihtiyacı duymuş,⁹ kimi zaman da dünyanın ve paranın kölesi (*abdü'd-dünya ve'd-dirhem*) ve dünyaperest (*ebnâ-i dünya*) olunmaması için çevresindekileri uarmıştır.¹⁰ Abdullah b. Ömer, Ebü'd-Derda ve Osman b. Ma'zûn gibi bazı sahabîlerini sürekli ibadetle meşgul olup kendilerini dünya nimetlerinden mahrum bırakma teşebbüslerine karşı uarmış, onlara kendi hayatından örnekler vererek bu tür yaklaşımlara müsaade etmemiştir.¹¹ Hz. Peygamber'in dünyaya bakışı daima mesafeli olmuştur. Dünyaya yönelik ilgisini, bir ağacın gölgesinde biraz dinlendikten sonra yoluna devam eden bir yolcu ile örneklendiren Hz. Peygamber¹² çoğu kez de dünya hayatını zemmetmiştir:

*-Dünya ve içindekiler melundur.*¹³

*-Dünya müminin zıdını/cehennemi, kâfirin cennetidir.*¹⁴

*-Dünyanın Allah katında bir sivrisinek kanadı kadar değeri olsaydı, kâfire ondan bir damla (su) bile içirmezdi.*¹⁵

Hadislerin sübut özellikleri dikkate alındığında bu rivayetlerden bir kısmının zayıf veya mevzu olduğuna ilişkin bir hükme ulaşılabilir. Fakat böyle bir hükme ulaşmak dahi Hz. Peygamber'in dünyaya sıcak baktığı yönünde bir fikre sahip olmamıza fırsat

⁸ Müslim, Zühd, 2.

⁹ Müslim, Zühd, 2.

¹⁰ Buhârî, Cihâd, 70, Rikâk, 4, 10; İbn Mâce, Zühd, 8.

¹¹ Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1982, VI / 226.

¹² Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Es-Sülemi et-Tirmizî, *el-Câmiü's-sahîh*, Riyâd, 1999, Zühd, 2377.

¹³ Tirmizî, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3.

¹⁴ Müslim, Zühd, 1; Tirmizî, Zühd, 16.

¹⁵ Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3.

vermez. Çünkü Hz. Peygamber'in yaşadığı hayata bakılınca tam anlamıyla denge peygamberi olduğu, bizi birkaç rivayetin şهادet ve delaletine muhtaç kılmayacak kadar bilinen bir hakikattir. Said Nursi'nin bir bakıma bu rivayetlerin yorumu sadedinde konuyla ilgili yaptığı değerlendirme şöyledir: "Dünyanın üç yüzü vardır." Birincisi dünya ve kâinat Allah'ın isim ve sıfatlarının talim edildiği bir mekteptir. Bu yüzü ile dünya ve kâinat güzeldir ve sevmeye layıktır. İkincisi, dünya ve kâinat ahiretin kazanıldığı bir yer ve tarla olmasından dolayı, bu yüzü ile de güzeldir ve sevmeye layıktır. Eleştirisi yapılan ise üçüncü yüzü yani Allah'ı ve ahireti unutturan günah ve dalalete davet eden yüzdür. Bu yüzü ile dünya zararlı ve faydasızdır.¹⁶

B) Tamahkâr

Sözlükte açgözlülük, hırs, tenezzül, mal edinme tutkusu mal, para vb. aşırı derecede istek duyan kimse anlamlarında geçmektedir.¹⁷ Tamahkâr kavramı kaynaklarımızda çok geçmeyen, hayatımıza son dönemlerde giren güncel bir kavramdır. Dolayısıyla inceleme yaparken sözlük anlamı üzerindeki hırs, açgözlülük, mal tutkusu gibi kelimeler üzerinden tamah kavramını anlamlandırmak için Hz. Muhammed (sav)'den gelen rivayetleri incelemek gerekebilir. Allah Resulünü yalnız ümmetinin dünya nimetleri nedeniyle birbirleriyle çekişmesi değil aynı zamanda dinî hassasiyetlerinin dünyaya tamah nedeniyle zayıflayacağı, bunun akabinde dünya adına sahip olduklarına her şeyden daha çok güvenecekleri öngörüsü de ümmeti adına onu endişeye sevk etmişti. Dünyaya tamah etmek, kişinin elinde bulunanlara haddinden fazla güvenmesi ve böylece kendisinde bulunanı yeterli görerek kendini Allah'tan istemekten uzak görmesidir. Elinde bulunan malların gelip geçici olduğunu unutmasıdır. Bu yüzden Allah Resulü, "*Müslüman olan, kendisine yetecek kadar rızık verilen ve Allah'ın ona verdikleriyle kanaatkâr kıldığı kimse kurtuluşa ermiştir*"¹⁸ demiştir.

Dünyaya yönelmek, insanoğlunun dünyada sahip olduklarına her şeyden fazla değer vermesidir. Dünyaya tamahın da en tehlikeli boyutu budur. Bu boyutta dünyevîleşen insanın en büyük endişesi ise, sahip olduklarını kaybetme korkusudur. Kişinin tamah ettiği şey mal, mülk ise onu kaybetme korkusuyla ondan en küçük bir

¹⁶ Said Nursi, **Sözler**, Otuzikinci Söz, İkinci Mevkıf, 702.

¹⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=TAMAH

¹⁸ Müslim, Zekât, 125.

miktarı bile başkasıyla paylaşmaya yanaşmayacaktır. Eğer bu tamah bir mevki ya da makama yönelik ise, kişi elde ettiği makamı kaybetmeme adına her şeyi yapabilecek bir ruh haline girebilecektir. Dolayısıyla bu durum sadece bir kişiyi değil, sonuçları itibarıyla tüm toplumu etkileyebilir.

Şöhret, mal, makam, lüks hayat gibi insanoğlunun dünyada tamah ettiği pek çok şey olmasına rağmen bunlar arasında hemen hemen her dönemde ilk sırayı mal sevgisi almıştır. Allah Resulünün, “*Her ümmetin bir fitnesi vardır, benim ümmetimin fitnesi ise maldır*”¹⁹ uyarısı bundan dolayı olabilir. Resulullah (sav) dünya nimetlerine karşı toplumun ekonomik açıdan rahatladığı, maddi sıkıntının olmadığı dönemlerde de mütevazı yaşantı şeklinde devam ettirmiştir. Hayatının sonuna kadar dünya nimetlerine karşı bu dengeli tutumunu sürdürmüştür. Resul-i Ekrem, dünyaya tamahtan uzak durma yönünde sadece talepte bulunmakla kalmamış Rabbine, “*Allah’ım! Muhammed ailesinin rızkını, yaşamlarını sürdürebilecekleri kadar ver!*” diye dua etmiştir.²⁰

¹⁹ Tirmizî, Zühd, 26.

²⁰ Müslim, Zekât, 126.

I. BÖLÜM

HZ. MUHAMMED (SAV)'İN ÖRNEKLİĞİNDE DÜNYA HAYATI

1.1. Hadislerin Dünya Hayatına Bakışı

*Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala akıllanmayacak mısınız?*²¹

Yaratılan ilk insan Hz. Âdem'den günümüze kadar yeryüzü insansız bir dönem yaşamamıştır. Ne var ki bu süreklilik bir elektrik ampülü ışığının sürekliliği gibidir. Bizim hep yanıyor sandığımız ampul, aslında kendi içinde hep yanıp sönmekte fakat gözümüzün algı eksikliği sebebiyle bunu fark edememekteyiz. Buna benzer olarak yaşam da her gün gerçekleşen ölümler sebebiyle kesintiye uğramakta ancak yeni doğumların olması insanlık hayatında bir kopuşun olmasını engellemektedir.

“*Dünya hayatı oyun ve eğlencedir*”²² ayet-i kerimesi, görüp de görmek istemediğimiz gerçeği bizlere resmediyor. Oyun deyince aklımıza hemen çocukluğumuz gelir. Ancak çocuk oyunu ne kadar çok severse sevsin an gelir oyun biter. Eğlence ne kadar zevkli, ne kadar renkli, ne kadar ışıklı olursa olsun onun da bir sonu vardır. Gören gözlerin, işiten kulakların, hisseden yüreklerin ayet-i kerimeden anlaması gereken benzer kazanımlar olmalıdır. İnsanlar birlik, beraberlik duygusunda olduğu gibi dünya hayatına da benzer bakış açılarıyla bir ve beraber bakabilmeyi anlamalı ve kısacık hayatını ona göre tanzim etmelidir. Bu vurgu dünya hayatından bahseden ayetlerin hemen hemen hepsini kapsayan ortak bir özelliktir. Dünya hayatını takip eden ikinci bir hayat ise ahiret hayatıdır. Dünya hayatı ahiret hayatımızın kalitesini belirleyecek bir imtihan tarlasıdır. Rabbimiz dünya hayatı konusunda kırktan fazla ayette bizleri “*Hala akıllanmayacak mısınız?*”²³ Diyerek uyarmaktadır. Dünya hayatı tatlı ise aslında bizi ahirete taşıdığı için tatlı olmalıdır. Bu gerçeğin farkına varıp dünyayı ve dünyalıkları liste başından silme becerisini göstermek gerekmektedir.

²¹ En'am, 6/32.

²² En'am, 6/32.

²³ Enbiya, 21/67.

Hz. Muhammed (sav) 'in “*Dünyalıklara gönülden bağlanma ki seni Allah sevsin. İnsanların ellerinde bulunanda gözün olmasın ki insanlar da seni sevsin*”²⁴ hadis-i şerifi dünya hayatına karşı temel tavrımızın nasıl olması gerektiğini bizlere öğretiyor. Neslimizi sürdürecektir çocuklarımızı ne kadar sevsek de bir yaştan sonra elimizden uçup giderler ve kendi hayat mücadelelerine karışırlar. En büyük gerçek ölüm ve ahiret ile aramıza mesafeler koyan bu meşguliyetler silinse ya da onları silebilsek, her şeyi olduğu gibi görebileceğiz. Ama şu da bilinen bir gerçek ki fitrat olarak dünya ve dünyalıklar bize sevdirmiş, cazip kılınmıştır. Diğer yandan insanın imtihana çekileceği ve yaratılış gayesinin planlandığı yer olarak yeryüzü seçilir. İnsana bahşedilen iki hayattan ilki geçici, ölümlü ve fani olan dünya hayatıdır. İnsana bahşedilen diğer hayat ise ebedî ve ölümsüz olan ahiret hayatıdır. “Dünya ahiretin tarlasıdır” şeklindeki hikmetli sözde ifade edildiği gibi, cennet, tohumunu bu dünyada attığımız bir ekinlik, cehennem de ateşini bu dünyadan götürdüğümüz bir ateş çukurudur.

Hz. Ali, “*Allah'ın peygamberlerinin mescidi, vahyin iniş yeri, meleklerin namazgâhı, Allah dostlarının mekânı, Allah'ın rahmetinin kazanıldığı ve cennetin hak edildiği yer*” ifadeleriyle dünyaya olumsuz bir nazarla bakılmamasını tavsiye eder.²⁵ Hz. Muhammed (sav)'in kral değil, kul peygamber olmayı istemesi bu nedenle olmalıdır.²⁶ Dünya hayatı ile ilgili hadislerden bir tanesi de “*Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir*”²⁷ şeklindeki rivayettir. Hicri 9. asrın meşhur hadis âlimi ve Mısır'ın baş kadısı İbn Hacer el-Askalânî, atının üzerinde görkemli bir şekilde çarşıdan geçerken, üstü başı kirli yağ satan bir Yahudi yanına gelir. “Ey şeyhülislam, peygamberinizin “*Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir*” dediğini söylüyorsunuz ancak sen nasıl bir zindandasın, ben nasıl bir cennetteyim?” diye sorar. Şeyhülislam: “*Allah'ın ahirette bana hazırladığı nimetlere bakarak ben şu an zindanda sayılırım. Allah'ın ahirette sana hazırladığı azaba bakarak da sen cennette sayılırsın*” der. Bu cevap üzerine etkilenen Yahudi ahireti gözünde canlandırmış olmalı ki Müslüman olmayı tercih eder.²⁸

²⁴ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvenî İbn-i Mace, *Sünen*, Kahire, 1952, Zühhd, 1.

²⁵ İbrahim el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*, 386.

²⁶ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, (360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî Abdulmecid es-Silefî), Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1995, X/288.

²⁷ Müslim, Zühhd, 1.

²⁸ Abdurrauf el- Münâvî, *Feyzü'l-Kadir*, III, 730, Beyrut, 1972.

Müminin dünyaya bakışını özetleyen etkileyici rivayetlerden biri de, Abdullah b. Ömer'in omzuna elini koyan Allah Resulü onun şahsında bütün Müslümanlara: *"Dünyada bir garip (kimsesiz) gibi yahut bir yolcu gibi ol!"*²⁹ Hadisinde dünyanın gelip geçici bir yer olduğunu, asıl gidilecek ve ebedî kalınacak yerin ahiret olduğu vurgulamıştır. Ruhların asıl vatanının bu dünya ve bu beden değil, ahiret olduğunu "garip" nitelmesi ile ifade eder. Gerçek vatanlarından ayrılan ruhlar, dünyada ve bu bedende iken kendi vatanlarına dönmenin özlemi içinde yaşayıp giderler. İşte bu misalden etkilenen Müslüman, dünyada tıpkı bir yolcu gibi, kısa bir süreliğine yaşadığını hiç aklından çıkarmaz ve tıpkı evinden barkından uzakta kalmış bir garip gibi, ruhunun gerçek vatanı olan ahirete sürekli özlem duyar ve ebedî ziyaretgâhı için hazırlık yapar.

Hz. Muhammed (sav)'in sahabîlerini sık sık uyardığı dünyevîleşme, dinî inanç ve sembollerinin insanın yaşamından dışlanması anlamında değildir. Yüce yaratıcıyı hatırdan çıkarıp tamamen dünyaya yönelme, ölümü unutup dünyaya bağlanma, sadece dünyaya odaklanıp ahireti düşünmeme hali de değildir. Kişinin Allah'a karşı olan sorumluluklarını unutup ahirete yönelik hazırlık yapmaması³⁰ dünyevîleştiğinin göstergelerindedir. Dünyevîleşme hastalığı, Allah'ı ve ahireti tamamen inkâr etme derecesinde olabileceği gibi aynı zamanda Allah'ın varlığını kabul ettiği hâlde onun kişi üzerindeki etkisini görmezden gelme şeklinde de olabilir. Allah'ın varlığını kabul etmeyen, onu inkâr eden kimselerin birçoğu ahiret hayatına inanmadıkları için zaten dünyevîleşmişlerdir. Ahirete iman ettikleri hâlde hiç ölmeyecekmişçesine dünyaya sarılan, ölüm ve sonrasını sürekli erteleyen, ahirete yönelik gerekli hazırlıkları yapmayı ihmal eden Müslümanlar da vardır. Aslında bu tutum, biraz da insanın tabiatından kaynaklanmaktadır. Geçen yüzyılın önemli fikir adamlarından Said Nursi'nin bu konuda ki *"Dünya bir misafirhanedir. İnsan ise onda az duracaktır ve vazifesi çok bir misafirdir ve kısa bir ömürde hayat-ı ebedîye ye lazım olan levazımatı*

²⁹ Buhârî, Rikâk, 3.

³⁰ Rum, 30/7; Câsiye, 45/24.

tedarik etmekle mükelleftir”³¹ sözü aslında dünya hayatının halet-i ruhiyemizde olması gereken yerini anlamamız bakımından oldukça önemlidir.

Kur’an-ı Kerim de ülkesini kendi malı olarak gören³² ve nefsini tatmine yönelik kararlarla hükümdarlık yaptığı anlatılan Firavun,³³ mal ve servet düşkünlüğü ile bilinen Karun³⁴ dünyevîleşmiş insan modellerinin örnekleridir. İsimler değişse bile Firavunlar, Karunlar 21. Yüzyılda da varlığını sürdürmektedir. Böyle insanların ortak noktaları ise şeytana uymaları, gönderilme sebeplerini, istikametlerini ve yaratan Rablerini unutmuş olmalarıdır. Rabbimiz, “*Şeytan onları kuşattı. Böylece Allah’ın zikrini onlara unutturdu. İşte onlar, şeytanın taraftarlarıdır. Şeytanın taraftarları, gerçekten hüsranda olanlar, onlar değil mi?*”³⁵ buyurarak onların şeytana tâbi olduklarını belirtmektedir. Hiç kuşkusuz insanoğlunun tabiatında dünya ve onun nimetlerine karşı ilgi bulunur. Yarattığı kullarının fitratındaki bu gerçeği Yüce Allah, “*İnsanlara, "kadınlara, oğullara, kantar kantar biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, hayvanlara ve ekinlere olan sevgiden oluşan" şehvetleri (aşırı düşkünlükleri) güzel gösterildi. Bunlar, dünya hayatının menfaatleridir. Ve Allah, O'nun katındaki en güzel sığınaktır*”³⁶ ayetiyle vurgular.

Resulüllah (sav)’de Yüce Yaratıcının belirttiği bu gerçeğin farkındaydı. Ashabına, “*Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı olsa, ister ki bir vadi dolusu malı daha olsun. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doldurur. Allah tövbe eden kimsenin tövbesini kabul eder*”³⁷ ifadeleriyle bunu hatırlatmıştı. Hz. Muhammed (sav), “*Âdemoğlu büyürken beraberinde şu iki şey de büyür: Mal sevgisi ve uzun yaşam*”³⁸ buyurarak hayatın her döneminde dünya hayatına yönelik birtakım arzu ve istekler bulunduğunu ifade eder. İnsan hayat boyu çeşitli şeylere karşı ilgi duyar. Bunlar; karşı cins, mal, mülk, şan, şöhret, mevki, makam gibi dünyevî menfaatler hayatın çeşitli dönemlerde insanın karşısına çıkarak insanı kendine doğru çeker. Hz. Muhammed (sav) bu gerçeği şöyle

³¹ Said Nursi, *Sözler*, 359.

³² Zuhuf, 43/51.

³³ Kasas, 28/4.

³⁴ Kasas, 28/76-78.

³⁵ Mücâdele, 58/19.

³⁶ Âl-i İmrân, 3/14.

³⁷ Buhârî, Rikâk, 10; Müslim, Zekât, 118.

³⁸ Buhârî, Rikâk, 5; Müslim, Zekât, 115.

ifade eder. “İnsanın kalbi iki şeyi sevmeye hususunda gençtir; yaşama sevgisi ile mal sevgisi.”³⁹

Kur’an-ı Kerim’de, “Allah’ın sana verdiği şeylerin içinde bulunan ahiret yurdunu iste. Ve dünyadan da nasibini unutma. Allah’ü Teâlâ’nın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et. Ve yeryüzünde fesat çıkartma. Muhakkak ki Allah, müfsitleri (fesat çıkarıcıları) sevmez.”⁴⁰ buyrulmuştur. İnsan elbette dünya hayatı için de çalışacaktır. Önemli olan geçici olana aşırı düşkünlük göstererek kalıcı ve daha değerli olanın göz ardı edilmemesidir. Zira Cenâb-ı Hak, “Bu dünya hayatı geçici bir eğlencedir; ama ahiret gerçekten kalınacak yurttur”⁴¹ ayetiyle de dünya hayatının ve kazanımlarının geçiciliğini vurgulamıştır. Allah Resulü (sav)’de bu konuda, “Müslüman olan, kendisine yetecek kadar rızık verilen ve Allah’ın ona verdikleriyle kanaatkâr kıldığı kimse kurtuluşa ermiştir”⁴² buyurmuştur.

Dünyaya rağbet, insanoğlunun dünyada sahip oldukları mal ve mülke her şeyden daha fazla değer vermesidir. Böyle bir yaklaşım ise dünyaya tamahın kaçınılması gereken en tehlikeli boyuttur. Bu boyutta kendisini dünyaya kaptıran ve dünyevîleşen kişinin benliğini kuşatacak en büyük korku, sahip olduğu şeyleri kaybetme korkusudur. Kişinin tamah ettiği şey mal hırsı olunca, bu malı kaybetme korkusuyla ondan az bir kısmını bile başkasıyla, ihtiyaç sahibi ile paylaşmaya yaklaşmayacaktır. Eğer bu tamah bir mevki ya da makama ise kişi elde ettiği makamı kaybetmemek için yaratılanlara kul, köle olacak davranışlar içerisine girecek, adeta her şeyi yapabilecek bir ruh haline girebilecektir. Bu ise sadece kişiyi değil sonuçları itibarıyla tüm toplumu olumsuz yönde etkileyecektir.

İnsanoğlunun dünyada tamah ettiği mal, makam, şöhret, lüks hayat gibi pek çok şey olmasına rağmen genellikle ilk sırayı tarih boyunca mal sevgisi almıştır. Allah Resulünün, “Her ümmetin bir fitnesi vardır, benim ümmetimin fitnesi ise maldır”⁴³ şeklindeki uyarısı da muhtemelen bu şüphelerden dolayıdır. Resul-i Ekrem, dünyaya tamahtan uzak durma yönünde Rabbine, “Allah’ım! Muhammed ailesinin rızığını,

³⁹ Müslim, Zekât, 113.

⁴⁰ Kasas, 28/77.

⁴¹ Mü’min, 40/39.

⁴² Müslim, Zekât, 125.

⁴³ Tirmizî, Zühd, 26.

yaşamlarını sürdürebilecekleri kadar ver!” diye dua etmiştir.⁴⁴ Onun hayatının en yakın tanıklarından biri olan Hz. Aişe onun dünyaya olan bakış açısını, “Resulü Allah (sav) dünyadan göçüp gidinceye kadar üç gün arka arkaya buğday ekmeğinden doya doya yememiştir”⁴⁵ sözleriyle dile getirmiştir. Resulü Allah (sav)’in maddi sıkıntının olmadığı dönemlerde de mütevazı ve dengeli yaşantısını devam ettirmiş, hayatının sonuna kadar bu tutum ve davranışını sürdürmüştür.

Savaş ganimetlerinin çokluğuna, gelirlerin artmasına rağmen kısaca hayat şartları ve maddi imkânlar ne kadar değişirse değişsin, Hz. Peygamber’in bu tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Hasırdan yapılan yatağından kalktığına yanaklarında hasırın izlerini gören sahabenin, “Ey Allah’ın Resulü! Üzerinde uyuman için sana bir yatak temin etsek!” demesi üzerine ashabinın talebini geri çevirirken şöyle diyordu: “Benim dünya ile ne işim olur ki! Ben, dünyada bir ağacın altında gölgelendikten sonra yola koyulup orayı terk eden bir yolcu gibiyim.”⁴⁶ Dünyada bir yolcu gibi olmayı ashabına da tavsiye ediyordu. Allah Resulü bir gün Tekâsür Suresini okurken ağzından, “Âdemoğlu, ‘malım, malım’ der. Ey Âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip biriktirdiğinden başkası senin malın mıdır?”⁴⁷ “Kendisi ölür gider, malını insanlara bırakır”⁴⁸ cümleleri süzülürmüştü.

Bir defasında da Hz. Peygamber (sav), “Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Ne mutlu sahip olduğu maldan yoksullara, yetimlere ve yolda kalmışlara verenlere! Malını haksızlık yaparak kazanan ise, bir türlü doymak bilmeyen kimse gibidir. Kıyamet gününde bu mal onun aleyhine şahit olacaktır” buyurmuştur.⁴⁹ Aslında hayır veya şer malın kendisine değil o mala sahip olanlarla ilgili bir kavramdır. Malın hayır getirmesi çalışarak ederek elde edilmesine ve Allah yolunda harcanmasına bağlıdır. Çünkü bu düşünceye sahip bir kimse mala tamah etmeyecek, ahirete götüreceği sermayenin mal değil, sadece ameli olduğunu⁵⁰ aklından çıkarmayacaktır. Dünyaya tamah edenle etmeyenin durumu ortaya çıkacaktır. Sahip olduğu nimetlerin üzerine titreyenler infakta

⁴⁴ Müslim, Zekât, 126.

⁴⁵ Müslim, Zühd, 21.

⁴⁶ Tirmizî, Zühd, 44.

⁴⁷ Müslim, Zühd, ve rekâik, 3.

⁴⁸ Müslim, Zühd, ve rekâik, 4.

⁴⁹ Müslim, Zekât, 123.

⁵⁰ Buhârî, Rikak, 42; Müslim, Zühd, 5.

bulunmaya yaklaşmazken, onları Allah'ın kendisine ihsan ettiği geçici nimetlerdir diye düşünenler, en sevdikleri şeyleri Allah yolunda harcamaktan geri durmayacaklardır.

Hz. Muhammed (sav), ümmetinin hırsla mal peşinden gitmesini hoş karşılamamış, ellerinde bulunan nimetlerin kıymetini bilmeleri noktasında bazen, *“Zenginlik mal çokluğu değil gönül tokluğudur”*⁵¹ buyurmuştur. Zenginliğin maldan, mülkten ibaret olmadığını vurgulamış, bazen de, *“Sizden her kim ruhen ve bedenlen sağlıklı olup günlük yiyeceği de yanında olursa dünya onun olmuş gibidir”*⁵² buyurarak sağlıklı ve huzurlu bir yaşamın her şeyden daha önemli olduğunu bildirmiştir. *“Sizden daha aşağı olanlara bakın! Sizden yukarıda olanlara bakmayın! Bu Allah'ın nimetini küçümsememeniz için daha uygundur”*⁵³ tavsiyesiyle müminlere kanaatkâr olmayı, elde olana şükretmeyi tavsiye etmiştir. Bütün bu rivayetler değerlendirildiğinde dünyevîleşme kavramı, Allah'ı ve ahireti unutarak büyük bir hırsla dünyaya sarılmak ve hiç yok olmayacakmış gibi dünya malına meyletmek olduğu anlaşılacaktır. Dünyevî imkânları elde etmek ya da aşırı zengin olmak dünyevîleşmek değildir. Yeter ki insan elde ettiği maddi imkânları kontrolü altına alabilsin, onları gönlünü esir olacak hale getirmesin, onların mahkûmu olmasın, Allah'ın verdiği yine onun rızasına uygun bir şekilde kullanabilsin. Allah Resul'ünün üzerinde durduğu temel nokta-i nazar budur. Nitekim sahip olduğu malın hakkını verip şükrünü eda eden kimseler için zenginliğin olumsuz olması bir yana faydalı yönüne de işaret ederek şöyle buyurmuştur: *“Takva ehli kimseler için zenginliğin bir zararı yoktur.”*⁵⁴ *“İyi insan için, iyi mal ne güzeldir!”*⁵⁵

1.2. Önemli Safhalarda Dünya Hayatı

1.2.1. Hz. Muhammed (sav)'in Çocukları ve Gençleri Dünya Hayatına Hazırlaması

Hz. Muhammed (sav), çocuklara olan sevgisini onlara dua ederek,⁵⁶ onları öpüp okşayarak,⁵⁷ kucağına⁵⁸ ve bineğine alarak,⁵⁹ omuzlarında taşıyarak,⁶⁰ yanaklarını

⁵¹ Buhârî, Rikâk, 15; Müslim, Zekât, 120.

⁵² Tirmizî, Zühd, 34.

⁵³ Müslim, Zühd ve Rekâik, 9.

⁵⁴ İbn Mâce, Ticaret, 1.

⁵⁵ İbn Hanbel, Müsned, IV, 197.

⁵⁶ Buhârî, Libâs, 60.

sıkarak,⁶¹ şakalaşarak⁶² gösterirdi. İslam'ın en önemli ibadetlerinden sayılan namazda bile çocuklara olan sevgisini, şefkatini esirgemeyen Hz. Muhammed (sav), kızı Zeynep den olan kız torunu Ümâme'yi,⁶³ bazen de diğer kızı Fâtıma'dan olan torunları Hasan veya Hüseyin'i⁶⁴ omzunda, sırtında veya kucağında tutarak namaz kılardı. Secdeye gittiği zaman torununu yere bırakır, kıyama kalktığı zaman torununu tekrar yerine alırdı. Namaz kılarırken çocuklar onun önünden geçtiklerinde namazına devam eder, hatta bazen ayaklarının hemen yanına oturan çocuklar olur ama Resul-i Ekrem namazını bozmadan bitirirdi.⁶⁵ Cemaatin içinde ağlayan bir çocuk sesi duysa dayanamaz, sureleri kısa tutarak namazı erken bitirirdi.⁶⁶ Mevsimin ilk meyvesi kendisine ikram edilince önce bereket duası yapar ve sonrasında orada bulunan en küçük çocuğa meyveyi ikram ederdi.⁶⁷

“Küçüğümüze şefkat, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir”⁶⁸ diyen Rahmet elçisinin çocuklarla ilişkisi şefkat, merhamet ve muhabbet üzerine kuruluydu. Çocuklar yaramazlık yaptığında onları azarlamaz, kınamaz, dövmez ama onlara yol gösterirdi. Râfi b. Amr, çocukluğunda bir gün Ensar'ın hurmalarını taşlarken yakalanmış ve bahçe sahipleri tarafından Allah Resulünün huzuruna getirilmişti. Resulüllah (sav) onu cezalandırmak yerine önce, “*Hurmaları neden taşıyorsun?*” diye sormuş, “Yiyorum da ondan.” diye karşılık almıştı. Bunun üzerine Hz. Muhammed (sav), “*Hurmaları taşlama da altına düşenlerden ye.*” Buyurarak yol göstermiş ve “*Allah'ım onun karnını doyur.*” diyerek Râfi ye dua etmişti.⁶⁹

Küçük yaşlardan itibaren Resulüllah (sav)'in hizmetinde bulunan Hz. Enes'in şu ifadesi, Efendimizin çocuklarla ilişkisini çok güzel biçimde özetlemektedir: “Resulüllah'a on yıl hizmet ettim. Allah'a yemin olsun ki, bana asla öf bile demedi.

⁵⁷ Buhârî, Büyü', 49.

⁵⁸ Müslim, Tahâret, 103.

⁵⁹ Buhârî, Libâs, 99.

⁶⁰ Tirmizî, Menâkıb, 30.

⁶¹ Müslim, Fedâil, 80.

⁶² Tirmizî, Birr ve sıla, 57.

⁶³ Buhârî, Salât, 106; Dârimî, Salât, 93.

⁶⁴ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, Riyâd, 1999, Tatbik, 82.

⁶⁵ Nesâî, Kible, 7; İbn Hanbel, I, 341.

⁶⁶ Buhârî, Ezân, 65.

⁶⁷ Ebû Abdullah el-Himyari Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Beyrut, 1994, Câmi, 1; Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, (thk. Selîm Esed ed-Dârânî), Riyad, 2000, Et'ime, 32.

⁶⁸ Tirmizî, Birr ve Sıla, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 58.

⁶⁹ Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistâni Ebû Dâvûd, *Sünen*, Hıms, 1969-1974, Cihâd, 85.

(Yaptığım) işten dolayı ‘Niye böyle yaptın?’ (yapmadığım işten dolayı) ‘Niye böyle yapmadın?’ dediğini duymadım.”⁷⁰ Hz. Peygamber (sav), çocukları sadece sevmekle kalmaz, aynı zamanda kişiliklerine de saygı gösterirdi. Bu amaçla, bazen oynayan çocuklara selâm verir,⁷¹ kıyafetleri över,⁷² bazen de hastalandıklarında onların ziyaretlerine giderdi.⁷³ Hz. Muhammed (sav)’in çocuk haklarına dair bizlere tavsiyeleri izlendiğinde, çocuğa “adam muamelesi yaptığını” görmemek neredeyse imkânsızdır. Bir yetişkinin, karşısındaki çocuğa geleceğin yetişkini gözüyle bakabildiğinde, insanlık onuruna saygı göstererek onu bedeninin küçüklüğüyle değil ruhunun büyüklüğüyle değerlendirildiğinde, hak hukuk kaygısı da sona erecektir. İşte bu hassas noktada Allah Resulünün örneği bütün dilleri susturacak kadar etkilidir.

Allah’ın elçisi, çocukların varlığını asla görmezden gelmez; çocukların yanından geçerken onlara selâm verirdi.⁷⁴ Küçük bir çocuk olan Umeyr’e rastladığında ona serçesini sorar,⁷⁵ bir Yahudi çocuğunun hasta olduğunu duyduğunda ziyaretine gitmekten ve onu Müslüman olmaya davet etmekten çekinmezdi.⁷⁶ Kızı Fâtıma yanına geldiğinde ayağa kalkıp onu karşılamayı, elinden tutup yerine oturtmayı severdi.⁷⁷ Çocukların tercihlerini dikkate alır; annesi ve babası boşanan bir çocuğu, ikisinden birisini tercih etmekte serbest bırakırdı.⁷⁸ Hz. Muhammed’in (sav) çocuklarla sevgi ve şefkat üzere kurduğu ilişkisi, geleceğin yetişkinine duyulan saygıyı yansıtırken gençlerle iletişimi ise daha etkileyiciydi. Kendilerine has bir ruh halinde olan gençler, istek, arzu, heyecan, gurur, şiddet gibi duyguları yoğun biçimde yaşarlar. Resulüallah (sav), gençlere bir iş havale ettiği zaman, tecrübesizlikten kaynaklanan çekingenliği de ortadan kaldıracak bilgi ve güveni de verirdi. Rahmet peygamberi, gençlerle ilişkisinde onları onurlandırıcı, cesaretlendirici ve onlara güven verici, bir yöntem benimsemişti. Hz. Ali’yi genç yaşta Yemen’e kadı olarak görevlendirmiş, duasıyla onu

⁷⁰ Müslim, Fedâil, 51; Ebû Dâvûd, Edeb, 1.

⁷¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 135, 136.

⁷² Buhârî, Cihâd, 188.

⁷³ Buhârî, Merdâ, 11.

⁷⁴ Müslim, Selâm, 14.

⁷⁵ Buhârî, Edeb, 81.

⁷⁶ Buhârî, Merdâ, 11.

⁷⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 143-144.

⁷⁸ Tirmizî, Ahkâm, 21.

cesaretlendirmişti. Hz. Ali, “*Bu duadan sonra iki kişi arasında hüküm verme konusunda hiç tereddüt etmedim*” demişti.⁷⁹

Hz. Muhammed (sav), gençlerin özgüven eksikliklerini de gidermekle kalmamış, aynı zamanda çevrenin gençlere karşı güvensizliğini de ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Azatlısı olan Zeyd b. Hariseyi genç yaşta olmasına rağmen içlerinde ileri yaşta büyük sahabîlerin de olduğu bir orduya komutan yapmıştı. Bazı sahabîler, onun komutanlığı hakkında tereddüt etmişlerdi. Sonrasında Üsâme’yi Rumlar üzerine gönderilecek orduya komutan tayin etmiş ancak yine tereddütler ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine “*Siz şimdi Üsâme’nin komutanlığı hakkında ileri geri konuşuyorsunuz. Vaktiyle babasının kumandanlığı hakkında da konuşmuştunuz. Allah’a yemin ederim ki, Zeyd bu göreve lâyık ve insanların bana en sevimlilerinden idiye hiç şüphesiz Üsâme de babasından sonra bana insanların en sevimlilerindedir*”⁸⁰ buyurarak hem itirazları susturmuş, hem de genç sahabeyi cesaretlendirmişti.

Karşı cinse duyulan ilgi ve arzunun genç olmanın belki de en zor yönlerinden birisi olduğunu bilen Hz. Muhammed (sav), gençlere sabırlı olmayı tavsiye ederdi. “*Gençler! Aranızdan evlenebilecek olanlar evlensin. Çünkü evlenmek gözü haramdan korumanın ve zinadan uzak kalmanın en iyi yoludur. Evlenme imkânı olmayanlar ise oruç tutsun. Çünkü oruç, bu kimse için arzuyu azaltır.*”⁸¹

Hz. Peygamber, gençlik hevesleri konusundaki aşırılıkları, onları kırmadan, küçük düşürmeden engeller, ikna olmaları için çaba sarf ederdi. Nefsinin arzularına yenik düşerek artık zina etmek istediğini belirten genç sahabe Hz. Muhammed (sav)’e gelerek İslam’ın haram kıldığı zina için izin istemişti. Sahabîler onu susturmaya kalkışmışlar ancak Resulüllah (sav) onlara izin vermemiş, genci yanına oturmuş ve sırasıyla ona annesiyle, kızıyla, kız kardeşiyle, halasıyla ve teyzesiyle başkasının zina etmesine razı olup olmayacağını sormuştu. Genç her seferinde hayır cevabını vermiş ve Resulüllah (sav)’de her seferinde diğer insanların da bu duruma razı olmayacağını sakın bir dille

⁷⁹ İbn Mâce, Ahkâm, 1.

⁸⁰ Buhârî, Meğâzî, 88; Buhârî, Ahkâm, 33.

⁸¹ Buhârî, Nikâh, 3; Müslim, Nikâh, 1; Ebû Dâvûd, Nikâh, 1.

anlatmıştı. Akabinde “*Ya Rabbi! Bu gencin günahını bağışla, kalbini temizle, ırzını koru*” diye dua etmiş, delikanlı niyetinden vazgeçmişti.⁸²

Yaratan ve yarattığının ruh ve beden yapısını en iyi bilen Allah, gönderdiği ayetlerde peygamberlerin ve mü’min kulların gençlik dönemlerinde başlarından geçen ibretli hâdiselerden örnekler vermiştir. Kur’an ayetlerine bakıldığında, Hz. Âdem’in oğulları Habil ve Kâbil’in hüznü hikâyesini, Hz. Nuh’un baba olarak evladı için çaresizliğini, Hz. İbrahim’in ateşe atılmayı göze alan tevhid mücadelesini anlamak gerekir. Hz. İsmail’in canı pahasına teslimiyetini, Hz. Yusuf’un İffetini, Hz. Musa’nın delikanlı tavırlarını, Hz. Şuayb’ın kızlarının zarafetini, Hz. Süleyman’ın ebeveynine saygısını, Ashab-ı Kehf kıssasındaki gençlerin inançlarındaki samimiyetini, Hz. Yahya’nın huy güzelliğini ve Hz. Meryem’in iffet ve teslimiyetini açık şekilde görmek mümkündür. Bu sayılan örneklerin Müslüman bir gence kimlik kazandırmada faydası olacağı açıktır.

Resul-i Ekrem’in de hayatında ve sözlerinde, gençlerin ve gençlik çağının önemli bir yer tuttuğunu görmek mümkündür. *‘Beni yaşlılar yalanlarken, gençler bana iman etti’*⁸³ buyuran Hz. Peygamber, *‘Kıyamet gününde Allah’ın rahmet gölgesinde bulunacak yedi zümreden birinin, ibadetle büyüyüp serpilen gençler, olacağı müjdesini de vermekteydi.’*⁸⁴ Manevi terbiyesinde yetişen Abdullah b. Ömer, Mus’ab b. Umeyr, Hz. Ali, Enes b. Malik gibi nice genç sahabîler ondan, *‘Kişinin ahirette hesaba çekileceği hususlardan birinin de, gençliğini nerede tükettin sorusunun olacağını’*⁸⁵ öğrenmişler ve hayatlarını bu şuur içerisinde geçirmeye özen göstermişlerdir.

Enerji, heyecan ve kuvvetin zirvede olduğu bu dönemde Resulüallah (sav) güçlü iradesiyle birlikte genci, *“Allah’ın kıyamet günü hiçbir gölgenin bulunmadığı bir ortamda gölgelendireceği yedi kişiden biri”* saymıştır.⁸⁶ Hz. Muhammed (sav), iffetini koruyan ve Allah karşısındaki sorumluluğunun bilincinde olan gençleri, ilahî azabın karşısındaki engellerden biri olarak tanıtmış ve *“Allah’tan korkan gençler, rükû eden*

⁸² İbn Hanbel, V, 256-257.

⁸³ İbn-i Kesir, *Tefsiru Kur’anil azim*, Kahire, 3/78.

⁸⁴ Buhari, Ezan, 36.

⁸⁵ Tirmizi, Cihad, 31.

⁸⁶ Buhârî, Ezân, 36; Müslim, Zekât, 91.

yaşlılar, emen bebekler ve otlayan hayvanlar olmasaydı başınızdan aşağı azap yağardı” buyurmuştur.⁸⁷

Hz. Peygamber, gençlerin eğitimi ile özel olarak ilgilenmiş, mescidinin yanında yapılan Suffe’de onların yetişmesi için çaba sarf etmiştir. Yanında gençliklerini yaşayan Hz. Ali, Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes’ud, Abdullah b. Abbâs, Muâz b. Cebel, Muaz b. Umeyr ve Enes b. Mâlik gibi delikanlılara İslam dinini öğretmiştir. Bu sahabîlerin İslam kültür ve medeniyetinin inşasındaki rolleri ise tartışılmazdır. Allah Resulünün, Abdullah b. Abbâs’a verdiği öğütlerden biri şöyledir: *“Evlâdım! Sana bazı sözler öğreteceğim: Allah’ı(n hakkını) koru ki Allah da seni korusun. Allah’ı(n hakkını) gözet ki O’nu hep yanında bulasın. Bir şey isteyeceğinde Allah’tan iste. Yardım dileyeceğinde Allah’tan yardım dile. Şunu bilmelisin ki bütün toplum bir konuda senin yararına bir şey yapmak için bir araya gelse ancak Allah yazmışsa sana destek verebilirler. Yine bütün toplum sana zarar vermek için bir araya gelse ancak Allah yazmışsa sana zarar verebilirler. Zira kalemler kaldırılmış, sayfalar kurumuştur.”⁸⁸*

Yukarıda verilen hadis-i şeriflerden yola çıkarak, Allah Resulü, yaş ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın toplumun her ferdi ile yakından ilgilenmiş, bu bağlamda çocuklarla sevgi, gençlerle samimiyet dolu bir ilişki modeli geliştirmiştir. Çocuğun aslında geleceğin yetişkini olduğu, gençlerin ise, vahyin en taze muhatabı olduğu düşünüldüğünde, onların ne kadar kıymetli oldukları daha net anlaşılacaktır. Hz. Muhammed (sav), çocuk ve gençlerden oluşan toplumun en aktif kesiminin, geleceğin sorumluluğunu alabilecek nitelikte yetişmeleri için özen göstermiştir. Eşref-i mahlûkat olan bir birey yetiştirmek için çaba sarf etmiştir.

1.2.2. İhtiyarlıkta Dünya Hayatı

Yaşlılık hayatın son durağıdır. Ölüm bir yok oluş değil, yaratıcıya açılan bir penceredir. Mevlana’nın tabiriyle ölüm, Şeb-i Âruz⁸⁹ yani Rabbe kavuşma vaktidir. İşte bu nedenle ölüm vaktinin geldiği, vefatının yakınlaştığı zamanlarda Rabbi tarafından, dünyada dilediği kadar yaşamak ve dilediği kadar yiyip içmek ile kendisine kavuşmak

⁸⁷ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, XI, 287.

⁸⁸ Tirmizî, *Sıfatü’l-kıyâme*, 59.

⁸⁹ Hilmi Yücebaş, *Edebiyatımızda Mevlana*, 30, Konya, 1973.

arasında bir tercih yapmasını istediğinde Allah Resulü, hiç tereddüt bile etmeden Rabbine kavuşmayı tercih etmiştir.⁹⁰

Gençlikte sağlığının kıymetini bilen ve ona göre yaşayan insan, bir taraftan kendisine verilmiş bir nimet olarak çocukluk, gençlik ve olgunluk çağlarının güzelliklerini yaşamının mutluluğunu yaşarken, bir taraftan da dünyayı geride bırakmanın, ölüme yaklaşmanın endişesindedir. Sağlığın ve geçen zamanın değerini bilmeyip⁹¹ aldanan ihtiyar ise, geçmişini geri getirememenin üzüntüsü ile doludur. Allah ihtiyarlığın tedavisi hariç her hastalığın bir çaresini yaratmıştır.⁹² Çocukluğundan başlayarak ölümüne kadar yaşadığı her gün insan vücudundaki değişime şahit olur. Tin suresinde Rabbimizin bildirdiği üzere en güzel şekilde yaratılan insan, gün gelmiş en güçlü ve kudretli zamanlarını görmüş ancak sonuç itibarıyla yine aşağıların aşağısına (Esfeli Safiline) dönmüştür.⁹³ Yani çocukken büyümüş, güçlenmiş ve gün gelmiş yine çocuk gibi zayıflamıştır. Daha önceden yaptıklarını yapamaz olmuştur. Rabbimizin İlâhî kanunu gereği, cildi kırışmış, beli bükülmüş, saçları beyazlamış, düşünce ve idrak gücü zayıflamıştır. Allah azze ve celle Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Muhammed (sav) hadislerinde; ihtiyarlık dönemini *erzelül-ömr* yani ömrün en düşkün dönemi olarak tanımlanmaktadır.⁹⁴ Bu dönem insanın akli ve bedeni birçok kabiliyetinin zayıflayacağı bir dönemdir. Allah, insana genç iken verdiği güç, kudret, sağlık ve sıhhati yaşlandığı zaman alır. Peygamber (sav) bu durumu bildiği için dualarında sık sık ihtiyarlık ile ilgili sıkıntılardan Allah'a sığınmaktadır. O, bir duasında şöyle buyurur: "*Allah'ım, cimrilikten sana sığınırım, korkaklıktan sana sığınırım, ömrün en rezil/düşkün dönemine bırakılmaktan sana sığınırım, dünya fitnesinden sana sığınırım, kabir azabından sana sığınırım.*"⁹⁵

İnsanoğlu, kimin daha güzel davranacağını imtihan için Allah tarafından hayat ve ölümün yaratıldığından⁹⁶ habersiz yaşar. Güçlü ve itibar sahibi dönemlerinde, sonu gelmez zevk ve eğlenceleriyle dünya hayatına aldanmaktan kendini alamaz. Sağlığını ve

⁹⁰ Tirmizî, Menâkıb, 15; İbn Hanbel, III, 478.

⁹¹ Buhârî, Rikâk, 1.

⁹² İbn Mâce, Tıb, 1.

⁹³ Tin suresi, 95/4-5.

⁹⁴ Müslim, Zikir, 52.

⁹⁵ Buhârî, Deavât, 37; Müslim, Zikir, dua, Tevbe ve istiğfar, 52.

⁹⁶ Mülk, 67/2.

vaktini değerlendirmeden boş işlerle ömrünü geçirir.⁹⁷ İnsan yaşından beklenen olgunluğun onu Allah'a daha da yaklaştırması beklenirken dünyaya olan bağlılığı nedeniyle günaha dalarsa, Allah'ın gazabını hak edecektir. Nitekim Hz. Muhammed (sav), Allah'ın en çok öfkelendiği üç insan tipinden birinin, zina eden ihtiyar olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸

Ahirette inanan insanları bekleyen ölmek üzere bir hayat, hastalanmamak üzere bir sağlık, ihtiyarlığı olmayan bir gençlik ve yokluğu olmayan bir bolluk vardır.⁹⁹ O hâlde insan, geçici faydalanma mekânı olan dünya hayatı için değil, ebedî olarak kalınacak ahiret hayatı için¹⁰⁰ hazırlık yapmalıdır. İnsanoğlu bedenini yıpratıcı hastalıktan, kendini kaybetmeye sebep olan ihtiyarlıktan ve ansızın gelen ölümden önce hayırlı ve iyi ameller işlemeye devam etmelidir.¹⁰¹ Sekerat vakti geldiğinde yani ölüm kapıyı çaldığında amel defterimiz de kapanacaktır. Dünya, ahiretin tarlası olduğuna göre insan gençliğinde ne ekmişse ahirette onu bulacaktır.

Gençlik döneminde elde ettiği bilgi ve tecrübe ile yılların verdiği birikimi birleştirebilen insan, bu bilgiyi kendinden sonra gelen nesillere aktarmalıdır. İhtiyar kişi toplumda kendisine danışılan, görüşlerine değer verilen kişidir. İhtiyar, kelime olarak da seçkin, seçilmiş, tecrübeli anlamlarını anımsatmaktadır. İhtiyar, yeri geldiği zaman devlet yöneticilerinin de görüşlerine başvurduğu bilge kişiliktir.¹⁰²

İnsanoğlu, yakın çevresi ile sürekli irtibat halinde olan sosyal bir varlıktır. Toplumda ilgi görmesi gereken yaşlıları sosyal ortamlardan uzaklaştırmak, onları yalnızlığa hapsedmek demektir. Hayat yoldaşlarını, eşlerini kaybetmiş ihtiyar kimseleri veya çocuklarından uzak kalmış anne babaları ziyaret etmek onları hayata bağlayacaktır. Aynı zamanda yalnızlığın sebebiyet vereceği türlü sıkıntılardan onları kurtaracaktır. Hz. Muhammed (sav), "*Rabbin rızası, anne babanın rızasındadır. Rabbin öfkesi ise anne babanın öfkesindedir*"¹⁰³ buyurarak, anne babayı razı etmenin Allah'ı razı etmek gibi olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir. Yaşlandıklarında onları razı

⁹⁷ Buhâri, Rikâk, 1.

⁹⁸ Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 25; Nesâi, Zekât, 75.

⁹⁹ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 39; İbn Hanbel, II, 320.

¹⁰⁰ Mü'min, 40/39.

¹⁰¹ Tirmizî, Zühd, 3.

¹⁰² Muvatta, Akdiye, 21.

¹⁰³ Tirmizî, Birr ve Sila, 3.

etmenin güzel bir yolu onların ziyaretlerine gitmektir. Hz. Muhammed'in (sav), *"Akraba ilişkisini kesen kimse cennete giremez"*¹⁰⁴ hadisi, elbette öncelikle anne baba için geçerli olacaktır.

*"Rabbin, ondan başkasına kul olmamanızı ve anne ve babaya ihsanla davranmanızı kaza etti (takdir etti, hükmetti). Eğer ikisinden birisi veya her ikisi senin yanında yaşlanırlarsa onlara (ikisine) "öf" deme. Ve onları (ikisini) azarlama ve onlara kerim (güzel, yumuşak) söz söyle! Ve onlara (ikisine), merhamet ederek ve tevazu ile kanat ger! Ve "Rabbim, onların beni yetiştirdiği gibi ikisine de merhamet et!"*¹⁰⁵ Kişi anne babaya bu şekilde dua edebileceği gibi aynı zamanda anne babanın hayır dualarını da almaya çalışmalıdırlar. Anne ve babası yanında yaşlanıp da onlara hürmet ve ihsanda bulunmayan kimsenin durumunun ne derece vahim olduğunu Hz. Muhammed (sav), *"Burnu yere sürtünsün!"* ifadesiyle dikkatlere sunar ve bu tabiri üç defa tekrarlar. Sahabe, "Ya Rasulüllah, o kimdir?" diye sorunca Hz. Peygamber, *"Yanında annesi ile babasından biri yahut her ikisi ihtiyarlayıp da cennete giremeyen kişidir"*¹⁰⁶ açıklamasını yaparak cennete gitmeyi anne babanın rızası ile irtibatlandırır. Anne babalar başta olmak üzere yaşlı insanların sağlık, temizlik, giyim, iye gibi ihtiyaçlarını gidermek her Müslüman için bir vazife ve görevdir. Nitekim Hz. Muhammed (sav) hayatı boyunca ihtiyaç sahibi kimselerin bakımlarını üstlenmiş,¹⁰⁷ Allah'ın kullarına olan yardım ve rızıklandırmasının zayıf kimseler hürmetine olduğunu¹⁰⁸ ifade etmiştir.

Ashabına, anne babaya iyiliğin önemini vurgulamak için mağarada mahsur kalan üç kişinin hikâyesini anlatmıştır: Yürürken yağmura yakalanan bu kişiler bir mağaranın içerisine girmiş, sonrasında yuvarlanan büyük bir taş mağaranın girişini kapatmıştı. Başka çarelerinin olmadığını anladıklarında birbirlerine sırf Allah rızası için yaptıkları amelleri düşünüp bunlarla Allah'a dua etmeyi söylemişler, böylece mağaranın kapısının açılabileceğini düşünmüşlerdi. İçlerinden birisi: "Allah'ım! Benim ihtiyar bir anne babam, bir eşim ve küçük çocuklarım vardı. Ben sürü otlatarak onları geçindirirdim. Akşamleyin otlaktan dönüp eve geldiğim zaman süt sağır, çocuklarımdan önce ana

¹⁰⁴ Buhârî, Edeb, 11; Müslim, Birr ve sıla, 19.

¹⁰⁵ İsrâ, 17/23-24.

¹⁰⁶ Müslim, Birr ve sıla, 10.

¹⁰⁷ Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; Müslim, İmân, 252.

¹⁰⁸ Tirmizî, Cihâd, 24; Nesâî, Cihâd, 43.

babama süt içirirdim. Bir gün uzak bir otlığa gitmişim. Geldiğimde onları uyumuş hâlde buldum. Her zamanki gibi sütleri getirip yanlarında durdum. Onları uykularından uyandırmak istemedim. Onlardan önce çocuklarıma süt içirmeyi de uygun görmedim. Gün ağarana kadar bütün gece geçti. Şüphesiz Allah'ım! Sen bilmektesin ki, ben bunu sırf senin rızanı kazanmak için yapmışım. Bizim için mağaranın ağzında bir yol aç da, oradan gökyüzünü görelim!”¹⁰⁹ Gencin bu duası üzerine Allah onlara gün ışığını görecekleri kadar bir gedik açmıştır. İkinci kişi samimi şekilde yaptığı iyiliği anlatır anlatmaz açıklık büyümüş, sonuncu kişi yaptığı iyiliği söyler söylemez ise mağaranın girişi tamamen açılmıştır.¹¹⁰

“İhtiyar bir Müslümana, Kur'an'ın belirlediği sınırları aşmayan ve ondan uzak kalmayan bir Kur'an hafızına hürmet etmek ve adaletli devlet başkanına hürmet göstermek, Allah'a duyulan saygıdandır” buyuran Hz. Muhammed (sav),¹¹¹ bizzat yaşlılara hürmet etmeye özen gösterirdi. Diğer insanların da yaşlılar sayesinde nimete kavuştuğunu dikkatlere sunardı: *“Beli bükülmüş ihtiyarlar, süt emen bebekler ve otlayan hayvanlar olmasaydı, üzerinize azap yağardı.”*¹¹²

Yarattığını çok iyi tanıyan Allah (cc),¹¹³ ihtiyarlık zamanına ulaştığında insanı bazı sorumluluklardan muaf tutmuş, bazı sorumlulukları da onlar için hafifletmiştir. İslam dininde yaşlı kişinin bir taraftan sorumluluğu azaltılırken, diğer taraftan da çevresindeki insanların ona karşı sorumluluk, şefkat ve yardımlarını artırmaları istenir. Zaman gelir namaz bile ihtiyarlar için kolaylaştırılır. Hz. Muhammed (sav), *“Biriniz insanlara namaz kıldıracak olursa, hafif tutsun. Çünkü içlerinde zayıf, hasta ve yaşlı olanı var. Kendi kendine namaz kıldığında ise istediği kadar uzatsın”* buyurur.¹¹⁴ Yaşlandığı için hac yapamayan kişinin yerine bir başkasının hac yapmasına izin verirdi.¹¹⁵

¹⁰⁹ Müslim, Rikâk, 100.

¹¹⁰ Buhârî, Büyü', 98.

¹¹¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 20.

¹¹² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 309; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 486.

¹¹³ Mülk, 67/13-14.

¹¹⁴ Buhârî, Ezân, 62.

¹¹⁵ Buhârî, Hac, 1; Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 1.

Resulüllah (sav) ihtiyaçlarını gideremeyecek kadar düşkün¹¹⁶ bir hâle düşmemek için dualarında Rabbine şöyle yakarıştadır bulunur: *“Allah’ım! Günahlarımı kar ve dolu suyu ile temizle ve beyaz elbiseyi kirden arındırdığın gibi kalbimi hatalardan arındır. Benimle hatalarımın arasını da doğu ile batının arasını uzaklaştırdığın gibi uzak kıl. Allah’ım! Tembellikten, bunaklık derecesinde yaşlılıktan, günahattan ve borçlu kalmaktan sana sığınırım.”*¹¹⁷

1.3. Dünya Hayatının Yerilmesi

Dünyanın konumu ve değeri hususunda en açık bilgiler Kuran-ı Kerim’de yer alır. Dünya ile ilgili ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ne ahireti unutup dünyevileşmenin ne de dünyayı terk ederek uhrevileşmenin İslam açısından arzu edilen bir şey olmadığı anlaşılacaktır. Aksine asıl vurgunun dünya ve ahiret arasındaki denge üzerine olduğu görülür. *“Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harcıyarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma”*¹¹⁸ ayet-i kerimesi bu gerçeği anlamamız için yol gösterici bir mahiyettedir.

Dünya hayatı, Kuran’da da hadislerde de, sırf dünya olduğu için eleştirilmiş ve kötülenmiş değildir. İstenmeyen ise ahirete tercih edilmiş bir dünya hayatıdır.¹¹⁹ Kötülenen, hiç ölmeyecekmiş gibi yaşanan bir dünya hayatıdır.¹²⁰ Küçümsenen, zevk ve menfaatlerin Allah’ın rızasından üstün tutulduğu bir dünya hayatıdır.¹²¹ Kabul edilmeyen, ahiret karşılığında satın alınan bir dünya hayatıdır.¹²² Eleştirilen, rahata ve zevke dalarak eğlenceyi ve geçici hevesleri inançları, dinleri haline getiren kimselerin dünya hayatıdır.¹²³ Böyle bir dünya hayatı, Allah katında bir sineğin kanadından daha değersiz,¹²⁴ küçük kulaklı ölü bir oğlaktan daha kıymetsizdir.¹²⁵

¹¹⁶ Buhârî, Cihâd, 25; Müslim, Zikir, dua, tevbe ve istiğfar, 76.

¹¹⁷ Müslim, Zikir, dua, tevbe ve istiğfar, 49; Tirmizî, Deavât, 76.

¹¹⁸ Kasas, 28/77.

¹¹⁹ İbrahim, 14/3.

¹²⁰ En’âm, 6/29.

¹²¹ Nisâ, 4/77.

¹²² Bakara, 2/ 86.

¹²³ En’âm, 6/70.

¹²⁴ Tirmizî, Zühd, 13.

¹²⁵ Müslim, Zühd, 2.

Dünyayı imar etmekle insan sorumlu kılınmıştır.¹²⁶ Hatta Araf Suresi'ndeki bir ayete göre, dünya herkesten önce müminler için yaratılmıştır. İnanan insanların varlığından dolayı mümin olmayanlar dünyanın nimetlerinden istifade etmektedirler. Ahirete gelince, o elbette sadece müminlerindir: *"De ki: "Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve temiz hoş rızıkları kim haram etmiş? "De ki: "Onlar, kıyamet gününde sadece kendilerinin olmak üzere, dünya hayatında iman edenler içindir"*¹²⁷ ayetleri bu gerçeği ifade etmektedir.

¹²⁶ Hûd, 11/61.

¹²⁷ Arâf, 7/32.

II. BÖLÜM

DÜNYEVİLEŞMEYE SEBEP OLAN TUTUM VE DAVRANIŞLAR

2.1. Dünyayı Elde Etme Hırsı

2.1.1. Uzun Yaşama İsteği (Tul-i Emel)

Tul-i emel; insanın dünya hayatında sonsuz ve sınırsız yaşayacak gibi plan ve program yaparak, çok uzun emeller beslemesidir. Kelime manası ise; insanın yaşam isteğini (emel) uzun tutması demektir. İnsanın emeli çok uzundur fakat ömür sermayesi düşündüğü kadar uzun değil aksine çok kısadır. Demek bu uzun emel duygusunun tatmin olacağı âlem, bu âlem değildir. **Tul-i emel** kelime olarak; hırs, açgözlülük, tamah, bitmez tükenmez arzu ve istek anlamlarına da gelir. Bu duyguyu etkileyen iki temel konu vardır. Birincisi; iman eksikliği ve imanın taklidi boyuttan kurtulamaması, ikincisi ise; Dünya sevgisidir. Bir rivayete göre "*Bütün hataların başı dünya sevgisidir*" örnek gösterilebilir.¹²⁸ Öyle ise bu duyguyu negatif görüntüden pozitif çıkarmanın yolu; Taklidi imandan tahkiki iman konumuna çıkabilmektir. Bize bahşedilen dünyanın geçici olduğunu görüp, bu duyguyu ahiret inancına dönüştürmek gerekir.

İnsanoğlunun dünyaya karşı bu ilgi ve sevgisi, sadece hayatından en çok haz aldığı gençlik dönemine mahsus değildir. Hz. Muhammed (sav), "*Âdemoğlu büyürken beraberinde şu iki şey de büyür: Mal sevgisi ve uzun ömür (isteği)*"¹²⁹ buyurarak hayatın her döneminde dünyaya yönelik arzu ve istekler bulunduğunu ifade eder. İnsan küçüklüğünden itibaren çeşitli şeylere karşı ilgilidir. Bunlar; Karşı cins, mal, mülk, şöhret, mevki, makam gibi dünyevî menfaatler hayatın çeşitli dönemlerde insanın karşısına çıkarak onu kendine çeker. Allah Resulünün tespitlerine göre, bedeninin yaşlanmasına rağmen dünyaya karşı olan bu sevgi ve arzuları yaşlanmaz. Yaşama ve mal sevgisi ömrünün sonuna kadar hep diri kalır. Hz. Muhammed (sav) bunu şöyle ifade eder: "*İhtiyarın kalbi iki şeyi sevme hususunda gençtir; yaşama sevgisi ile mal sevgisi.*"¹³⁰ Rivayetler değerlendirildiğinde Resulullah (sav) ümmetinin uzun yaşama

¹²⁸ Ebu Davut, Edep, 125.

¹²⁹ Buhârî, Rikâk, 5; Müslim, Zekât, 115.

¹³⁰ Müslim, Zekât, 113.

isteğinden ve nefislerinin hevâ ve heveslerine uymalarından korktuğu ortaya çıkmaktadır. Uzun yaşam isteği ahireti unutturur. Nefsin isteklerine uymak ise kişiyi doğru yoldan saptırır. Dünya sevgisini gönülden çıkarıp atmak gerçekten zor bir durumdur. Bu zorluğu başarmak ahiret gününe ve oradaki büyük mükâfata inanmakla ve ölümü düşünmekle mümkündür.

2.1.2. Dünya Sevgisi (Hubbu'd-Dünya)

Kur'an-ı Kerim'de, *“Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu ara; ama dünyadan da nasibini unutma”*¹³¹ ve *“Bu dünya hayatı geçici bir eğlencedir; ama ahiret gerçekten kalınacak yurttur”*¹³² ayetiyle dünya hayatının ve nimetlerinin geçiciliği vurgulanmıştır. Rabbimiz tarafından ders almanın gerekliliği açıkça belirtilmiştir. Önemli olan ise geçici olana aşırı düşkünlük göstererek kalıcı, değerli ve ebedî olanın göz ardı edilmemesidir. Allah Resulünü ise yalnız ümmetinin dünya nimetleri nedeniyle birbirleriyle çekişmesi değil aynı zamanda dinî hassasiyetlerinin dünyaya tamah nedeniyle zayıflayacağı, bunun akabinde dünya adına sahip oldukları nimetlere her şeyden daha çok güvencikleri düşüncesi de ümmeti adına onu endişeye sevk ediyordu. Dünyaya tamah etmek, kişinin elinde, hâkimiyeti altında bulunan mala, mülke karşı sonsuz güven duyması ve bunun sonucunda kendi elinde bulunanlara güvenerek, acizliğini unutmasıdır. Allah'tan istemekten kendini uzak görmesi, elinde bulunan malların gelip geçici olduğunu unutmasıdır. Allah Resulü, *“Müslüman olan, kendisine yetecek kadar rızık verilen ve Allah'ın ona verdikleriyle kanaatkâr kaldığı kimse kurtuluşa ermiştir”*¹³³ buyurmuştur.

Dünyaya yönelme, insanoğlunun dünyada sahip olduklarına her şeyden daha fazla değer vermesi ve bunları adeta gönlüne sokmasıdır. Bu ise dünyaya tamahın en tehlikeli boyutudur. Bu seviyede dünyevîleşen insanın kişiliğini kapsayacak en büyük korku, sahip olduklarını elinden kaybetme korkusudur. Kişinin tamah ettiği şey, genel tabirle mal olunca kaybetme korkusuyla ondan küçücük bir miktarı bile başkasıyla paylaşmaya yaklaşmayacaktır. Eğer bu tamah bir mevki ya da makama ise bu kişi elde ettiği makamı kaybetmeme adına her şeyi yapabilecek bir ruh haline girebilecek, görev ve

¹³¹ Kasas, 28/77.

¹³² Mü'min, 40/39.

¹³³ Müslim, Zekât, 125.

sorumluluklarının büyüklüğünü unutacaktır. Bu durum ise sadece kişiyi değil, sonuçları itibariyle tüm toplumu olumsuz yönde etkileyecektir.

Allah'a kullukta en büyük ve aşılması zor olan engeller zorluklar değil aksine nimetlerin çoğalmasındır. Ne var ki, bolluklar içinde sabretmek, yokluklar karşısında direnebilmekten daha zor ve meşakkatlidir. Dünya sevgisini dengede tutabilmek ise yoklukta kolay, varlıkta zordur. Dünyaya tamah etmeme, hiç bitmeyecekmiş gibi akıp giden dünya hayatında imanını koruyabilmek, istikamet üzere yaşamaya devam edebilmektir. Nitekim İslam'ı ilk kabul edenlerden olup Habeşistan hicretini yaşayan, ancak Medine'ye geldikten sonra kısa süre içinde zengin olan, kısacası hem zorluk hem de bolluk gören Abdurrahman b. Avf'ın: “Resulüallah (sav) ile beraber zorluklarla imtihan edildik ve sabrettik. Hz. Peygamber zamanından sonra ise bollukla imtihan edildik, fakat sabredemedik”¹³⁴ sözü durumu en iyi şekilde özetlemektedir.

Allah Resulünün, “Her ümmetin bir fitnessi vardır, benim ümmetimin fitnessi ise maldır”¹³⁵ hadisi önem arz etmektedir. İnsanoğlunun dünyada tamah ettiği şöhret, makam, lüks hayat gibi pek çok şey olmasına rağmen, bunlar arasında hemen hemen her dönemde ilk sırayı mal sevgisi almış şeklindeki uyarısının bundan dolayı olması muhtemeldir. Resulüallah'ın dünya nimetlerine karşı takındığı tavrı sadece maddi imkânsızlıkların yaşandığı döneme de has değildir. Maddi sıkıntının olmadığı dönemlerde de mütevazı yaşantısını devam ettirmiş, hayatının sonuna kadar bu tutumunu sürdürmüştür. İslam âlimlerinden Said Nursi'nin “Dünyanın lezzetleri, zevkleri ve ziynetleri, Hâlıkımızı, Mâlikimizi ve Mevlâmızı bilmediğimiz takdirde cennet olsa bile cehennemdir”¹³⁶ sözü de dünya ve içindekilerinin geçiciliğini anlamamız açısından önemlidir.

Resulüallah (sav), “Salih kişi için mal ne güzeldir”¹³⁷ hadisiyle helalden kazanılmış olan malın, mülkün, zenginliğin, inançlı ve takva sahibi insanların elinde ne büyük bir değer ifade ettiğini vurgulamaktadır. Çünkü böyle bir kişinin elindeki servet dünya ve içindekiler için zekât olur, sadaka olur, okul olur, cami olur, fakir insanlara

¹³⁴ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.

¹³⁵ Tirmizî, Zühd, 26.

¹³⁶ Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, S.138.

¹³⁷ Buhârî, Edebü'l-müfred, 112.

yardım olur, hayır olur, hizmet olur, sevap olur. Zekât gibi farz ve faziletli olan bu ibadetin yapılabilmesi için çalışmak, kazanmak ve belirli bir miktar mal varlığına sahip olmak gerekmektedir. Bunun içinde çalışmaya helalinden kazanmaya çaba gösterilmelidir.

2.1.3. Şöhret, Makam ve Mevki Talebi

Bütün insanların kendi çapında yetkili olduğu alanlar vardır. Anne ve baba olarak evlatlarımızın üzerinde, üst görevde olup işyerimizde astlarımız üzerinde, öğretmen olarak geleceğimizin teminatı olan öğrencilerimiz üzerinde söz sahibiyiz. Bu yetki ve sorumluluklarımızı doğru ve yerinde kullanmak için de hem bizim dünya ve ahiret mutluluğumuz için hem de sorumluluğu uhdemizde bulunan kişilerin mutluluğu için şarttır. Bu şartların nasıl yerine getirileceği konusunda da Hz. Muhammed (sav) ve onun eğitiminden geçen sahabenin hayatından faydalanmamız gerekmektedir.

Dünyadaki sultan insan bedenindeki kalp gibidir. Kalp sağlıklı olduğu zaman, beden de sağlıklı, kalp bozuk olduğu zaman, beden de hastalıklı olur. Yönetenlerin doğru olması dünyanın doğru yönetilmesine vesiledir. Onların bozulması dünyanın bozulmasıdır. Geçen yüzyıllarda Müslümanların başına gelenler hatta düzelmeye sağlanamazsa gelecek olan kargaşalarda bu yüzden olması muhtemeldir. İlk dönem Müslümanları yalnızlıklarına, çaresizliklerine, öldürülmelerine ve zayıflıklarına rağmen Müslümanlar kendi dinleri üzerine, Ehli kitaptan olanların da kendi dinleri üzerine yaşamaları yönündeki inanç toplumda çöküntüye yol açmamıştı. Zamanımızda Önemli bir diğer konu ise Resulullah'ın örneğinde emanet, liyakat ve ehliyet esas olduğu için bu nitelikleri taşımayan kimselere idari görev verilmezdi. Bir gün Allah Rasülü'nün çok sevdiği dostlarından olan ve¹³⁸ çekinmeden hakkı dile getirmesiyle bilinen Ebu Zer, "Ey Allah'ın elçisi! Neden beni vali yapmıyorsun?" dedi. Onun karakter yapısını iyi bilen Hz. Muhammed (sav), elini omzuna koyarak, "*Ey Ebu Zer! (idare hususunda) zayıf bir kimsesin. Bu görev ise bir emanettir. Onu, lâıyık olduğu için alan ve gereğini hakkıyla yerine getirenler dışında kıyamet günü rezillik ve pişmanlıktır*"¹³⁹ buyurur. Bunun yanı sıra, "*Siz yöneticiliği çok isteyeceksiniz. Oysa o, kıyamet gününde pişmanlık*

¹³⁸ Müslim, İmâre, 17.

¹³⁹ Müslim, İmâre, 16.

olacaktır”¹⁴⁰ hadisi de ehil olmayanlar ve bu hususta kabiliyeti olmayanlara yönelikti. Musa el-Eş’ari: “Amcaoğullarımdan birisi ile birlikte peygamberin yanına geldik, ‘Ya Resulullah, Allah’ın size uygun gördüğü görevlerden birine beni tayin etseniz.’ dedi. Bunun üzerine peygamber (sav), ‘*Vallahi biz, talep eden ya da hırslı olan kimselere böyle bir görevi vermiyoruz*’ buyurdu.¹⁴¹ Atamalarda ölçü, yöneticinin ırkı, statüsü değil Allah’ın Yüce Kitabı’nda ortaya koyduğu adalet ve hakkaniyete dayalı bir idareyi gerçekleştirmesiydi. Nitekim Yemen’e vali olarak atanan Muâz b. Cebel görev yerine doğru yola çıkarken Allah Resulü ona “*Ey Muâz! İnsanlara güzel davran.*” diyerek uyarıda bulunmuştu.¹⁴² Sonra Muâz yola çıkmış fakat Hz. Peygamber bir haberci gönderip onu geri çağırarak şöyle buyurmuştu: “*Seni niçin geri çevirdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan onlardan hiçbir şey alma, çünkü bu bir hıyanettir. Her kim bu dünyada hıyanette bulunursa kıyamet günü Allah’ın huzuruna, yaptığı o hainlikle getirilir. İşte bunun için seni çağırıştım, şimdi vazifene gidebilirsin.*”¹⁴³

İster devlet başkanlığı, ister valilik, ister komutanlık veya vergi toplama memurluğu isterse öğretmenlik vs. İdareci, yönetim adına halka hizmet amacıyla yetkilendirildiği için, görev süresince daima insanı öncelemek durumundadır. Hz. Muhammed (sav)’in, vasfı ve görevi ne olursa olsun devleti temsil eden bir görevlisine yaptığı şu uyarı, onun yönetim anlayışının temel unsurunu ortaya koymaktadır: “*Bir de (haksızlık yapıp) mazlumun bedduasını almaktan sakın. Zira gerçek şudur ki Allah ile mazlumun arasında hiçbir perde yoktur.*”¹⁴⁴ Başta devlet başkanı olmak üzere görevi ve vazifesi ne olursa olsun danışmanları, yardımcıları, temsilcileri, yönetim adına hareket eden bütün görevliler, idare sistemi ile ilgili olarak yapılacak bir düzenlemenin ilk muhataplarıdır. Her şeyden önce yöneten yönetilene karşı yumuşak davranacaktır.¹⁴⁵ İnsana karşı sabırlı olunacak, affetme, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma her zaman ön planda tutulacaktır.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Buhârî, Ahkâm, 7.

¹⁴¹ Müslim, İmâre, 14.

¹⁴² Muvatta, Hüsnü’l-hulk, 1.

¹⁴³ Tirmizî, Ahkâm, 8.

¹⁴⁴ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Riyad, 2000, Zekât, 1.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁴⁶ A’râf, 7/199.

Devlet görevlisi kendi adına değil, temsil ettiği mukaddes değerler adına davranmalıdır. Bu değerlerin büyüklüğünü bilmeli fakat bunu kendisine gurur vesilesi yapmamalı, kibirlenmemelidir. Kendisine verilen görevin bir emanet olduğu bilinciyle hareket etmeli, asla ihanet içerisinde olmamalıdır. Bırakın haksız vergiyi ve rüşvet almayı, kendisine yetkili olduğu için verilen hediyeleri dahi kabul etmemelidir.¹⁴⁷ Nitekim Resulullah (sav)’e kral peygamber mi yoksa kul peygamber mi olmak istediği sorulduğunda kul peygamber olmayı tercih ederek, bizlere yol göstermiştir.¹⁴⁸

Müslümanlar hangi görevde olursa olsun verilen işi hakkıyla yerine getirmeli, verdikleri sözleri tutma noktasında hassasiyet göstermelidirler.¹⁴⁹ Çünkü Allah Resulünün yönetim anlayışında, yönetici halkıyla ilgilenir, onların sorunlarını çözerdi. Nebî (sav): *“Yöneticilerin en kötüsü zorba olanlardır”*¹⁵⁰ ve *“Müslümanların yönetimini üstlendiği hâlde onlar için bütün gücüyle çalışmayıp bütün içtenliği ile hepsini kucaklamayan yönetici, onlarla birlikte cennete giremez”*¹⁵¹ buyururken yöneticiliğin ek sorumluluk taşımak anlamına geldiğine işaret etmiştir. İdarecilerin ahiret gününde karşılaşacakları durumu ise şöyle anlatır: *“Allah Teâlâ birini Müslümanların başına idareci yapar da o kimse Müslümanların dertleri, sıkıntıları ve ihtiyaçlarıyla ilgilenmezse Allah Teâlâ da kıyamet gününde onun derdi, sıkıntısı ve ihtiyacı ile ilgilenmez.”*¹⁵² Yöneten ve yönetilen insanlar, birbirine kenetlenmiş bir bütünün parçalarıdır. Allah Resulü bu doğrultuda, İslam’ı ve kendisini temsil görevi ile seçtiği görevlilere karşı öncelikle halkı şöyle uyarırdı: *“Size yönetici olarak Allah’ın kitabı ile yöneten bir köle dahi tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin.”*¹⁵³

Hz. Peygamberin diğer bir görevi de insanları yönetmek ve yönlendirmek idi. Peygamber olduğu gibi aynı zamanda devletin baş idarecisi idi. Mescidin imamı olduğu gibi savaş meydanının da komutanı idi. Ömrünün sonuna kadar sosyal ve siyasal hayatın içinde kalmaya devam etti. Müslümanların günde 5 vakit namazlarını kıldıkları cami, aynı zamanda toplumu ilgilendiren kararların alındığı bir meclis idi. Sahabîler de,

¹⁴⁷ Buhârî, Ahkâm, 41; Müslim, İmâre, 26.

¹⁴⁸ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, X, 288.

¹⁴⁹ Mü’minûn, 23/8.

¹⁵⁰ Müslim, İmâre, 23.

¹⁵¹ Müslim, İmân, 229.

¹⁵² Ebû Dâvûd, Harac, fey’ ve imâre, 12.

¹⁵³ Müslim, İmâre, 37.

aynı zamanda istişare yaptığı, konuştuğu, fikirlerini aldığı kimselerdi. Onun idaresinde hareket noktası vahiydi. Vahiy ile bildirilmeyen konuları ise, ashabı ile istişare etmek hiç vazgeçmediği bir uygulamaydı. Yönetene karşı itaati tavsiye ettiği gibi, yeri geldiğinde itiraz etmeyi, doğruları sonuna kadar savunmayı da öğretmişti. Medine ve Mekke'yi idare ettiği gibi aynı zamanda uzak memleketlere yöneticiler tayin etmişti. Devlet görevlerine tayin, atama yaparken ırkına, rengine, malına, mülküne göre değil ehliyet, liyakat ve hakkaniyet esaslarına göre kurallarını belirlemişti. Hz. Muhammed (sav), bütün bu vasıflarıyla birlikte tevazudan, kul olmaktan hiç ayrılmamıştı. Onun yaşadığı dönemde teşkilatlanmış, organize olmuş, kurumsal bir devlet yapısının olduğu da söylenemez. Ancak bu yapının temel esasları olan istişare, adalet, ehliyet, liyakat vb. esaslar üzerine düzen kurulmuştu. Devlet anlamında ise idari yapı kurumsal dediğimiz temelleri ancak Hz. Ömer ve sonrasında düzenli hale gelmiştir.

2.1.4. Nefsin Arzu ve İstekleri

Nefis; Arap dilinde, ruh, hayat, nefes, varlık gibi anlamların yanı sıra, hevâ ve heves, bedenden kaynaklanan süflî arzular gibi anlamlara gelir.¹⁵⁴ Nefis; Kur'an ve hadislerde de ruh,¹⁵⁵ insanın kendisi, kişi,¹⁵⁶ kalp veya gönül¹⁵⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Bunların dışında nefis, insanın içindeki kötü duyguların, meşru olmayan isteklerin¹⁵⁸ kaynağı karşılığında da kullanılmıştır. İslam geleneğinde ise daha çok bu olumsuz şekliyle ön plana çıkmıştır. Veda hutbesinde Hz. Muhammed (sav) mücahidi, Allah'a itaat yolunda nefsiyle mücadele eden kişi olarak tanımlamış, kişinin kendi istek ve arzularıyla mücadele etmesi anlamını öne çıkararak sadece silahlı mücadele olarak bilinen cihat kavramına farklı anlamlar da yüklemiştir. Nefsin arzularıyla mücadele etmenin Allah'a itaat yolunda olması önemlidir.

Kur'an'ın açıklamalarına göre nefis, şeytanın vesveselerine kapılarak onunla iş birliğine girer. Ancak şeytan, nefisine tabi olarak hayatına yön verenleri hesap gününde yalnız ve yüzüstü bırakır.¹⁵⁹ Nefis, sadece şeytanın fısıltılarına aldanmakla kalmaz,

¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1970, II, 4500-4501.

¹⁵⁵ Buhârî, Cenâiz, 95; Buhârî, Deavât, 13, Buhârî, İ'tisâm, 2.

¹⁵⁶ İbn Mâce, Ticâret, 2.

¹⁵⁷ Buhârî, Teheccüd, 12, Rikâk, 15, Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn ve kasruhâ, 207.

¹⁵⁸ Buhârî, Kader, 9; Müslim, Nikâh, 9.

¹⁵⁹ İbrahim 14/22.

ayrıca bizzat nefsin kendisi de insana birtakım kötülükleri yapması yönünde vesvese verir. Ayet-i kerimeler de bu durumu: *“Andolsun ki, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz.”*¹⁶⁰ Ve *“Nefisler kıskançlığa ve bencil tutkulara elverişli kılınmıştır”*¹⁶¹ diye açıklar. Kur’an-ı Kerim, nefsin iyi duyguların karşısında kötü duyguların kaynağı olduğunu ve bunun insanın yaratılışında, fitratında bulunduğunu ifade etmektedir. Hz. Yusuf’un gönlünü çelmek ve günaha sürüklemek üzere Züleyha onu davet ettiğinde, Hz. Yusuf da bir an ona meyletmiş ama hemen bu durumdan vazgeçerek nefsinin arzu ve isteklerinden Allah’a sığınmıştı. Hz Yusuf bunu yaparken, bir yandan Yüce Allah’ın uyarılarını, diğer yandan da efendisinin iyiliklerini hatırlamıştı.¹⁶² Hz. Yusuf, *“Yine de ben bütünüyle nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü Rabbimin merhamet ettikleri hariç insan nefsi kötülüğe sürüklemeye yatkındır”*¹⁶³ diye söylerken insan nefsinde bulunan bu yönelime işaret etmekteydi.

Hak, kendilerinde açık bir şekilde ortaya çıkmasına rağmen kitap ehlinde birçoğunun küfürde ısrarcı olmaları ve inanan insanları küfre sokmaya çalışmaları onlardaki kıskançlık sebebiyledir.¹⁶⁴ İlk yaratılan insan aynı zamanda ilk peygamber olarak görevlendirilen Hz. Âdem’in oğlu Kabil, biricik kardeşi Habil’i öldürmeye sürükleyen yine nefsi olmuştur.¹⁶⁵ Hz. Yakub’un oğulları, nefislerinin kıskançlıklarına aldanmaları sonucunda kardeşleri Yusuf’u kuyuya attıktan sonra gömleğine kesmiş oldukları hayvanın kanını sürüp onu babalarına getirmişlerdir.¹⁶⁶ Allah’ın sabırlı ve samimi kullarından birisi olan Yakub (as) olayı sebat ve metanetle karşılamıştı. Yine yakışıklılığı yanında iffetli olması ile genel de ümmetin tamamına özelde ise erkeklere örneklik teşkil eden Hz. Yusuf, Rabbinden aldığı bir ilham veya uyarı neticesinde¹⁶⁷ kendisini yoldan çıkarmak isteyen Züleyha ya yaklaşmayarak nefsine yenik düşmemiştir. Hz. Muhammed (sav)’in buyurduğu gibi, nefis elbette karşı cinsle

¹⁶⁰ Kâf, 50/16.

¹⁶¹ Nisâ, 4/128.

¹⁶² Yûsuf, 12/23-24.

¹⁶³ Yûsuf, 12/53.

¹⁶⁴ Bakara, 2/109.

¹⁶⁵ Mâide, 5/30.

¹⁶⁶ Yûsuf, 12/18.

¹⁶⁷ Yûsuf, 12/24.

birleşmeyi arzular ve ilgi duyar. Ancak cinsiyet organı, nefsin bu isteğini ya yerine getirir, ya da geri çevirir.¹⁶⁸

Hz. Yusuf kıssasında da işaret edildiği gibi, peygamberler dâhil hiç kimse nefiste beliren arzu ve isteklerden bertaraf olmuş, korunmuş değildir. Nefsinin gayri meşru arzu ve isteklerinden uzak olduğunu iddia eden bir kimse insan fitratını inkâr etmiş olur. Ancak insan düşündüklerini, aklından geçenleri yapmadıkça nefsinden geçirdiği kötü düşünce ve heva ve heveslerden sorumlu değildir.¹⁶⁹ Nefsani istek ve arzuların gerçekleşmesi, her insanın iradesine göre değişiklik gösterir. İnsanoğlu bütün davranışlarında özgür iradesiyle karar verecek ve bu kararından da bizzat kendisi sorumlu tutulacaktır. Dolayısıyla insan olmak, gayri meşru istek ve arzulara sahip olmamak değil, bu tür duygular nefiste kabardığı zaman onları dizginleyebilmek ve durdurabilmektir. İslam dininde amaç nefsi kötölemek değil, (tezkiye etmek)temizlemek ve arındırmaktır. Allah *“Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırılan kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır”*¹⁷⁰ buyurmaktadır. Nefsi dizginlemenin yolunu Hz. Ömer: *“Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, kendinizi hazırlayın! Çünkü kıyamet gününde hesap, ancak dünyada iken kendisini hesaba çekenler için kolay olacaktır”*¹⁷¹ diyerek izah etmiştir.

Nefis, iyiliği ve kötülüğü, fazileti ve rezaleti aynı anda bir arada tutan iki kutuplu kapsamlı bir alandır. Nefisle mücadele insanın kendisiyle, hırslarıyla, bitmek tükenmek bilmeyen istek ve arzularıyla olan sınavından başka bir şey değildir. Resul-i Ekrem ise aklın bir yansıması olarak sunduğu bu mücadelenin nasıl yapılacağını *“Akıllı kişi, nefsiyle hesaplaşıp ona hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Zavallı olan kişi ise, nefsinin her türlü arzu ve isteklerine uyandır”*¹⁷² şeklinde ifade etmiştir. Şeytanın insanların kalbine telkin ettiği düşünce nasıl olsa Allah affedicidir, affeder düşüncesini insana sürekli dayatmak suretiyle nefse kolay bir şekilde etki edebilmektedir. Hz. Muhammed (sav) adeta nefsanî arzularının esiri haline gelen bu durumdaki insanları zavallı olarak nitelemektedir.

¹⁶⁸ Buhârî, Kader, 9.

¹⁶⁹ Buhârî, Talâk, 11; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.

¹⁷⁰ Şems, 91/7-9.

¹⁷¹ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25.

¹⁷² Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25; İbn Mâce, Zühd, 31.

Şeytan, yaşadığı anın tadını çıkarması yönünde insana sürekli telkinlerde bulunurken, melek yapacağı davranışın sonucunu hesaplamasını ve buna göre davranmasını ilham eder. Akıllarını nefislerine emanet edenler yaptıklarının neticesini düşünemezler ve ziyana uğrarlar. Akıllarını kullananlar ise uygun davranıp sonuçta elde edecekleri neticeye odaklanırlar. Kısaca nefis ya melekten ya da şeytandan aldığı yönlendirme ile hareket eder. Böyle iki uçlu sonuçların olduğu durumlarda insan iradesi zorlu bir imtihandan geçer. Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinde: *“Cehennem, (nefsin hoşuna giden) şehvetlerle; cennet ise (nefsin hoşlanmadığı) zorluklarla kuşatılmıştır”*¹⁷³ belirttiği gibi, insana cehennem yolunu açan, onu kolaylaştıran ve cazip hale getiren, bir taraftan da cennetin yolunu meşakkatli hale getiren istek ve arzularla mücadele etmek kolay değildir.

Bu yüzden Allah Resulü bazı dualarında nefsinin kötülüklerine karşı Allah'a sığınmış ayrıca bunu ilaveten ashabına da sabah, akşam ve yatarken şu duayı yapmalarını öğütlemiştir. *“Ey göklerin ve yerin yaratıcısı, gizli ve açık olanı bilen Allah'ım! Sen her şeyin sahibisin. Senden başka ilâh olmadığına melekler de şahitlik ederler. Biz nefislerimizin ve Rahmetinden uzaklaştırılmış olan şeytanın şerrinden, onun bizi şirke düşürmesinden, kendimize ve herhangi bir Müslüman'a kötülük yapmaktan sana sığınırız.”*¹⁷⁴ Peygamber (sav) müminin nefisine eziyet etmesini de hoş karşılamamıştır. Bir defasında: *“Mümin kişiye nefisini küçük düşürmesi yaraşmaz”* demesi üzerine orada bulunanlar *“Kişinin nefisini küçük düşürmesi nasıl olur?”* diye sormuş, peygamber (sav) de *“Gücünün yetmediği işlere kalkışması sebebiyle belaya uğrar”* demiştir.¹⁷⁵ Yine *“Nefsinizin üzerinizde hakkı vardır”*¹⁷⁶ ifadesi rahmet peygamberinin bu husustaki yaklaşımını özetleyen önemli bir davranıştır.

Kur'an'da ve hadislerde kötülünen şey, nefis değil, onun gayri meşru alan içinde bulunan istekleridir. Kınanan şey ise nefsin heva olarak nitelendirilen ve ilahî bir temeli olmayan gayri meşru yaklaşımlarıdır. Allah Teâlâ *“Allah'tan bir delil, işaret olmaksızın sadece kendi hevası peşinde koşan kimselerden daha şaşkın kim olabilir!”*

¹⁷³ Buhârî, Rikâk, 28.

¹⁷⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 100; Tirmizî, Deavât, 14.

¹⁷⁵ İbn Mâce, Fiten, 21.

¹⁷⁶ Buhârî, Savm, 51; Müslim, Sıyâm, 186.

demektedir.¹⁷⁷ Bu yüzden Allah (cc), inanan müminleri, doğru yoldan sapmış olup da saptıranlar¹⁷⁸ ile nefisini çirkin istek ve arzulara boyun eğmekten kendisini korumayı başaranlar için, cennetin kalıcı bir konak olduğu müjdesini vermektedir.¹⁷⁹

İnsanın nefisine boyun eğmesi, adeta onun sınırsız arzularının esiri durumuna düşmesi geçmişte olduğu gibi günümüz toplumlarında da sık sık rastladığımız ahlakî sıkıntılarının temelinde yatmaktadır. Günümüzde hapishanelerin tıka basa dolu olması, intihar vakalarının ve emanet edilen bedene verilen zararların artması, aile içi huzursuzlukların yanı sıra yaşanan ve yaşanacak birçok olumsuzluğun temelinde, bireyin düşünmeden bir anda yaptığı bir davranıştan veya nefsinin geçici bir isteğine boyun eğmesinden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Dinî ve ahlakî endişelerin bireysel ve toplumsal yaşamdan dışlanmaya çalışılması nefisle mücadeleyi daha da zorlaştırmıştır.

Çözüm olarak ise insanın, önce kendisinden başlamak suretiyle ciddi bir nefis ve irade eğitimi alması gerektiğini göstermektedir. Çünkü ailenin temeli bireydir. Bu eğitimden geçen bireylerin oluşturduğu aile de toplumun temelini oluşturacaktır. Müminin akıllı ve basiretli davranması, çevreden gelecek olumsuzluklara karşı nefisini kontrol altına alabilmesi son derece önemli ancak yeterli değildir. Bu yüzden mümin, Rabbiyle olan bağlarını kuvvetlendirecek yollarda hareket etmeli ve bunun yanında da acizliğinin farkında olmalıdır. Çünkü hiçbir kişinin Rabbinin yardımı ve merhameti olmadan nefisini kontrol altında tutamayacağını unutmamalıdır. Hz. Muhammed (sav)'den öğrendiğimiz şu dua dilimizden düşmemelidir: *“Allah'ım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, ihtiyarlıktan, kabir azabından sana sığınırım. Allah'ım! Nefsime, senden sakınma şuuru (takva) ver; nefsimi arındır; onu en iyi arındıracak olan sensin. Onu koruyan da onun efendisi de sensin. Allah'ım! Faydasız ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul edilmeyen duadan sana sığınırım.”*¹⁸⁰

¹⁷⁷ Kasas, 28/50.

¹⁷⁸ Mâide, 5/77.

¹⁷⁹ Nâziât, 79/40-41.

¹⁸⁰ Müslim, Zikir ve dua ve tevbe ve istiğfar, 73; Nesâî, İstiâze, 13.

2.1.5. Faiz Bataklığına Saplanmak

Riba (faiz) kelimesi, artma, çoğalma, fazlalık anlamlarına gelen belli ürünlerin değişiminde elde edilen fazlalığı veya verilen borcu tahsil ederken alacakta oluşan çoğalmayı ifade etmektedir.¹⁸¹ Allah Resulü, verilen borçta alacaklı kişinin hakkının sadece anapara olduğunu belirtmiştir.¹⁸² Allah Resulü (sav), kumar, hırsızlık, rüşvet ve gasp gibi gayri meşru kazanç yollarından biri olan faiz konusunda şöyle buyurmuştur: *İyi bilin ki, cahiliye dönemi faizi kesinlikle kaldırılmıştır! İlk kaldırdığım faiz Abdülmuttalib oğlu Abbas'ın faizidir...*¹⁸³ Bazı rivayetlere göre ayrıca şunu da söylemişti: *“Anaparalarınız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz!”*¹⁸⁴

Cahiliye döneminde sıradan hale dönüşmüş ve borcun ayrılmaz parçası haline gelmiş olan faiz şöyle tarif edilmektedir: “Bir kimsenin diğer bir kimse üzerinde, belirli vadede ödemesi gereken bir borcu olurdu. Süre dolunca, alacaklı, İster borcunu öde, ister faiz işletelim derdi. Borçlu borcunu öderse iş biterdi. Aksi takdirde vadeyi uzatır, borcunun artmasını kabul ederdi.”¹⁸⁵ Böylece Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle “*kat kat faiz*” meydana gelirdi.¹⁸⁶ Allah Resulü, “*Kim bir satış içinde iki satış yaparsa, ya az olan bedeli alır yahut faiz olur*”¹⁸⁷ şeklindeki hadisiyle vade farkının faize yol açabileceğine işaret etmekteydi. Zira vadeli satılan bir malın bedelinin vade dolduğunda ödenememesi halinde ise vade uzatılıyor, bunun karşılığında da fiyat yükseltiliyordu.¹⁸⁸

Allah (cc), faiz yasağını bildiren ayetleri kademe kademe indirerek toplumu bu hastalıktan temizlemek istemiştir. Bu konuda inen ilk ayet, maddi bir artış sebebiymiş gibi düşünülen faizin bereketsizliğine bununla birlikte Allah rızası için verilen zekâtın ise faziletine değinmektedir: *“İnsanların mallarında artış olsun diye faiz olarak verdiğiniz şey Allah'ın katında artmaz. Allah'a ulaşmayı dileyerek verdiğiniz zekât; işte*

¹⁸¹ İsmail Özsoy, “Faiz”, DİA, XII, 110.

¹⁸² Ebû Dâvûd, Büyû', 5.

¹⁸³ Müslim, Hac, 147; İbn Mâce, Menâsik, 84.

¹⁸⁴ Ebû Dâvûd, Büyû', 5; Bakara 2/279.

¹⁸⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 452; *Ma'rifetü's-sünen*, VIII, 29.

¹⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/130.

¹⁸⁷ Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 53.

¹⁸⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, V, 171–173.

böylece kat kat artıranlar onlardır”¹⁸⁹ İslam Dini, dönemin geleneği haline gelen faizin yerine, karz-ı hasen yani Allah rızası için en güzel bir şekilde borç verme kavramını teşvik etmiştir. Rabbinin rızasını kazanmak için verilenlerin karşılığının yüce Allah tarafından kat kat ödeneceği bildirilmiştir.¹⁹⁰

Allah (cc), *“Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz”* ayetiyle, kesin bir dille Müslümanların faiz yemelerini yasaklamıştır.¹⁹¹ Faizi alışveriş gibi kabul edenlere karşılık olarak ise, faizin dünyada ve ahirette yol açacağı tahribatı bildiren ayetler vahyin son döneminde indirilmiştir.¹⁹² *“Riba (faiz) yiyenler, kabirlerinden ancak şeytan çarpmasından kalkmış bir kimse gibi kalkarlar. İşte bu onların: “Oysa alışveriş riba gibidir.” demeleri sebebiyledir. Ve Allah, alışverişi helâl, ribayı (faizi) haram kılmıştır.*¹⁹³ Böylece, faizin yasaklandığı ve ahirette cezayı gerektirdiği kesin bir şekilde bildirilmiş, faizden kurtuluş yolu olarak da tövbe gösterilmiştir.¹⁹⁴ Helal yoldan kazanç ve helal lokma yeme düşüncesi teşvik edilmiştir.

Resulüllah (sav), faizin insanı helâk eden büyük günahlardan olduğunu belirterek,¹⁹⁵ *faizi yiyene, yedirene, yazana ve faiz muamelesine şahitlik edene lânet etmiştir*¹⁹⁶ buyurur. Faizi ve ona götüren yolları ümmetine bildirerek insanları sakındırmak isteyen Allah Resulü, rüyasında biri kan dolu nehrin içinde, diğeri kıyısında olan iki adam görür. Nehrin içindeki adam kıyıya doğru yüzüp çıkmak istemekte, ancak kıyıdaki adam her seferinde onun ağzına bir taş atarak onu nehirdeki yerine döndürmektedir. Allah Resulü, nehrin içindeki adamın faiz yiyen kişi olduğunu bildirerek, verdiği misalle faize bulaşan insanların düştükleri durumu göz önüne sermiştir.¹⁹⁷ Yaşadığı dönemde ticarete paranın yanında yaygın olarak kullanılan altı temel ihtiyaç maddesinin birbiriyle değişimindeki fazlalığın faiz olduğuna söyleyerek bu mallarda birebir değişimini tavsiye etmiştir. Bu konudaki bir hadiste: *“Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya*

¹⁸⁹ Rûm, 30/39.

¹⁹⁰ Teğâbün, 64/17; Hadîd, 57/11.

¹⁹¹ Âl-i İmrân, 3/130.

¹⁹² Buhârî, Tefsîr, Bakara, 53; İbn Mâce, Ticâret, 58.

¹⁹³ Bakara, 2/275.

¹⁹⁴ Hadislerle İslam, “Faiz”, DİB, 5/175.

¹⁹⁵ Buhârî, Vesâyâ, 23.

¹⁹⁶ Müslim, Mûsâkât, 106.

¹⁹⁷ Buhârî, Büyû’, 24.

karşılık hurma, tuza karşılık tuz, cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın.”¹⁹⁸ Ve “Kim fazlalık verir veya alırsa muhakkak faiz işletmiştir. Bu konuda alan ile veren eşittir.” buyurmuştur.¹⁹⁹ Hz. Peygamber’in, “Peşin alışverişte bir sakınca yoktur, veresiyeye gelince işte o faizdir.”²⁰⁰ Ve “Peşin alışverişte faiz yoktur”²⁰¹ buyurarak konunun önemini ortaya koyar.

Hz. Muhammed (sav)’in kesin bir şekilde yasakladığı faiz, insanların mallarına kattıkları alın teri olmadan kazanılan fazlalıktır. Çünkü İslam’ın getirdiği ilkeler genel olarak hak kavramı üzerine bina edilmiştir. Kul hakkını hiçe sayarak, insanları aldatma yolunu açan faiz, bireysel ve toplumsal alanda felakete neden olabilmektedir. *Bizi aldatan bizden değildir*”²⁰² buyuran Allah Resülü getirdiği sevgi, şefkat, yardımlaşma ve infak gibi değerlere sırt dönülmesine sebep olmaktadır. İhtiyaç sahiplerinin sırtlarındaki yükü artırarak daha da muhtaç hale gelmelerine yol açmaktadır. Buna mukabil zengin malına hakkı olmayan yeni mallar katmasını sağlamaktadır. Para, itibar ve mal, hırsının doğurduğu hırsla insanların görünüşte mülkleri artsa bile insanî ve ahlakî değerler yönünden alçalacaklardır. Faiz yaygınlaştığı için üretimin azaldığı toplumlarda, emek sarf ederek, helal yollardan alın teriyle kazanma düşüncesi ortadan kalkmaktadır. Faiz sadece malın değil, yaşamın da bereketini kaçıracaktır. İflaslar, intiharlar, yıkılan aileler, bozulan toplumsal düzen ile küçük karlar uğruna dünya ve ahiret hayatında büyük zarara girilmektedir. İslam dini ise, ticaret ve alışveriş gibi helal kazanç yollarını teşvik etmiştir.

2.2. Dünya Malına Meyletme

2.2.1. İnsan-Eşya İlişkisi

İnsan-eşya ilişkisinde “eşya” Arap dilinde ‘şey’ in çoğuludur. Varlık âleminde bulunan her türlü canlı ve cansız varlık “şey” diye ifade edilir. Eşya Arapça da şeyler anlamına gelse de dilimizde genellikle tekil (müfred) anlamında ve cansız varlıklar için

¹⁹⁸ Müslim, Müsâkât, 81.

¹⁹⁹ Müslim, Müsâkât, 82.

²⁰⁰ Müslim, Müsâkât, 86.

²⁰¹ Müslim, Müsâkât, 103.

²⁰² Müslim, İmân, 164.

kullanılır.²⁰³ Eşya dediğimizde insan, cin, melek gibi canlı varlıklar dışındaki varlıklardan bahsetmiş oluruz. Eşyanın zihinlerde uyandırdığı anlam insanın mizacına, kabiliyetine, iş ve mesleğine, bilgi ve deneyimine göre farklılık arz edebilir. Mesela bilim adamının, ressamın, ilahîyatçının vs. bir ağaca bakmaları sonucu elde ettikleri kazanımlar farklı olacaktır. Her bakan kendi penceresinden, kendi dünyasından veya kendi bilgisinden esinlenerek çıkarımlar yapacaktır.

Aklını ve basiretini İlahî vahyin şekillendirdiği insan; kendi nefesine, çevresine hatta basit gibi gözüken nice şeylere hep farklı bir gözle bakacaktır. İlahî vahiyden, Hz. Muhammed (sav)'in sünnetinden ve yaşadığımız dünyanın kültüründen nasibini alamamış insanlar ise eşyayı olduğundan çok yüceltmekte ya da eşyayı çok alçaltarak ona hiçbir değer vermemektedirler. Her gün üretilen ve piyasaya sürülen sınırsız sayıdaki dünya metaı insanı tatminsiz ve doyumsuz bir hale getirmiştir. Eskiden bir şeker ile ikna edilebilen çocuklarımız bile doymama hastalığına müptela olmuşlardır. Eşyadaki bu bolluk ve çeşitlilik bizi şükre yönelteceği yerde nimeti basite almaya, önemsememeye yöneltmiştir. Bizim kültürümüzde küçüklüğüne ve büyüklüğüne bakılmaksızın her şey nimet olarak değer görür.

Eşya insana verilmiş bir emanettir. Emanete ihanet etmek ise münafıklık alametidir.²⁰⁴ Mülkün gerçek sahibi Allah olduğuna göre eşyayı mülkün sahibi yolunda, onun rızası ve hoşnutluğu için harcamak gerekmektedir. Mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu inancı kalbine yerleşmiş olanlar elleriyle ihtiyaç sahiplerine vererek bu iddialarını ispatlarlar. Emanete emanet gibi davranırlar. Kazandım, atarım, satarım, harcarım, istediğim gibi davranırım diyemezler. Kendisine bağışlanan evlada, mala, ilme, eve, eşyaya, yola, suya, yemeğe emanet gözüyle bakar ve ona göre davranırlar.

Eşya insanın emrine verilmiş, insan için yaratılmıştır. Yani insan eşyanın memuru değil amiridir. Mahkûmu değil hâkimidir. Bediüzzaman Said Nursi'nin ifadesi ile 'Allah'a abd ve hizmetkâr olana her şey hizmetkâr olur.'²⁰⁵ Mülke hâkim olmak isteyen kişi ise el-Melik olan Allah'a Memluk (köle, abd) olmalıdır. İnsanoğlu eşyayı ne yücelterek kutsallık atfetmeli, ne de alçaltarak nankörlük etmelidir. Cimrilik eden hep

²⁰³ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 402.

²⁰⁴ Buhârî, İman: 25; Müslim, İman: 25.

²⁰⁵ Said Nursi, *Mesneviyi Nuriye*, 104.

kendisinin fakir olduğuna inanır. Çünkü gözü hep başkalarında, daha zenginlerde olduğu için kendini onlarla kıyas ederek muhtaç durumda ve ihtiyaç sahibi olduğunu varsayar. Bu konuda Hz. Muhammed (sav) ise *'sen maddi durumu senden düşük olanlara bak, maddi durumu senden yüksek olanlara heveslenerek bakma. Bu şekilde davranman Allah'ın sana bahşettiği nimetleri küçümsememeni sağlayacaktır.'*²⁰⁶ Çünkü maddi yönden kendinden aşağı seviyelere bakan insan haline şükredecekken, yukarılara bakan insan ise isyan duygusuna yol açabilecektir. Servetim biter korkusu ise insanda var oldukça insan ne kendisini ne de çevresindekileri bu nimetten faydalandırmaya yanaşmaz. Bundan dolayı efendimiz *'Allah sana nasıl ihsan edip nimet vermişse, sen de kendi nefesine ikram edip ihsanda bulun'*²⁰⁷ eğer Allah sana bu nimeti ihsan etmişse onunla nefisini, aileni ve çevreni ödüllendir. Çünkü Allah nimetinin eserini görmek ister. Hz. Muhammed (sav), bunu şöyle ifade etmiştir. *'Şüphesiz yüce Allah nimetinin eserini kulunun üzerinde görmekten hoşnut olur.'*²⁰⁸

2.2.2. İsrafa Yönelmek

İsraf; nimeti hem gerektiği yerde gerektiği ölçüde kullanmamak hem de Allah'a saygısızlıktır. Bu yüzden: *"Allah (cc), israf edenleri sevmez."*²⁰⁹ Bir gün Sa'd abdest alırken suyu fazla kullandığını Resulüllah (sav) görmüş olmalı ki *"Bu ne israf?"* buyurdu. Sa'd, "Abdestte de mi israf olur?" diye sorunca, Resulüllah (sav) *"Evet, akan bir nehirden bile olsan böyledir"* diye cevap verdi.²¹⁰ Hz. Muhammed (sav)'in abdest alırken bile suyu az kullanması, suyun tasarruflu kullanımı ile ilişkilendirilmeyecek kadar derin bir muhteva ve içeriğe sahiptir. Bu yaklaşımda Allah'a, insana ve tabiata karşı duyulan bir sorumluluk bilinci vardır. Yiyecek yemek bulamayacak kadar sıkıntı içerisinde bile olsa Allah Resulü nimetlerin hesabını bilmemenin nimeti yaratana saygısızlık olduğunu hatırlatıyordu. Çünkü Allah Resulü nimete karşı şükretmekle sorumlu olan insanı, sınırlarını aşmaması konusunda uyarıyordu. *"İnsanoğlu kıyamet günü Rabbi katında beş şeyden hesaba çekilmedikçe ayakları hiçbir yere hareket edemeyecektir; ömrünü ne yolda tükettiğinden, gençliğini ne uğurda yıprattığından, malını nereden kazanıp nerde harcadığından ve öğrendiği bilgilerle nasıl amel*

²⁰⁶ Müslim, Kitab-ü Zühd, 8.

²⁰⁷ Ebu Davud, 4063.

²⁰⁸ Buhari, Libas, 1.

²⁰⁹ Enâm, 6/141; Arâf, 7/31.

²¹⁰ İbn Mâce, Tahâret, 48.

ettiğinden”²¹¹ hadisiyle gerçeği dile getirmekte ve israftan uzak durmayı bizlere tavsiye etmektedir.

Şüphesiz israf ahiretteki hesabın aslî konularından biri olacaktır. İnsanın hizmetine ne verilmişse onun hesabı mutlaka sorulacaktır. Bu konuda Resulullah (sav)’in bir sahabeye verdiği şu öğüt dikkate alınmalıdır: “Beş şey gelmeden önce beş şeyin değerini iyi bilmelisin; ölümünden önce hayatının, fakirliğinden önce zenginliğinin, ihtiyarlığından önce gençliğinin, meşguliyetinden önce zamanının ve hastalığından önce sağlığını.”²¹² İsraf kelimesi ilk düşünüldüğünde akla gelen genellikle malın israfıdır. Malın, mülkün boşa harcanmasıdır. Dedikodu ve çok soru sormanın yanı sıra Allah’ın hoşlanmadığı üç davranıştan biri olarak israf dikkate çekilir: “Allah annelere isyankâr davranmayı, kız çocuklarını diri diri gömmeyi ve (vermeniz gereken şeyleri) vermeyip (hakkınız olmayan şeyleri) almayı size haram kılmıştır. Dedikodu etmeyi, çok soru sormayı ve malı israf etmeyi sizin için hoş karşılamamıştır.”²¹³ Malın zayi edilmesi de aynı şekilde kaynakları, serveti, harcanan enerji ve zamanı azaltıp bitirmekte, imkânları yok etmektedir.

İslam hukukunda insan olarak genel ihtiyaçlarımız, zaruriyyat, hâciyyat ve tahsiniyyat olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır. Birincisi hayatın olmazsa olmazları can, mal, akıl, nesil ve dinin korunması yolunda duyulan zaruri ihtiyaçlardır. İkincisi, yapmadığımızda sıkıntıya düştüğümüz genel ihtiyaçlardır. Üçüncüsü ise, hayatı güzelleştiren ve kolaylaştıran ihtiyaçlardır. Âlimlerimiz, bu ihtiyaç gruplarının dışında kalan ve nefsi istekleri mutlu etmeye yönelik davranışların israf olduğunu belirtmektedir. Sahabeden biri düzensiz bir kıyafetle Hz. Peygamber’in yanına gitmişti. Bunu gören Allah Resulü şöyle dedi: “Senin malın mülkün var mı?” “Evet, Ey Allah’ın Elçisi!” diye cevap verdi. “Ne gibi malların var?” diye sordu. “Allah bana deve, koyun, at sürüleri ve hizmetçiler ihsan etmiştir.” dedim. “Allah sana mal mülk ihsan etmişse, Allah’ın nimetinin ve ikramının eseri, üzerinde görünsün.”²¹⁴

²¹¹ Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 1.

²¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Zühd, 6; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 341.

²¹³ Buhârî, İstikrâz, 19.

²¹⁴ Ebû Dâvûd, Libâs, 14; Nesâî, Zînet, 54.

Allah'ın nimetlerinden en güzel şekilde istifade etmekle, bu nimetleri israf etmek farklı şeylerdir. Genel kaide olarak helal olan şeylerin tüketilmesinde bir sakınca yoktur. Tam tersine Allah'ın verdiği nimetlerden İslam fitratına uygun olarak ölçülü şekilde faydalanılması tavsiye edilir. “De ki, Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki, Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır, kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır”²¹⁵ ayeti bu gerçeği ifade etmekte ve aynı zamanda süslerin ve temiz nimetlerin dünya hayatında müminlere yakıştığını vurgulayarak Müslümanların yaşadıkları toplumlarda İslam'ın gereklerini yerine getirdikten sonra israfa kaçmadan verilen nimetleri kullanmaları gerektiğini hatırlatır. Bazı müfessirlerimiz, elbisenin ziynet yani süs olarak ifade edilmesini, giyinmenin ahlakî bakımdan olduğu gibi estetik bakımdan da önemli ve gerekli olduğuna dair bir işaret olarak yorumlamışlardır. Ayrıca ziynet kelimesinden hareketle kaliteli ve değerli elbiseler giyinmekte bir sakınca olmadığına hükmedilmiştir.²¹⁶

Toplumda lüks harcamaların aşırılığa kaçması elbette insanlar arasında huzursuzluğa sebep olacaktır. İnsanların zaruri ve genel ihtiyaçları karşılandıktan yani yiyecek, giyecek ya da barınma gibi ihtiyaçların bulunduğu bir ortamda aşırılıktan kaçınmak gerekir. İslam böyle bir durumu reddetmiş ve topluma ilgisiz şekilde kendi rahatını ve huzurunu düşünenleri en ağır biçimde eleştirmiştir: “Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düştüler”²¹⁷ ayeti bu gerçeği ifade etmektedir. Öyleyse israf; “İnsanın toplum içinde kendini diğer insanlardan üstün olduğu düşüncesine kapılmasını sağlayan maddi harcamalar israftır.” Müslümanların, kendini toplumdan farklı gören ve insanlara yüksekten bakan bir kişi olması değil, toplumun içinden biri olması istenir. Hz. Muhammed (sav)'in gümüş kaptan içmeyi²¹⁸ ya da altın ve ipek gibi pahalı eşyaları kullanmayı yasaklamasının²¹⁹ nedenlerinden biri de bu olmalıdır. Çünkü bunların kullanımı insanlar arasında israf ve kibri dikkatlere getirmektedir.

İsraf sadece mal ya da servet konusunda değil her türlü nimetin kullanılmasında söz konusudur. Hz. Muhammed (sav), “İki nimet vardır ki insanların çoğu bu ikisi

²¹⁵ Arâf, 7/32.

²¹⁶ Tâberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 472.

²¹⁷ Hûd, 11/116.

²¹⁸ Müslim, Libâs ve zînet, 1

²¹⁹ Buhârî, Et'ime, 29; Müslim, Libâs ve zînet, 5.

hakkında aldanmıştır: sağlık ve boş zaman” ²²⁰ özellikle bu iki nimetin israf edilmemesini bizlere hatırlatır. Şüphesiz diğer pek çok nimeti elde etmenin de sağlık ve zamana bağlı olduğu açıktır. İsrâf, insanın genelde çevresine özelde ise kendisine kötülük etmesidir. Bu ise bazen sahip olduklarını hesapsız tüketmekle, bazen kul hakkı yemek²²¹ şeklinde oraya çıkabilir. Hz. Ebu Bekir’in bir savaş öncesi hazırlık döneminde ordunun harcamaları için malının tamamını infak etmesi,²²² bu noktada bizlere garip gelebilir. Ancak onun bu tavrı, harcamalarıyla kibirlenen müşriklerin aksine, aslında bütün mülkün, gerçek mal sahibinin Allah’ın olduğunu ilan etmektedir.

İsrâf, yaratılanın yaratan karşısında durumunu anlaması, haddini aşarak Rabbine karşı aşırılığa gitmemesi meselesidir. İnsanın başıboş bırakılmadığını,²²³ dolayısıyla ona sorumluluklarını hatırlatan İslam, müminleri her anlamda israftan uzak tutma çabasındadır. Çünkü insanın yaptıklarında haddi aşması olan israf, aynı zamanda cehalet ve isyanın bir ifadesidir. Mümin ise nefsin kontrol edebilen, Allah’ın koyduğu sınırları aşmayan, her işinde dengeli davranan kişidir. İnançlı kişi, vaktini kullanmada, konuşmada, harcamada, yemede içmede, sadaka vermede ve insanlarla ilişkisinde her zaman bu bilinçle hareket eder.²²⁴

2.3. Nefsin Arzu ve İstekleri

2.3.1. Doyumsuzluk

Allah Resulü, Kur’an-ı Kerim’de gelip geçici olduğu defalarca belirtilen dünya hayatı için²²⁵ aşırı derecede hırs gösterilmesini anlamsız buluyordu. Bir defasında Tekasür suresini okurken ağzından, “*Âdemoğlu, malım, malım der. Ey Âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip biriktirdiğinden başkası senin malın mıdır?*”²²⁶ Ve “*Kendisi ölür gider, malını insanlara bırakır*”²²⁷ sözleri dökülürmüşü.

²²⁰ Buhârî, Rikâk, 1.

²²¹ Nisâ, 4/6.

²²² Ebû Dâvûd, Zekât, 40; Tirmizî, Menâkıb, 16.

²²³ Kıyâme, 75/36.

²²⁴ DİB, “İsrâf”, *Hadislerle İslam*, 3/518.

²²⁵ Mü’min, 40/39.

²²⁶ Müslim, Zühd, 3.

²²⁷ Müslim, Zühd, 4.

Dünyevî imkânları elde etmek ya da zengin olmak dünyevîleşmek değildir. Yeter ki insan elde ettiği maddi imkânları kontrol edebilsin, onları gönlüne, kalbine sokmasın. Dünyalık imkânları Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yine onun yolunda kullanabilsin. Allah Resulünün üzerinde durduğu temel nokta budur. Çünkü onun dünyasında mal değil, hak ve hakikati her gönle ulaştırma hayali vardı. Bu nedenle dünyalık olarak kendisine verilen nimetleri, amaç haline getirmemiştir. Rabbi tarafından ihsan edilen nimetleri insanların İslam'a ısındırılmasında bir araç olarak kullanıyordu. Ümmetinin hırsla mal peşinde olmasını hoş karşılamayan Hz. Muhammed (sav), ellerinde bulunan nimetlerin kıymetini bilmeleri konusunda onlara sürekli uyarılarda bulunmuştur. Bazen *“Zenginlik mal çokluğu değil gönül tokluğudur”*²²⁸ buyurarak zenginliğin maldan ibaret olmadığını vurgulamış, bazen de, *“Sizden her kim ruhen ve bedenen sağlıklı olup günlük yiyeceği de yanında olursa dünya onun olmuş gibidir”*²²⁹ buyurarak sağlıklı ve huzurlu bir yaşamın her şeyden daha önemli olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, *“Sizden (maddi yönden) daha aşağı olanlara bakın! Sizden yukarıda olanlara bakmayın! Bu Allah'ın nimetini küçümsememeniz için daha uygundur”*²³⁰ tavsiyesiyle müminlere bahşedilen nimetlere nasıl şükredilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Nitekim sahip olduğu malın hakkını vererek şükrünü eda edebilen insanlar için zenginliğin faydalı yönüne de işaret ederek: *“Takva ehli kimseler için zenginliğin bir zararı yoktur”*²³¹ ve *“Salih insan için, iyi mal ne güzeldir”*²³² buyurmuştur.

2.3.2. Vesvese ve Kuruntular

Vesvese; aslı olmayan, gerçekte alâkası bulunmayan kuşku, tereddüt ve ihtimallerdir. Zihinde istem dışı ortaya çıkmakta, kişiyi faydasız bir düşünce veya davranışa sevk etmektedir. Vesvesenin kaynağı şeytandır. Şeytan, insanların zaaflarını kullanarak onlara korku ve sıkıntı vermeye, dinî meseleler hakkında kuşkuya düşürmeye çalışır. İnanan insanların Allah'ı inkâr etmelerini, kulluklarını yerine getirmemelerini ve kendisi gibi Allah'a isyankâr olmalarını telkin eder.

²²⁸ Buhârî, Rikâk, 15; Müslim, Zekât, 120.

²²⁹ Tirmizî, Zühd, 34.

²³⁰ Müslim, Zühd, 9.

²³¹ İbn Mâce, Ticaret, 1.

²³² İbn Hanbel, Müsned, IV, 197.

Hz. Muhammed (sav) mescitte itikâfta olduğu gecelerden birinde zevcesi Safiyye yanına gelir. Onunla bir süre konuştuktan sonra geri dönmek üzere kalkar. Hz. Muhammed (sav) de onu uğurlamak için kapıya kadar çıkar yanlarından Ensar'dan iki sahabenin hızla geçtiğini görür. Sahabîler Peygamberi (sav) görünce selam verir ve geçerler. Hz. Peygamber (sav) onları çağırır ve *“Bu kadın, Safiyye bnt. Huyey'dir.”* buyurarak yanındaki kimsenin eşi olduğunu bildirir. Sahabîler bu davranış karşısında şaşkınlıklarını dile getirirler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) *“Şeytan, insanoğlunun içinde kanın dolaştığı gibi dolaşır. Doğrusu, şeytanın kalplerinize yanlış düşünceler getirmesinden endişe ettim”*²³³ diyerek şeytanın daima insana vesvese verdiğiine işaret eder. Hz. Peygamber gecenin zifiri karanlığında kim olduğu anlaşılamayan eşi hakkında karşındakileri bilgilendirerek zihinlerinde oluşabilecek birtakım kötü düşüncelerin önünü alarak engellemek istemiştir. Fitne unsuru daha ortaya çıkmadan önlem alarak örneğini insanlara göstermiştir. Gerek yaşanan bu olay gerekse Hz. Peygamber'in uyarısı, şeytanın vesvesesinin ne kadar etkili olduğunu bizlere göstermektedir.²³⁴

Kur'an-ı Kerim'de Şeytan'ın, *“Ey Rabbim! Mademki sen beni rahmetinden uzaklaştırdın, ben de yeryüzünde kötülükleri kullarına güzel gösterip hepsini azdıracam”* dediği bildirilmekte,²³⁵ verdiği vesvesenin ilk meyvesi olarak da Hz. Âdem'in yasak meyveden yemesi ile dünyaya gönderildiği ifade edilmektedir.²³⁶ Nitekim Hz. Muhammed (sav), *“İnsanoğluna şeytan da melek de yaklaşır. Şeytanın yaklaşması, onu kötülüklere götürmek ve ona hakkı yalanlatmaktır. Meleğin yaklaşması ise onu hayırlara götürmek ve ona hakkı doğrulamaktır. Kim vicdanında hayra yönelmeyi bulursa, bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamd etsin. Kim de içinde şeytanın vesvesesini bulursa taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın.”* diyerek²³⁷ şeytandan gelen bu kötü düşünceleri insanların dikkate almamasını öğütlemiş ve ardından şu ayeti okumuştur: *“Şeytan, sizi yoksullukla korkutup çirkin çirkin şeylere*

²³³ Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11; Buhârî, Ahkâm, 21; Müslim, Selâm, 23.

²³⁴ DİB, “Vesvese”, *Hadislerle İslam*, 3/494.

²³⁵ Hicr, 15/39-40.

²³⁶ Tâ-Hâ, 20/120-123.

²³⁷ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 2.

teşvik ediyor. Allah ise, kendi katından bir bağışlama ve fazla bir kâr vadediyor. Allah'ın gücü geniş, ilmi çoktur."²³⁸

Nefis, şeytanın telkinlerini, kalp ise meleğin ilhamını alabilen hassas birer merkez konumundadır. Kalp daima iyi, güzel ve sonu gelmeyecek ebedî şeyleri istemektedir. Nefis ise şeytanın telkinleriyle kötü ve geçici şeylere ilgilidir. İnsanın asıl vazifesi de kendisine verilen telkinlere karşı nefis ve şeytan ile mücadele etmek kalp ve ruhunun isteği doğrultusunda hareket ederek Allah'ın rızasını kazanmak ve ebedî hayatı elde etmek olmalıdır. Kişi, şeytanın görevi olan vesvesenin kalpten geldiği kuşkusuna kapılır. Bu durumun itikadına zarar verdiğini düşünür. Ancak "*şeytanın vesvesesi ve hilesi zayıftır*"²³⁹ ve inananlar üzerinde yaptırım kuvveti de yoktur. Hz. Peygamber (sav), vesveselerin imana bir zarar vermeyeceğini, aksine bunun kuvvetli imanın bir göstergesi olduğunu söylemiştir. Vesvesenin kapsamını bilmeyen insan kuşkuya kapılır, ne yapacağı konusunda endişelenir, kalbinin ve imanının bozulduğu fikrine kapılır. Fakat şeytan çeşitli şekillerde insana vesvese vererek onu saptırmaya çalışsa bile aslında verdiği bu vesveseler karşısında müminin güçlü durup şeytana teslim olmaması gerekir. Bu durum mü'minin imanının kuvvetli olduğunun bir göstergesidir. Başka bir rivayette, "*Şeytanın hilesini vesveseye çeviren Allah'a hamdolsun*" buyurmuştur.²⁴⁰ Çünkü şeytan, yoldan çıkarmaktan ümidini kestiği, aciz kaldığı kişiyi vesvese ile meşgul etmekten başka bir çare bulamaz. Vesveseye uğrayan imanlı kişi, Allah'a olan sağlam iman ve iradesi ile şeytanın tuzağına düşmeyerek kendini günah işlemekten kurtarır. Sonuçta kişi imanı ile şeytana vesvese vermekten başka bir yol bırakmamıştır.

Şeytanın tüm hile ve desiselerinin ana gayesi ve bütün çabasının odaklandığı nokta, insana Allah'ı inkâr ettirmesidir. İnsanı, Allah'a ve Resul'üne isyan ettirmesidir. Şeytan, Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında düşünülmesi ve söylenilmesi uygun olmayan vesveselerden bazıları ile insanı şirke götürebilecektir. Mesela, "Allah'ı kim yarattı?" sorusunu insanın aklına getirerek Allah'ın varlığı konusunda insanları birtakım tereddütlere sevk etmektedir.²⁴¹ "*Sizden herhangi birinize şeytan gelir ve 'Şunu kim yarattı? Bunu kim yarattı?' der ve sonrasında, 'Rabbini kim yarattı?' deyinceye kadar*

²³⁸ Bakara, 2/268.

²³⁹ Nisâ, 4/76.

²⁴⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 108.

²⁴¹ İbn Hanbel, II, 331.

sürekli sorup vesvese verir. İş bu boyuta gelince o kişi derhal Allah'a sığınsın ve (vesvesesine) hemen son versin!"²⁴²

Yüce Rabbimiz kullarına şeytana karşı kendisine nasıl sığınmaları gerektiğini: *"De ki, ya Rabbi, şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların bana yaklaşmalarından da sana sığınırım"*²⁴³ diyerek bizlere öğretmektedir. **Muavvizeteyn** olarak bilinen **Felak suresinde**, *"De ki, Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kışkırdığı vakit kışkanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım"*²⁴⁴ buyrulurken: **Nas suresinde** ise *"De ki, İnsanların kalplerine vesvese sokan, pusuya çekilen cin ve insan şeytanının şerrinden insanların Rabbine, insanların Melik'ine insanların İlâhına sığınırım"*²⁴⁵ buyrulmuştur. Hz. Muhammed (sav) bu iki sureyi düzenli olarak yatmadan önce her gün okuyarak Allah'a sığınmayı kendisine prensip edinmiştir. İnananlara da vesveseden korunmak için bu iki sureyi okumayı tavsiye etmiştir.²⁴⁶

Şeytanın desiselerine karşı Rabbine sığınan kişi, *"Ben Allah'a ve O'nun peygamberlerine iman ettim"* diyerek şeytanın oyunlarına karşı kendini savunmalıdır.²⁴⁷ Peygamber (sav) *"De ki, O, Allah birdir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.) O, doğurmadı ve doğmadı. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."* mealindeki İhlâs Suresinin okunmasını tavsiye etmiştir.²⁴⁸ İhlas Suresi, yanlış tanrı tasavvurlarına karşı Allah'ın zatı ve sıfatları ile ilgili doğru bilgiye sahip olmak açısından son derece önemlidir. Rabbine sığınıp onun sıfatlarını hatırladıktan sonra kişinin yapacağı son iş ise bu vesvesenin şeytanın bir telkini olduğunu bilmesi ve bu düşüncelere bir son vermesidir.²⁴⁹

Vesvese, insanı kararsızlık haline götürerek bir anda şüpheye düşürdüğü kişinin, yaptığı bir şeyi yapmadığını yahut eksik yaptığını düşündürerek tereddüt içerisine sokar. Şeytan, temizlik ve ibadetler olmak üzere birçok farklı konuda insanı vesvese ile meşgul

²⁴² Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11.

²⁴³ Mü'minûn, 23/97-98.

²⁴⁴ Felâk, 113/1-5.

²⁴⁵ Nâs, 114/1-6.

²⁴⁶ Tirmizî, Deavât, 21.

²⁴⁷ İbn Hanbel, II, 331.

²⁴⁸ Ebû Dâvûd, Sünnet, 18.

²⁴⁹ Müslim, İmân, 213, 214.

ederek yapılan ibadetin bazen tamamen bozulmasına yol açar. Bazen de eksik olduğu düşüncesini ortaya çıkararak aynı fiilin tekrar yapılmasına sebebiyet verir. Bu duruma maruz kalan insan namazı tam kılıp kılmadığı, gusülde tüm bedeninin yıkayıp yıkamadığı, abdestinin olup olmadığı gibi konularda hep kararsız kalır. Tekrar aynı işi yapan insan sonuçta hem maddeten hem de manen zarara uğrar. İnsan vesveseden uzak durarak yüce Allah'a sığınmalı, kul olduğunun ve acizliğinin farkına varmalıdır.

İnsan, abdestini muhafaza ederken de şeytanın vesveselerine maruz kalır. Bazen abdestli kişinin bağırsaklarında bir hareketlenme meydana gelir. Acaba yellenme mi oldu? Diye tereddüt eder, abdesti konusunda şüpheye düşer. Namaz kılmakta ise çoğu zaman namazını bırakarak abdest almaya gider. Hz. Peygamber (sav) böyle durumu şeytanın vesvesesi olarak nitelendirmiştir. Ses ya da kokuyu duymadıkça abdestin bozulmadığını dolayısıyla namazın terk edilmemesini söylemiştir.²⁵⁰ “Bir zaman sabit olan şeyin, hilâfına delil olmadıkça, bekasıyla hükmolunur.” (Belli bir zamanda kesin olan bir konunun, aksine delil olmadıkça devamlılığına hükmedilir) Fıkıh kaidesi gereğince kesin olarak bozulduğu bilinmedikçe abdestin varlığı devam ediyor demektir.²⁵¹

İbadetlerin kabulü için gereken temizlik şartları göz önünde bulundurulduğunda bu aşırılığın boyutları daha iyi anlaşılacaktır. İbadete engel olan sağlığa zararlı ve insan tabiatının hoş görmediği, görünen bir kirlilik var ise elbette onu temizlemek şarttır. Ancak dinin öngördüğü ölçüler içerisinde yeterli temizlik yapıldıktan ve gerekli tedbirler alındıktan sonra insanın yine de tatmin olmamasının vesveseden kaynaklandığı söylenebilir.

İnsanın vesveseye maruz kaldığı durumlardan birisi de namazdır. Peygamber (sav), *şüphesiz şeytan Âdemoğlu ile kalbi arasına girer ve kişi kaç rekât kıldığını bilemez. Kaç rekât; üç mü, yoksa dört mü kıldığını hatırlayamayan kimse oturduğunda iki secde etsin*”²⁵² buyurmuştur. Sehv secdesi, eğer namaz eksik kalmışsa namazın tamamlanmasını sağlar. Vesvese, şaşırma ve kabul olmaz endişesiyle namazı tekrar kılma, namazın sıhhatine zarar vermeyecek küçük hataları büyütme gibi çeşitli

²⁵⁰ Buhârî, Vudû', 4; Tirmizî, Tahâret, 56.

²⁵¹ Cengiz İlhan, *Mecelle* (Mecelle-Ahkâmı Adliyye), Mad.10, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.

²⁵² Buhârî, Sehv, 6, 7; Ebû Dâvûd, Salât, 190, 191; İbn Mâce, İkâmet, 132.

şekillerde neticelenebilir. Hz. Muhammed (sav), namaza duran kimsenin dünyevî meşgalelerden zihnini arındırmasını²⁵³ ve namazların veda namazı gibi kılınmasını tavsiye etmiştir.²⁵⁴ Resim gibi dikkati dağıtabilecek şeylere karşı namaz kılınmasını,²⁵⁵ sofraya kurulmuş iken aç mideyle,²⁵⁶ tuvalete gitme ihtiyacı varken²⁵⁷ uykulu bir vaziyette²⁵⁸ ve esneyerek²⁵⁹ namaza durulmasını uygun görmemiştir. Ayrıca namaz kılının önünden geçilmemesini,²⁶⁰ namaz kılının da önüne sütre (engel) koymasını istemiştir.²⁶¹ Camiye giderken rahat ve zamanında gidilmesi, aceleci davranılmaması da alınan tedbirlerden bazılarıdır.²⁶²

Vesvesenin olumsuz yanları yanında kişideki merak duygusunu harekete geçirip araştırmaya teşvik etmesi ve böylece kişinin imanını taklidi iman durumundan tahkiki imam mertebesine çıkarması bakımından olumlu yönde etkilediği de söylenebilir. Kur'an-ı Kerim'de şeytanın desiselerinin zayıf olduğu²⁶³ beyan edilmiştir. Şeytan, insan karşısında çok güçlü bir varlık da değildir. Şeytanın fitnesi, önce kalbe gelir sonra sırasıyla o fitneye yönelme olur. Burada iradenin devreye girmesi söz konusudur. Kişi, iradesini kullanarak eyleme dönüştürünce yaptığından sorumlu olur. Fakat İrade gerçekleşmezse yani sadece vesvese düzeyinde kalırsa sorumluluk söz konusu değildir. Peygamber (sav), *“Allah, dilleri ile söylemedikçe yahut fiiliyata dökmedikçe ümmetimin gönüllerinden geçirdikleri şeyleri hesaba çekmez”*²⁶⁴ buyurmaktadır. Yine kutsi bir hadiste Allah Teâlâ meleklerle hitaben: *“Kulum bir kötülük yapmayı gönlünden geçirirse onu hemen aleyhine yazmayın! Eğer o kötülüğü yaparsa o zaman yazın. Ama bir iyilik yapmayı gönlünden geçirir de yapamazsa onu bir sevap olarak yazın. Şayet o iyiliği yaparsa bunu on kat yazın!”*²⁶⁵ Telkininde bulunmuştur.

²⁵³ Buhârî, Ezân, 42.

²⁵⁴ İbn Mâce, Zühd, 15; İbn Hanbel, V, 413.

²⁵⁵ Buhârî, Libâs, 93.

²⁵⁶ Müslim, Mesâcid, 64, Müslim, Mesâcid, 66.

²⁵⁷ Ebû Dâvûd, Tahâret, 43.

²⁵⁸ Buhârî, Vudû', 53; Nesâî, Tahâret, 117.

²⁵⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 89.

²⁶⁰ Buhârî, Salât, 101.

²⁶¹ Nesâî, Tahâret, 103; Müslim, Salât, 259.

²⁶² Buhârî, Cum'a, 18; Müslim, Mesâcid ve mevziu's-salât, 151.

²⁶³ Nisâ, 4/76.

²⁶⁴ Müslim, İmân, 201; Ebû Dâvûd, Talâk, 15.

²⁶⁵ Müslim, İmân, 203, 204.

Vesvese sürekli hâle geldiğinde psikolojik olarak insanı hasta eder. Psikolojik hastalıkların etkisi sadece kişinin kendisini etkisi altına almaz. Aynı zamanda diğer insanlara da yansır. Yeri geldiğinde insana bedenî hastalıklardan daha çok zarar verebilir. Psikolojik durumların tedavisine gelince birçok bedensel hastalıklardan daha zordur. Vesveseli kişi kimseye derdini anlatamaz. Anlatmayı başarsa bile dinleyen kişiler bırak bu saçma sapan düşünceleri der ancak durumun ciddiyetinin farkına varamaz. Aslında vesveseli kişi de o düşüncelerin anlamsız olduğunu farkındadır. Vesvese, önemsenirse büyür, küçük görülürse küçülür, kaybolur gider. Ehemmiyet verdikçe büyür, yayılır, insanın bütün zihin dünyasını kaplar. Önem verilmezse kaybolur gider, zamanla hiçbir etkisi kalmaz. Vesvese, insana musallat olan sivrisineğe benzer; onunla meşgul olunursa fırsatını bulduğunda insana saldırır, intikamını alır. Vesveseden kurtulmanın çaresi ise; iman, ibadet, temizlik, helal, haram gibi dinî konularda bilgi eksikliğini gidermektir. İkinci olarak ise, “*De ki, insanların kalplerine vesvese sokan, pusuya çekilen cin ve insan şeytanının şerrinden insanların Rabbine, insanların Melikine insanların İlâhına sığınırım*”²⁶⁶ gibi dualarla Allah’a sığınmaktır.

2.3.3. Kibir ve Gurur

Kibir; başkasını küçük görmek, büyülenmek ve başkasına itibar etmeyip küçümsemek anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed (sav) kibir hakkında “*Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiç bir kimse cehenneme giremez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiçbir kimse de cennete giremez*”²⁶⁷ buyurmakla kibrin üstünlük göstergesi anlamına geldiğini beyan etmektedir. Yine başka bir rivayette “*kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimse cennete giremez*” buyurdularında Sahabe; Ya Resulüllah, İnsan elbisesinin, ayakkabısının güzel olmasını istemez mi? Diye sormuştur. Hz. Peygamber cevaben: “*Şüphesiz ki Allah güzeldir; güzelliği sever. Kibir, hakkı inkâr ve insanları tahkir etmektir*”²⁶⁸ diye söylemiştir.

Hz. Peygamber (sav)'in hadisleri, kibrin ne derece kötü bir davranış olduğunu ortaya koymasından oldukça anlamlıdır. Zira kibir illetinin bulaştığı kimseler, zamanla kendilerini büyük görmeye, insanlardan daima üstün olduklarını düşünmeye

²⁶⁶ Nâs, 114/1-6.

²⁶⁷ Müslim, İman, 148-149.

²⁶⁸ Müslim, İmân, 147; Tirmizi, Birr, 61.

başlarlar. Gurur ve kibrin yeri geldiğinde kullanılmasına da müsaade edilmiştir. Mesela düşmana karşı güçlü görünüp onu korkutmak için vakar içerisinde yürümek câizdir. Resulullah (sav) (umre için) barış anlaşması yaptığı sene Mekke'ye geldiklerinde Müslümanlara, kuvvetlerini müşriklere göstermeleri için hızlı ve gösterişli yürümelerini emretmiştir.²⁶⁹

İnsan karakter ve kişiliğini oluşturan huylar kötü ve iyi olmak üzere ikiye ayrılır. Güzel ve iyi huyların arasında sevgi, merhamet, doğruluk, sabır, cesaret, emanete riayet, tevazu, şükür, cömertlik vs. gibi övülen duygu ve hareketler sayılabilir. Kötü huylar arasında ise, kibir, zulüm, haset, yalancılık, ikiyüzlülük, iyiliği başa kakma, riya(gösteriş) vb. gibi yerilen davranışlar sayılabilir. Dinimizin eleştirdiği kötü huylardan birisi de kibir ve gururdur.

Kibir ve gururun en tehlikelisi ve sakınılması gereken yüce Allah'a karşı gösterilendir. Bunu ilk örneğini bizzat şeytan göstermiş ve bunun sonucunda yüce Allah'ın emrini tartışmaya açması ve kendinin ateşten olduğunu ve bu sebeple topraktan yaratılan Hz. Âdem'den üstün olduğunu söylemesidir.²⁷⁰ Herkesin ilk babası Hz. Âdem olduğuna göre ve nihayetinde herkes bir sudan yaratıldığına göre hiçbirimizin başkasına karşı büyülenme hakkı yoktur. Çünkü bir kısmımıza lütfedilen bazı hususları hangi hakla, diğer insanlara karşı üstünlük sebebi olarak görebiliriz.

Sonuç olarak insan, her zaman kendini kontrol etmeli, niyet ve duygularının istikamet üzere olması için çaba sarf etmelidir. İzzet gösterisinde bulunmanın mubah olduğu yerlerde bile bu hassasiyete özen göstermelidir. Çünkü sürekli bir nefis muhasebesi yapılmadığı takdirde insanın tabiatında bulunan, başkalarını küçümseme ve kendini beğenme illeti, kendine uygun zaman bulduğunda gün yüzüne çıkabilir.

2.3.4. Eğlenceye Meyletme

Sahabenin günlük hayat içindeki şakalaşma ve eğlenmelerine zaman zaman Hz. Muhammed (sav)'de katılıyor ve insanları rahatlatıyordu. Hadis kitaplarında gerek Hz. Muhammed (sav)'in gerekse sahabenin şakalarına dair rivayetler görmek mümkündür.

²⁶⁹ Buhari, Hac, 55; Müslim, Hac, 240.

²⁷⁰ Bakara, 2/34.

Mesela Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inde, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde,²⁷¹ Tirmizî'nin *Sünen*'inde,²⁷² Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında,²⁷³ İbn Mâce'nin *Sünen*'inde,²⁷⁴ Dârimî'nin *Sünen*'inde,²⁷⁵ mizahla ilgili rivayetler için müstakil bablar açılmıştır.²⁷⁶

Bir gün adamın birisi Hz. Peygambere gelerek, “Ey Allah’ın Resulü, beni bir hayvana bindir!” dedi. Peygamber (sav) de, “*Biz seni bir dişi devenin yavrusuna bindirelim*” diye şaka yaptı. Adam; “Ey Allah’ın Resulü! Ben dişi devenin yavrusunu ne yapayım?” deyince peygamber (sav) de, “*Her deveyi bir dişi deve doğurmuş değil midir?*” diye cevap verdi.²⁷⁷ Yine bir defasında cennete girmek için dua etmesini isteyen ihtiyar kadına, “*İhtiyarlar cennete giremez.*” diye şaka yapmıştı. Aslında O, cennete girenlerin genç yaşta olacaklarını belirten, “*Onları bakire, eşlerine düşkün ve hepsini aynı yaşta kılmışızdır*”²⁷⁸ ayetini dikkatlere çekmiştir. Ancak cevaptaki nükteli anlayamayan kadın ağlayarak hızlıca orayı terk etmişti. Allah Resulü de arkasından birini gönderip işin aslını ona bildirmek durumunda kalmıştı.²⁷⁹

Hz. Muhammed (sav), yine bir gün Hz. Hasan ve Hüseyin’i iki omzuna oturtmuş halde sohbet alanına girdiğinde onu bu halde görenler, “Altınızdaki at ne kadar güzelmiş?” Diye şaka yapmaktan kendilerini alamamışlardı. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e hitap etmişlerse de Hz. Peygamber, “*Onlar da ne iyi binicidirler!*” Diyerek yapılan şakaya şakayla karşılık vermişti.²⁸⁰ Onun insanlarla şakalaşması, bu tür hareket ve davranışların Müslümanlıkla ters düşmediğini bizlere göstermektedir. Aslında bu örnekler Resul-i Ekrem’in insanlara duyduğu sevgi ve muhabbetini ortaya koymaktadır. Şaka yaparken bile hiçbir zaman doğru sözden ayrılmamıştır. Onun “*Şaka yaparken yalan söylemeyi ve doğru da olsa gösterişi terk etmedikçe gerçekten iman etmiş olmazsınız*”²⁸¹ sözü, kişinin dindarlığına zarar veren şeyin şakalaşmak olmadığını, şakacıktan da olsa yalan söylemek olduğunu açıkça bizlere bildirmektedir. Sahabenin

²⁷¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 84-85.

²⁷² Tirmizî, Birr ve sıla, 57.

²⁷³ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Amelü'l-yevm ve'l-leyle, 107.

²⁷⁴ İbn Mâce, Edeb, 24.

²⁷⁵ Dârimî, İsti'zân, 74.

²⁷⁶ DİB, “Şakalaşma ve eğlenme”, *Hadislerle İslam*, 7/495.

²⁷⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 84.

²⁷⁸ Vâkıa, 56, 36-37.

²⁷⁹ Tirmizî, Şemâil, 105.

²⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 23.

²⁸¹ İbn Hanbel, II, 364.

mizah kötü müdür? Sorusuna, “sünnettir” diye cevap vermiş, “Ancak, güzel ve nezih yapıldığı sürece” diye de eklemiştir.²⁸²

Hız. Peygamber döneminde en fazla rağbet edilen yarış çeşitleri ok atışı, at ve deve yarışı idi.²⁸³ Allah Resulü de bu yarışlara insanları teşvik ediyordu Yapılan yarışmaların sonucuna bazen ödül koyuyor²⁸⁴ hatta kendisi de bizzat at yetiştirip onunla yarışlara katılıyordu.²⁸⁵ At yarışları ve ok atıcılığını eğlencenin yanında kuşkusuz savaşa hazırlık gibi bir yönü de bulunmaktaydı. Eslem Kabilesinden ok atmakta olan bir gruba denk geldiğinde, “Ey İsmailoğulları, ok atınız! Şüphesiz sizin babanız usta bir ok atıcısı idi.” diye onları teşvik etmiştir. Helal dairedeki keyfe ve eğlenceye ölçülü bir şekilde müsaade edilmekle beraber harama götüren eğlencelere müsaade edilmemiştir

Hız. Peygamber döneminde hem putperest toplumların bir meşguliyeti hem de bir çeşit kumar olarak karşımıza çıkan tavla, satranç gibi oyunların hoş karşılanmadığı görülmektedir. “Her kim tavla oynarsa elini domuz eti ve domuz kanıyla boyamış gibi olur”²⁸⁶ rivayetinde olduğu gibi tavlanın domuzla birlikte anılması ya da Hız. Ali'nin, “Satranç Acemlerin kumarıdır”²⁸⁷ şeklindeki sözü, oyunlarla ilgili var olan algıya işaret etmektedir. Hız. Ali'nin, “Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor!”²⁸⁸ Ayetini satranç oynayan bir gruba rastladığında okuması²⁸⁹ bu oyunların cahiliyede putperest kültürü anımsattığını teyit etmektedir. Bu oyunlara izin verilmemesinin nedeni ise, vakti boşa harcama ve kumara yol açma gibi özelliklerini engelleme çabası olabilir. Esasen ayet-i kerimede bulunan kumar (meysir) kavramı, Allah'ı anmaktan ve Ona yönelmekten alıkoyan kumar niteliğindeki oyunlardır.²⁹⁰

Hız. Muhammedin hayatında aynı hassasiyet çalgı ve şarkı için de vurgulanmıştır.²⁹¹ Allah Resulü, özellikle düğün ve bayramlarda çalgı aletlerinin kullanıldığı eğlencelere bizzat kendisi teşvik ederdi. Düğünlerin def çalınarak da olsa

²⁸² Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 18.

²⁸³ Nesâî, *Hayl ve sebk ve ramy*, 14.

²⁸⁴ Dârimî, *Cihâd*, 37.

²⁸⁵ Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 60.

²⁸⁶ Müslim, *Şi'r*, 10.

²⁸⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 361.

²⁸⁸ Enbiyâ, 21/52.

²⁸⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 355.

²⁹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 364.

²⁹¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 374.

duyurulmasını önemserdi.²⁹² Mesela Hz. Âişe bir kadını Ensar'dan bir adamla evlendirmişti. Düğün merasimi neşesiz geçmiş olmalı ki peygamber (sav), “*Âişe! Hani sizin eğlenmeniz yok mu? Ensar böyle oyun ve eğlencelerden hoşlanır*” diyerek uyarma ihtiyacı hissetmişti.²⁹³ Ayrıca cahiliye döneminde bayram günleri kılıç, kalkan vb. oyunlar oynanırdı.²⁹⁴

Helal dairedeki şarkı ve oyun, diğer eğlence türleri gibi insanların rahatlatma ihtiyacından doğan, onları dinlendirirken ruhu dinçleştiren vasıtalar olarak görülmektedir. Hatta Gazali'ye göre ölçülü yapılan eğlenceler asıl ibadetlerin îfası için beden ve ruhen dinlendirici olacağı için nafile ibadet sayılabilir.²⁹⁵ Hz. Muhammed (sav) 'in, “*Üç oyundan başka oyun yoktur. Kişinin atını eğitmesi, yayı ve oku ile atış yapması, eşi ile hoş vakit geçirmesi*”²⁹⁶ sözüyle hem insanı dinlendiren hem de birey ve toplum hayatına pozitif katkılar sağlayan eğlenceler tavsiye edilmektedir. Hz. Âişe bir hatırasını şöyle anlatır: “Bir yolculuk sırasında Resulüllah ile koşarak yarış yapmıştık. Bu yarışta ben onu geçtim. Bir süre sonra bir yarış daha yaptık, o zaman daha şişmandım, bu sefer o beni geçti ve ‘*İşte bu, diğerinin telâfîsidir*’ buyurdu.”²⁹⁷

Kur'an ve hadislerde; “*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olmadan ibarettir*”²⁹⁸ buyrulur. Dünya hayatının oyun ve eğlence tabiri ile anlatılması dikkat çekicidir. Nitekim insan için hayatının ilk safhasında Gazali'ye göre oyun ve eğlenceden daha önemli ve zevk veren bir şey yoktur. Bu dönemde insan karakteri oyunlarla belirginleşir.²⁹⁹ Gazali'nin bu düşüncesine göre insanın karakterini, dolayısıyla bütün hayatını şekillendiren oyun ve eğlencedir.

Oynanan oyunlarda da ahlakî hassasiyetin gözetilmesi gerektiğini rivayetlerden öğrenmekteyiz. Çalgı ve şarkı için de benzeri kaygıların yanı sıra genellikle kadınlarla

²⁹² Tirmizî, Nikâh, 6.

²⁹³ Buhârî, Nikâh, 64.

²⁹⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 366.

²⁹⁵ Gazzâlî, *İhyau Ulûmi'd-Din*, II, 287.

²⁹⁶ Ebû Dâvûd, Cihâd, 23.

²⁹⁷ Ebû Dâvûd, Cihâd, 61.

²⁹⁸ Hadîd, 57/20.

²⁹⁹ Gazzâlî, *İhyau Ulûmi'd-Din*, IV, 311.

ve içkiyle birlikte var olmaları uyarıları gündeme getirmişti.³⁰⁰ Bu tür eğlencelerin bugün de kişileri dinî ve dünyevî sorumluluklarından uzaklaştırma ihtimalini gözden uzak tutmamak gerekir. Kuşkusuz bir toplumun güçlü olması, fertlerinin ruh bakımından kuvvetli olmasını gerektirir. Eğlenceyi bir gösteriş aracı kılmak, ruhumuzu dinlendiren ve kuvvetlendiren bir araç olmaktan çıkarmaktadır. Bugün eğlence adına insan onuruna yakışmayan her türlü çılgınlığın ve israfın alabildiğine sergilendiğine üzüntüyle tanık oluyoruz. Kuşkusuz bu tür eğlenceler insanın ruhunu dinlendirmesi, insanları kaynaştırması yerine, insanî değerleri zayıflatan ve insanlar arasında kini ve nefreti körükleyen bir sebep haline gelebilmektedir.³⁰¹

³⁰⁰ Tirmizî, Fiten, 38.

³⁰¹ DİB, “Şakalaşma ve eğlence”, *Hadislerle İslam*, 7/501.

III. BÖLÜM

DÜNYEVİLEŞMEYİ ENGELLEYECEK DENGELİ DAVRANIŞLAR

Dünyevîleşme, Allah'ı ve ahireti tamamen inkâr etme şeklinde olabileceği gibi Allah'ın varlığını kabul ettiği hâlde onun kişi üzerindeki rolünü görmezden gelme şeklinde de olabilir. İnsan elde ettiği maddi imkânları kontrol edebilirse eğer onların mahkûmu olmaz, onları gönlünü esir alacak hale getirmez, onları Allah'ın rızasına uygun bir şekilde kullanmaya çalışır... Önemli olan geçici olana aşırı düşkünlük göstererek kalıcı ve daha değerli olanın göz ardı edilmemesidir. Bu Bölümde Dünyaya meyiletme konusunda Hz. Muhammed (sav)' in hayatından örneklerle sakınılması gereken davranışlar ile dünya ve ahiretin önemi ve ikisi arasında ki denge konusu maddeler halinde vurgulanmıştır.

3.1. Toplumsal Hayatta Birliktelik

Hz. Muhammed (sav), Yesrib'e (Medine) hicret ettiğinde Allah'a ortak koşan Araplar ve özellikle Yahudiler ciddi bir güç halinde idiler. Allah Resulü, Müslümanlarla beraber onları da bir şehir devleti halinde teşkilatlandırmaya ikna etmiş, tarafların uyacağı bir sözleşme hazırlatmıştır. Medine Sözleşmesi (vesikası) olarak bilinen anlaşmada tarafların karşılıklı hak ve görevleri, can ve mal güvenlikleri, din ve ibadet özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Dünya tarihinin en eski yazılı anayasalarından kabul edilen bu anlaşma aynı zamanda İslam toplumunda farklı inanç ve mezheplerin bir arada yaşama tecrübesinin ilk örneğini kanıtlayan bir vesikadır. Hz. Peygamber, Medine halkının yaklaşık yarısını oluşturan Yahudilere karşı hoşgörülü davranmış, ilahî emir gelmeyen bazı hususlarda onların arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda kendi kutsal kitaplarına göre hüküm vermiştir. Müslümanların onların kestiklerini yemelerine ve iffetli kadınları ile evlenmelerine izin verilmiştir. Bir örnekle anlatmak gerekirse bir gün bir Yahudi vefat etmişti. Cenazesi Hz. Muhammed (sav)'in önünden geçerken hemen ayağa kalktı. Durumu gören sahabe ise '*ya Resulüllah o bir Yahudi cenazesidir*' dediler. Hz. Muhammed (sav), '*olsun, insan değil mi?*'³⁰² Buyurdu. İşte nebevi terbiye bu dersi bizlere vermek istiyordu.

³⁰² Nesai, Cenaiz 47-48.

İnancı ne olursa olsun insan sırf Allah yarattığı için değerlidir diyordu. Allah yarattığı için insan hürmet görmeğe layıktır diyordu. Başka bir örnekte ise Hz. Peygamber, Necranlı Hristiyanları mescidinde ağırlamış hatta bazı sahabîlerin engel olmak istemelerine rağmen ibadetlerini mescitte yapmalarına izin vermiştir.³⁰³ Allah Resulü Müslümanlara tehdit oluşturmayan hiçbir zümreye dokunmamış, sadece birlikte yaşama imkânı kalmamış, tehlike unsuru haline gelmiş kişi ve gruplarla mücadele etmiştir.

Allah'ın elçisinin ashabından biri, güzel bir vadiden geçiyordu. Vadide suyu tatlı bir dere vardı. Suyun tadı çok hoşuna gitmişti. “Keşke insanlardan uzaklaşıp şu vadiye yerleşsem!” demekten kendini alamadı. Hz. Peygamber hatırına geldi. Bunun üzerine Resulü Allah'a giderek durumu anlattı. Allah Resulü kendisini dinledikten sonra ona böyle bir şey yapmamasını söyledi. Çünkü onun inancında kısa bir süre de olsa Allah yolunda insanlarla omuz omuza verip cihat etmek, tek başına yıllarca namaz kılıp kendini ibadete vermekten daha faziletliydi.³⁰⁴

Dini yaşamak, bir köşeye çekilip yalnızca Allah'a karşı olan sorumluluklarını yerine getirmekten ibaret değildir. Aksine İslam insanlarla ve diğer canlılarla olan ilişkilerin de gözetilmesini tavsiye eder. Nitekim insanın imtihanını anlamlı kılacak hususlardan birisi de budur. Dolayısıyla İslam'da ruhbanlık gibi kişiyi toplumdan uzaklaştıran bir yaşam tarzı uygun görülmemiştir. İnsan yaratılış itibarıyla sosyal bir varlıktır. Bu yüzden diğer insanlardan uzakta “bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın” tarzında tek başına hayat sürmesi kişinin yaratılışına aykırı bir durumdur. Yüce Allah, emir ve yasaklarını bildirirken hem bireyi hem de toplumu gözetmiş ve insana sosyal bir varlık olduğunu her fırsatta hatırlatmıştır. Çünkü insanoğlu zayıf yaratılmıştır. Yaşamını sürdürebilmesi için de diğer insanlarla hem maddi hem de manevi açıdan karşılıklı ilişki içerisinde olmaya ihtiyacı vardır. Aksi takdirde varlığını sürdüremez. Bu yüzden ona, birbiriyle ilişki kuran anlamına gelen insan adı verilmiştir. İslam, bireyi olduğu kadar toplumu da dikkate alan sosyal bir dindir. İslam'ın bu boyutu, inanç, ibadet, ahlâk ve insanî ilişkilerin hepsinde açıkça görülmektedir. Ku'ran “*Ey insanlar, Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışınız diye sizi milletlere, kabilelere*

³⁰³ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 619-620.

³⁰⁴ Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 17; İbn Hanbel, II, 524.

ayırđık. Haberiniz olsun ki, Allah katında en şerefliniz, en takvalınızdır. Muhakkak ki, Allah, bilendir, her şeyden haberdardır”³⁰⁵ buyurarak insanın sosyal yönüne işarete bulunmuştur.

Allah (cc), ilk gelen vahyin tedirginliği ile örtüsüne bürünen elçisine kalkıp topluma karışmayı, çevresini uyarmayı emretmişti.³⁰⁶ Bundan böyle Allah’ın elçisinin omuzlarına, evrensel bir değer olarak en yakınından, hiç tanımadığı uzak kabilelere kadar, toplumun tüm fertlerine karşı ağır bir sorumluluk, emanet yüklenmişti. O, insanlar gibi bir beşer olmanın yanı sıra onlardan farklı olarak Allah ile özel iletişim halinde olan bir peygamberdi. Kendi hayatında neyi yaşıyor, nasıl uyguluyorsa, insanlara da tam olarak onu tavsiye ediyordu. Mescid-i Nebevî inşa edilirken,³⁰⁷ savaş için hendekler kazılırken herkesle beraber çalışmış, onlarla birlikte yorulmuştu.³⁰⁸ Gerektiğinde bir devlet başkanı sıfatıyla ashabının ödeyemediği borçları ödemişti.³⁰⁹ Her kesim ve zümreden insana kapısı açıktı. Soru sorana cevap verir,³¹⁰ halini arz edenin ihtiyacını gidermeye çalışırdı.³¹¹

İnsanlarla hep iç içe olan Hz. Peygamber, aynı şekilde ümmetinin de başkalarıyla iyi ilişkiler içinde olmasını istiyordu. Ashabına, “*insanların vereceği eza ve ceşaya katlanmayı kimseye eziyet etmemeyi*”³¹² hayatlarının temel kaidesi olarak öğütlemişti. Müslümanı, *elinden ve dilinden diğer Müslümanların selamette olduğu*, mümini ise “*insanların canları ve malları hususunda kendilerine zarar vermeyeceğinden emin oldukları*” kimse olarak tanımlamıştı.³¹³ Allah Resulü “*Zandan sakınıınız! Çünkü zan, sözün en yalanıdır. Birbirinizin eksikliğini bulmaya çalışmayınız, birbirinizin özel ve mahrem hayatını da araştırmayınız. Birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırtınızı dönmeyiniz, birbirinize kin ve nefret de beslemeyiniz. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olunuz*”³¹⁴ buyururken, insanların birbirine güvenini yok eden davranışlardan şiddetle sakınılmasını emretmişti. Kimseye zarar vermeme prensibine göre yaşayan kişinin

³⁰⁵ Hucurât, 49/13.

³⁰⁶ Müddessir, 74/1-2.

³⁰⁷ Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 45.

³⁰⁸ Buhârî, Rikâk, 1.

³⁰⁹ Buhârî, İstikrâz, 11; Müslim, Ferâiz, 15.

³¹⁰ Buhârî, İlim, 6.

³¹¹ Müslim, Eşribe, 172.

³¹² Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 55.

³¹³ Tirmizî, İmân, 12.

³¹⁴ Buhârî, Edeb, 57.

ahirette kurtulandan olacağını, “İki bacağı ile iki dudağının arasına sahip olmayı garantileyen kişiye, ben de cenneti garantilerim”³¹⁵ sözüyle beyan etmişti.

Müminler sadece “ben nasıl rahat ederim” mantığına göre değil, nasıl rahat ettiririm düşüncesine göre de hayatlarını tanzim etmelidir. Kardeşinin ihtiyacını gözetmek ve dar gününde onun yanında olmak, bir mümin için hayat tarzı haline gelmelidir. “Resulü Allah mü’minler arasında ki birlik ve beraberliği tertip, düzen, yardımlaşma, dayanışma ve kaynaşmayı pekiştirmek için şu yedi şeyi emretti; *hastayı ziyaret etmek, cenazeyi takip etmek, aksırana Allah’tan rahmet dilemek, zayıfa ve mazluma yardım etmek, selamı yaymak ve yemin edenin yeminini tasdik etmek*”³¹⁶ demiştir. Aslında bu durum Hz. Peygamber’in manevi terbiyesi altında yetişen sahabeyi sosyal hayatın gerekleri konusunda eğitmek için ne kadar hassas davrandığını ortaya koyuyordu. Resulü Allah’ın öğrettiği toplumsal ahlaka göre gücü yeten müminler, gücü yetmeyen insanların hizmetinde olmalıydı. Onun “*Dul bir kadının ve fakirin işleri için koşturan kimse, Allah yolunda cihat eden yahut geceyi namazla gündüzü oruçla geçiren kimse gibidir*”³¹⁷ şeklindeki ifadesi, duyarlı insanın Allah katındaki kıymetini anlatıyordu. Kısaca onun hayat felsefesinde insanların en hayırlısı, onlara en faydalı olanıdır.

Diğer taraftan onun gözünde maddi imkânlarla bağlı olmaksızın her müminin insanların hizmetinde olması, onun hayatını kuşatan önemli bir davranıştı. Allah Resulü, “*İki kişinin arasında adaletle karar vermen bir sadakadır. Hayvanına binmek isteyen bir kimseyi hayvana bindirmen yahut eşyasını hayvana yüklemen bir sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. Namaza giderken attığın her adım bir sadakadır. İnsanlara eziyet veren şeyleri yoldan kaldırman bir sadakadır*”³¹⁸ diyordu. Özeldede ashabına genelde ise inananlara “*Gözünü (harama bakmaktan) sakınmak, rahatsızlık verecek şeyleri ortadan kaldırmak, selama karşılık vermek, iyiliğe davet edip kötülükten sakındırmak suretiyle kenarına oturdukları yolun dahi hakkını vermelerini*” söylemişti.³¹⁹ Bu durum ise herkese ait sosyal yaşam alanlarının nasıl kullanılması gerektiği noktasında yol göstermektedir.

³¹⁵ Buhârî, Hudûd, 19.

³¹⁶ Buhârî, İsti’zân, 8.

³¹⁷ Buhârî, Nafâkat, 1.

³¹⁸ Müslim, Zekât, 56.

³¹⁹ Buhârî, Mezâlim, 22; Müslim, Libâs ve zînet, 114.

Allah Resulü, erkek, kadın, çocuk, köle ya da hizmetçi ayrımı yapmadan konumu ne olursa olsun herkesi sosyal hayatın parçası olarak görmekteydi. Bu noktada, kadınların cemaatle namaza katılmalarını teşvik eder³²⁰ hatta onların eğitim ve öğretimlerine özel zaman ayırırdı.³²¹ Yolda yürürken çocuklara rastladığında onlara selam verir,³²² yanaklarını okşardı.³²³ İnsanlara köle ve hizmetçilerin kardeşleri olduğunu hatırlatır, onlara yediğinden yedirmeyi, giydiğinden giydirmeyi tavsiye ederdi.³²⁴ Hz. Peygamber Müslüman olmayanları da toplumun birer ferdi olarak dikkate alıyordu. Bu nedenle inanç noktasında kardeş olmasalar da, Müslüman olmayanlara karşı Allah katında sorumlu olduklarını hatırlatmıştı. İslam toplumunun koruması altında yaşayan bir gayrimüslimin canına kast edenin, ahirette cennetin kokusunu koklayamayacağını bildirmişti.³²⁵ *Allah size, sizinle din hususunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmenizi ve kendilerine adaletli davranmanızı yasaklamaz*”³²⁶ ayet-i kerimesi gereğince, savaş hali dışındaki zamanlarda onlarla en güzel şekilde güzel ilişkiler kurmayı tavsiye etmişti.

Sosyal hayat, insana çeşitli haklarla birlikte sorumluluklar da getiriyordu. Dolayısıyla insanın kendisi kadar başkalarını da dikkate alması, sınırlarının farkında olması ve toplum içerisinde ona göre hareket etmesi gerekiyordu. Sorumluluk bilincini Hz. Peygamber, toplumun farklı kesimlerini temsil eden gemi hadisiyle ifade etmişti. Buna göre gemiyi paylaşanların bir kısmı üst tarafında, bir kısmı da alt tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır. Alttakiler geminin altında oldukları için su ihtiyaçlarını karşılamak istediklerinde yukarıdakileri rahatsız etmemek amacıyla buldukları yerden bir delik açmak isterler. Bu durumda yukarıdakiler aşağıda bulunanları kendi haline bırakır da gemiyi delmelerine izin verirlerse, gemidekilerin tamamı bu durumdan etkilenir. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur.³²⁷ Gemiyle kastedilen kanaatimizce aile, mahalle, köy, belde, şehir, ülke ve nihayetinde en geniş anlamda dünyaydı. Üsttekilerden maksat yönetenler, zenginler,

³²⁰ Müslim, Salât, 137.

³²¹ Buhârî, İ'tisâm, 9; Müslim, Birr ve sıla, 152.

³²² Müslim, Selâm, 15.

³²³ Müslim, Fedâil, 80.

³²⁴ Buhârî, İmân, 22; Müslim, Eymân, 38.

³²⁵ Buhârî, Cizye ve muvadea, 5.

³²⁶ Mümtetine, 60/8.

³²⁷ Buhârî, Şirket, 6.

işverenler veya bilenler; alttakiler ise yönetilenler, fakirler, işçiler, işsizler veya cahillerdi. Açılan delik de sosyal hayatı olumsuz etkileyen hırsızlık, yolsuzluk, rüşvet gibi her türlü kötü yolu temsil ediyordu.³²⁸

Allah Resulünün Medine’de ilk işi bir mescit yapmak ve herkesi orada toplamak olmuştu. Çünkü sosyalleşme açısından ibadetlerin önemli bir rolü vardı. Günde beş kez insanları bir araya getiren cami onları sosyal hayatın merkezine yerleştirmişti. Böylece namaz, insanları her türlü kötülükten alıkoyarak³²⁹ ahlaken güzelleştirdiği gibi birbirleriyle kaynaşmalarına ve iletişim halinde olmalarına da vesile oluyordu. Hz. Peygamber, ashabını namazı yalnız kılmaktan ziyade cemaatle kılmaya teşvik ediyordu.³³⁰ Kadınların cemaate katılmalarına engel olunmamasını³³¹ ve bayram namazlarına kadın erkek, büyük küçük herkesin katılmasını, günün coşkusunun paylaşılmasını istiyordu.³³² Kur’an’da pek çok defa namazla birlikte anılan zekât, toplumun farklı kesimleri olan zenginler ve fakirler arasındaki uçurumu ortadan kaldırmayı hedeflerdi. İnsanın bencillik duygusunu ortadan kaldırıp, bunun yerine yardımlaşma ve paylaşma bilincini yerleştiriyordu. Yine hiçbir fark ve ayrıcalığın gözetilmediği hac ibadeti de sosyal bir varlık olan insanları bu açıdan eğitiyordu.³³³ Önemli ibadetlerden biri olan hac da dilleri ve renkleri farklı olsa bile Müslümanların bir araya gelmesi ve kaynaşmaları bakımından önem arz etmektedir.

3.2. Sabır

Sabır, gereği gibi iman etmenin ve kalbimizde bulunan imanı koruyabilmenin önemli şartlarından bir tanesidir. Başa gelen musibetlere karşı direnç göstermek anlamına gelir. Müminlerin hayatları boyunca en çok ihtiyaç duydukları erdemlerin başında gelir. Sabır, İslam’ın on üç yıl süren Mekke döneminin en önemli özelliklerindedir. İslam’a teslim olan Bilallerin, Ammarların, Habbabların her türlü baskı ve işkencelere rağmen imanlarını koruma mücadelesidir. Belki de bu yüzden Hz. Peygambere iman nedir? Diye sorulmasına “*Sabırlı ve hoşgörülü olmak*” diyerek cevap

³²⁸ DİB, “Toplumsal hayat”, *Hadislerle islam*, 4, 306.

³²⁹ Ankebût, 29/45.

³³⁰ Buhârî, Ezan, 30; Müslim, Mesâcid ve mevziu’s-salât, 282.

³³¹ Ebû Dâvûd, Salât, 52; Dârimî, Salât, 57.

³³² Buhârî, Salât, 2; Müslim, Salâtü’l-îdeyn, 11.

³³³ Bakara, 2/197.

vermiştir.³³⁴ Abdullah b. Mes'ud, sabrı imanın yarısı saymıştır.³³⁵ Hz. Alinin benzetmesiyle sabır, vücuttaki baş gibidir. Başsız bir vücudun yaşaması mümkün olmadığı gibi, imanın sabır olmaksızın kemale ermesi de imkânsızdır.³³⁶

Musibetlere karşı daima sabrı tavsiye eden Hz. Muhammed (sav) bir gün bir kabrin başında ağlayan bir kadına rastlamış ve *“Allah'tan kork ve sabret”* buyurmuştu. Hz. Peygamberi tanımayan kadın, *“Git başımdan, benim başıma gelen sana gelmedi, musibeti sen yaşamadın!”* diye cevap verdi. Ancak kendisine öğüt verenin Resulullah olduğunu öğrenince özür dilemek için onun kapısına gitmiş kapıda kimseyle karşılaşmamış ve içeri girmişti. Kadın, Seni tanımıyordum demiş, bunun üzerine Hz. Muhammed (sav), *“Sabır ancak (musibetin) ilk anındadır”* buyurmuştu.³³⁷ Asıl olan sıkıntı ile ilk karşılaşıldığı anda sabretmek, yaranın acısı tazeleyen sabırlı davranabilmektir. Abdullah b. Abbas'ın müminin silahı olarak nitelendirdiği sabır,³³⁸ elbette sadece musibetlere karşı dayanmayı ifade etmiyor aynı zamanda Allah'ın farz kıldıklarını yerine getirmek ve yasakladıklarını yapmamak da sabır gerektiriyordu. Zira bir mümin, ibadetine başlamadan önce niyet ve ihlasını korumak, ibadet esnasında Allah'tan gafil olmamak, ibadet esnasında ve sonrasında ise riyaya kapılmama hususunda sabırlı olmalıdır.

Öfkelenen kişinin, karşısındakini istediği şekilde cezalandırabilecek bir konumdayken sabretmesi son derece önemlidir.³³⁹ Nitekim Kur'an-ı Kerim, öfkesine hâkim olanları cennet nimetleriyle müjdelemiştir.³⁴⁰ Başka bir deyişle kızgınlık anında sabrı kuşanabilmek, Kur'an'ın tabiriyle, *“kötülüğü en güzel şekilde önlemek”*³⁴¹ anlamını taşıyordu.³⁴² Benzer şekilde Resulullah (sav), *“Güçlü kimse, insanları güreşte yenen değil, bilakis öfke anında kendisini zapt eden, iradesine sahip olandır”*

³³⁴ İbn Hanbel, IV, 386.

³³⁵ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1374 2/446.

³³⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, XI, 469; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, İmân ve'r-rü'yâ, 6.

³³⁷ Buhârî, Cenâiz, 31; M2140 Müslim, Cenâiz,15.

³³⁸ Deylemî, *Firdevs*, IV, 267.

³³⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 3; İbn Mâce, Zühd, 18.

³⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/133-134.

³⁴¹ Fussilet, 41/34.

³⁴² Beyhakî, Sünen, VII, 68.

buyurmuştur.³⁴³ Bir başka hadiste de öfke anında şeytanın ayartmasından Allah'a sığınmasını tavsiye etmişti.³⁴⁴

Kendisine atılan çirkin iftira karşısında, günlerce ağlayan Hz. Aişe'nin de sabretmekten başka çaresi yoktu. Henüz kendisinin günahsız olduğunu bildiren ayetler inmediğinden şöyle demişti: "Vallahi aramızdaki durumu, Hz. Yusuf'un babası Hz. Yakub'un söylediği şu sözden (daha güzel) anlatan başka bir örnek bulamıyorum: *"Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de sadece Allah'tır."*³⁴⁵ Haksızlığa uğrama, sözlü veya fiili saldırılara maruz kalma gibi durumlarda kişinin haklarını savunmasının yanı sıra, sabır içerisinde olması çok önemlidir.

Sabır, Mekke'de sözlü ve fiili işkenceye, kuşatılmaya, hicrete tahammül edebilmektir. Medine'de ise bunun karşılığı olarak cihat, zafer ve bedevî hayattan medenî hayata yükselişti. Hz. Muhammed (sav) dünyaya gelmeden babasını, küçük yaşta annesini kaybetmiş, en zor zamanlarında hayat yoldaşı, yardımcısı olan eşi Hz. Hatice'nin ölüm acısını yaşamış ve Hz. Fatıma hariç bütün çocuklarını kendi elleriyle toprağa vermişti. Kısacası Hz. Peygamber'in hayatı tam anlamıyla sabır timsalidir. Aslında sabır, azim ve irade sahibi peygamberlerin yoluydu.³⁴⁶ Sabır, Hz. İsmail'in, kendisini kurban etmek isteyen babasına olan teslimiyeti,³⁴⁷ Hz. Yusuf'unu yitirmiş Hz. Yakub'un sabrı cemil tesellisi,³⁴⁸ Hz. Eyyub'un yıllarca yaşadığı hastalığının tedavisiydi.³⁴⁹ Hayatın kıtlık, yoksulluk, açlık ve hastalık gibi imtihanlarında sabretmek de peygamber sünneti idi. Elindekilerle yetinmesini bilen ve Allah'a tevekkülü elden bırakmayan Resulullah (sav) zamanın zor ekonomik koşulları karşısında bizzat kendisi sabrederek ahabına örnek oluyordu. Birbiri ardına üç gün buğday ekmeği yediği bilinmeyen Allah Resülü,³⁵⁰ çevresindekilere hayatın zorluklarına karşı sabrı ve onurlarını korumalarını istiyordu.

³⁴³ Müslim, Birr ve sıla, 107; Buhârî, Edeb, 76.

³⁴⁴ Buhârî, Edeb, 44; Müslim, Birr ve sıla, 109.

³⁴⁵ Yûsuf, 12/18; Buhârî, Meğazi, 35.

³⁴⁶ Ahkâf, 46/35.

³⁴⁷ Sâffât, 37/102.

³⁴⁸ Yûsuf, 12/18.

³⁴⁹ Enbiyâ, 21/83-84; Sa'd, 38/41-44.

³⁵⁰ Müslim, Zühd, 33.

Sabır, hayatın her alanında Müslüman'ın rehber edinmesi gereken vazgeçilmez bir erdemdir. Allah'a kulluk etmede, onun emirlerine uyup yasaklarından sakınmada ve nefsin isteklerine karşı direnmede hep sabrı kuşanmak gerekir. Sabır, hiç bitmeyecekmiş gibi akıp giden dünya hayatının süslü ve çekici nimetlerinin cazibesi karşısında kendini kaybetmeden imanı koruyabilmek, istikamet üzere yaşamaya devam edebilmektir. Ne var ki, bolluklar içinde sebat edip yok olmamak, zorluklar karşısında direnebilmeekten daha zordur. Başka bir ifadeyle sabır, yoklukta kolay, varlıkta zordur. Nitekim İslam'ı ilk kabul edenlerden olup Habeşistan hicretini yaşayan, ancak Medine'ye geldikten sonra kısa süre içinde zengin olan, kısacası hem zorluk hem de bolluk gören Abdurrahman b. Avf'ın şu sözü durumu en iyi şekilde özetlemektedir: “Resulü Allah (sav) ile beraber zorluklarla imtihan edildik ve sabrettik. Hz. Peygamber zamanından sonra ise bollukla imtihan edildik, fakat sabredemedik.”³⁵¹ Sabır irade eğitimi noktasında insanı bela ve musibetlere karşı güçlü kılar. Dünyevî imkânların kaybolması ise bu irade eğitimi sayesinde insana yön bulmasında yardımcı olacaktır.

3.3. Tövbeye Yönelmek

Hz. Muhammed (sav)'in ifadesi ile günah, insanın içini huzursuz eden ve hiç kimsenin duymasını, bilmesini istemediği şeydir.³⁵² Sahih bir tövbe için önce nefsin kendisi ile hesaplaşması, mücadele etmesi gerekir. Gerçek bir tövbe için en önemli unsur pişmanlık duyabilmektir. Resulü Allah (sav) bir hadisinde, “*Pişmanlık duymak, tövbedir*”³⁵³ der. İşlenen günahattan pişmanlık duyarak bir daha o günaha dönmek üzere bir tövbe şekli ortaya çıkmaktadır. Sonrasında bağışlanma dilemek, istiğfar etmek yani Allah'tan kendisini affetmesini istemek gelmelidir ki, tövbe tamamen ermiş olsun. O halde tövbe istiğfar, kulun işlediği günahattan öncelikle pişmanlık duyarak bir daha o günaha geri dönmeme kararlılığı ile Allah'tan kendisini bağışlamasını talep etmesidir.

İslam dinine göre hata işleyen insanın tövbe etmek amacıyla aracı olmadan doğrudan doğruya Rabbine yönelmesinde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Hz. Muhammed (sav), tövbe ile alakalı: “*Bir kimse günah işler de akabinde güzelce abdest alır sonra kalkıp iki rekât namaz kılar ve Allah'tan bağışlanmasını isterse, Allah onu*

³⁵¹ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.

³⁵² Müslim, Birr ve sıla, 15.

³⁵³ İbn Mâce, Zühd, 30; İbn Hanbel, I, 423.

mutlaka bağışlar” buyurur. Söylediğini pekiştirme maksadıyla şu ayeti okumuştur: “*Ve onlar ki çirkin bir iş yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen bağışlanma dilerler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki!*”³⁵⁴ Böylece insanlara tövbe etmenin bilinçli bir eylem olduğunu, dil ucuyla söylenen kelimelerden ibaret olmadığını hatırlatmıştır. Allah’ın bağışlayıcı, affedici ve tövbeleri çok kabul eden,³⁵⁵ isim ve sıfatlarına sahip olduğunda şüphe etmemek oldukça önemlidir. Tövbeyi kemale erdiren unsurlardan biri de, günahın derhal terk edilmesi ve bir daha günaha dönülmemesidir.³⁵⁶ Kişi bütün pişmanlığına rağmen günah işlemeyi terk etmeyerek günah işlemeye devam ederse, bu halinin tövbe değil, anlık bir pişmanlık olduğu anlaşılır.

Allah Hz. Âdem’e, “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz kadar yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz*” buyurduğu halde şeytan onlara, “*Rabbimiz size bu ağacı ancak melek olmayasınız ya da ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı*” diyerek vesvese vermiş ve onları aldatarak yasak meyveye sürüklemiştir.³⁵⁷ Yine Kur’an-ı Kerim’in aktardığına göre Rablerine: “*Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen mutlaka ziyan edenlerden oluruz*”³⁵⁸ diye dua ediyorlardı. Sonunda Allah, onları bağışlamış ve tövbelerini kabul etmişti.³⁵⁹ Allah, tövbeleri kabul edeceğini belirtirken kulları arasında bir ayırım yapmamıştır.³⁶⁰

Rivayette geçmiş ümmetlerle ilgili olarak anlatıldığı üzere: Doksan dokuz kişiyi öldüren bir adam, pişmanlık içerisinde tövbe etmek üzere yeryüzünün en bilgili insanını sorar. Kendisine gösterilen rahibin yanına gider. Ama rahip affedilmesinin mümkün olmadığını söyleyince kızgınlıkla onu da öldürür. Yüz kişiyi öldürmüş olarak yine bir âlime danışma ihtiyacı hisseder. Tavsiye edilen bir ilim adamının yanına geldiğinde âlim, affının elbette mümkün olduğunu söyleyerek seninle tövben arasında kim girebilir ki? Der. Sonra da 100 kişiyi öldüren adama o yeri terk ederek Allah’a kulluk eden

³⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/135.

³⁵⁵ Bakara, 2/160; Tevbe, 9/104; Hac, 22/60.

³⁵⁶ İbn Hanbel, I, 446; Beyhakî, Şuabü’l-îmân, V, 387.

³⁵⁷ A’râf, 7/19-20.

³⁵⁸ A’râf, 7/23.

³⁵⁹ Tâhâ, 20/122.

³⁶⁰ Nisâ, 4/27; Şûrâ, 42/25.

insanların olduğu bir yere gitmesini öğütler. Tövbe eden ve yeni umutlar için yola çıkan adam, planladığı yere varamadan yolda ölür. Geldiği yer ile gideceği mesafe arası ölçülür. Adam gitmek istediği menzile daha yakındır. Sonuç olarak rahmet meleklerinin eşliğinde rabbinin bağışlamasına nail olur.³⁶¹

İnsanın güzel olan bütün amellerini ahirette boşa çıkaracak kadar büyük kusur olan irtidattan yani dinden dönmeden dolayı yapılacak bir tövbenin bile kabul edilebileceği ayetle bildirilmiştir.³⁶² Günahların en kötüsü olan şirk den bile insan tövbe eder ve imana dönerse mutlaka bu da kendisinden kabul edilecektir. Yeter ki insan son nefesini küfür üzere vermesin.³⁶³ Toplumumuzda bütün kötülüklerin anası olarak kabul edilen içki, insan onurunu yok edici, yüz kızartıcı suçlar olarak bilinen hırsızlık ve zina gibi suçları işleyenler için de tövbe kapısı açık tutulmuştur.³⁶⁴ İyi bilinmelidir ki günahının büyüklüğü sebebiyle tövbe kapısı yüzüne kapanacak bir günah ve Allah'ın affetmeyeceği bir günahkâr yoktur. Zira Allah'ın bağışlama ve mağfiret alanı çok geniştir.³⁶⁵

Allah Kur'an-ı Kerim de *“Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası içinde ebedîyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır”*³⁶⁶ buyurmuştur. Ayette kasıtlı olarak inanmış bir kişiyi öldürenin tövbesinin kabul edilmeyeceği bildirilirken, başka bir ayet de *“Ve onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya dua etmezler; Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina da etmezler; kim bunları yaparsa ağır bir cezaya çarptır. Kıyamet günü azabı katlanır ve orada ebedîyen hor ve hakir olarak kalır; ancak tövbe ve iman edip, iyi amel işleyenler başka; çünkü bunların kötülüklerini Allah iyiliklere çevirir. Ve Allah çok bağışlayan ve merhamet edendir”*³⁶⁷ emri gereğince, tövbe edenler bunun dışında tutulmuşlardır.

³⁶¹ Müslim, Tevbe, 46; İbn Mâce, Diyât, 2.

³⁶² Âl-i İmrân, 3/86-89.

³⁶³ Nisâ, 4/18.

³⁶⁴ Buhârî, Hudûd, 20; Müslim, İmân, 104.

³⁶⁵ Necm, 53/ 32.

³⁶⁶ Nisâ, 4/93.

³⁶⁷ Furkân, 25/68-70.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki birtakım günahların bağışlanmayacağına dair ifade ve söylemlerin³⁶⁸ ise sakındırma kapsamında oldukları anlaşılmaktadır. Bilmek gereken şey, hatalarımız ağır dağı büyüklüğünde dahi olsa tövbe kapısı daima açıktır ve o kapının önüne kimse geçemeyecektir. Başkalarının haklarına saldıranlar ise tövbe ettiklerinde, öncelikle haklarına girdikleri kişilere haklarını eksiksiz vermek suretiyle helallik almalıdırlar. Çünkü bu durumda kul hakkı vardır ve bunu affetme yetkisini ise Allah sadece hak sahibine vermiştir.³⁶⁹ Bunun dışında tövbelerin kabul edilebileceği bildirilmiştir. Hz. Muhammed (sav), tövbe sayesinde içimizi adeta kemiren vicdan duygusunun nasıl arındığını şu misalle bizlere anlatır: *“Kul bir hata işlerse kalbine siyah bir nokta konulur. Şayet vazgeçer, bağışlanma diler, tövbe ederse kalbi cilalanır. Eğer geri dönerse (siyah nokta) artırılır ve neticede bütün kalbini kaplar. İşte Allah'ın ‘Yaptıkları yüzünden kalpleri pas tutmuştur’³⁷⁰ diye anlattığı pas işte budur.”³⁷¹ Her hafta cuma hutbesinde din görevlisinin minberde okuduğu başka bir rivayette ise Hz. Muhammed (sav), *“Günahtan tövbe eden kimse, hiç günahı olmayan kimse gibidir”* demiştir.³⁷² Yüce Allah tarafından geçmiş-gelecek bütün günahları affedildiği halde³⁷³ Allah Resul'ünün günlük yaşantısında Rabbine çokça tövbe etmesi³⁷⁴ ne kadar da anlamlıdır. Tövbe, peygamber (sav) için adeta rabbi ile iletişim kurma aracıdır. Çünkü Allah çok tövbe edenleri sever.³⁷⁵ Hz. Muhammed (sav)'in aktardığına göre rabbimiz, kulunun tövbe etmesine, çok önemli bir eşyasını kaybedip ondan ümidini kestiği bir anda karşısında bulan birinin sevindiğinden daha çok sevinmektedir.³⁷⁶*

Tövbe için belli bir mekân ve zaman şart koşulmamakla beraber Kur'an-ı Kerimde seher vakitlerinde tövbe edenler övülmüşlerdir.³⁷⁷ Hz. Muhammed (sav), *“Yüce Rabbimiz, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner ve şöyle buyurur: Bana dua eden yok mu ki, duasını kabul edeyim! Benden bir şey isteyen yok mu ki, ona dilediğini vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu ki, onu*

³⁶⁸ Buhârî, Edeb, 60; İbn Mâce, Diyât, 8.

³⁶⁹ Buhârî, Rikâk, 48.

³⁷⁰ Mutaaffifin, 83/14.

³⁷¹ Tirmizi, Tefsiru'l-Kur'an, 83; İbn Mâce, Zühd, 29.

³⁷² İbn Mâce, Zühd, 30.

³⁷³ Buhârî, Tefsir, (Fetih) 2; Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn ve ahkâmühüm, 81.

³⁷⁴ Müslim, Zikir ve dua ve tevbe ve istiğfar, 42.

³⁷⁵ Bakara, 2/222.

³⁷⁶ Müslim, Tevbe, 2; Buhârî, Deavât, 4.

³⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/17.

*bağışlayayım!”*³⁷⁸ Allah’ın kullarını affetmek için gecenin son üçte birlik kısmı olduğunda dünya semasına tecelli edeceğini böyle haber verir. Her zaman günaha düşme tehlikesi ile karşı karşıya olan insandan, işlediği günahın farkına varması ve bununla birlikte dinî yaşantısını sekteye uğratmaması için hemen tövbe etmesi istenir. İyi bilinmeli ki ölümün ne zaman geleceği belli değildir. Kişinin ölüm belirtilerinin geldiği (sekerat),³⁷⁹ canın boğaza geldiği an³⁸⁰ yapacağı tövbelerin kabul edilmeyeceği bildirilir. Diğer taraftan Hz. Peygamber’in aktardığına göre, güneşin batıdan doğduğu yani kıyamet günü iyice yaklaştığında tövbe kapısı tamamen kapanmış olacaktır.³⁸¹

İnsan, tövbesi sayesinde Allah’a yönelik imanını güçlendirerek yeniden hayata bağlanır ve yaşama isteğini devam ettirir. Tövbe aracılığı ile insan, toplum içerisinde Allah ve Resulünün istediği şekilde hareket eden insanlarla birlikte mutlu olarak güven içinde yaşar. Ayrıca tövbe, kişinin doğru dürüst bir insan olarak herkesin hakkını koruyan ve kendi hakkına razı olan, haksızlığa uğramalarına neden olduğu kimselere haklarını verip onlarla helalleşerek onların sevgisini kazanan bir kişi haline gelmesini sağlar.

3.4. Tevekkül Etmek

Tevekkül, **vekele** kökünden türemiştir. İnsanın herhangi bir işte bir başkasına güvenmesi, itimat etmesidir. Başka bir tarife göre tevekkül, insanın herhangi bir işte acziyetini ortaya koyarak kendisinden başkasına güvenmesi demektir.³⁸² Tevekküle layık olan ise bu muhteşem kâinatı hizmetimize veren ve ihtiyacımız olan her şeyi yaratan Allah’tır. Allah’a tevekkül edenler; Allah’ın rızkında ve işlerinde kendine kefil olduğunu bilen ona güvenip dayanan ve ondan başkasına ümit bağlamayan kimselerdir. Allah’ü Teâlâ’nın güzel isimlerinden birinin “Vekîl” olduğu gibi Hz. Muhammed (sav)’in isimlerinden biriside mütevekkildir. Allah’ü Teâlâ’nın El-Vekil ismi; Kullarının işlerini düzenleyen rızıklarına kefil olan anlamındadır. Nitekim irtibatlı ilgili Ayet-i

³⁷⁸ Buhârî, Deavât, 14.

³⁷⁹ Nisâ, 4/18.

³⁸⁰ Tirmizî, Deavât, 98; İbn Mâce, Zühd, 30.

³⁸¹ Müslim, Zikir ve dua ve tevbe ve istiğfar, 43; Tirmizî, Deavât, 98.

³⁸² Ragıp el isfehâni, *Müfredat*, Sıhah, 5/1845.

Kerimede Cenabı Hak: “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Allah vekil olarak sana yeter”³⁸³ buyurur.

Allah’ü Teâlâ, “Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın ayetleri okunduğunda imanlarını arttıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir”³⁸⁴ buyurmuştur. Hz. Muhammed (sav) ise; “Eğer siz hakkıyla Allah’a tevekkül etseydiniz O sizi sabahleyin karınları aç olarak çıkıp akşama tok dönen kuşları rızıklandırdığı gibi rızıklandırır”³⁸⁵ demiştir. Ayet ve hadislerden anlaşılacağı üzere müminin yapması gereken, bütün işlerinde Allah’ın vekilliğini kabul etmek, Allah’a teslim olmak, işlerinin sonucu hakkında endişeye kapılmadan O’na güvenmektir. Allah’ın kudretine teslim olmaktır. Tevekkül, Amaca ulaşabilmek için gereken tüm tedbirleri aldıktan ve yapılması gerekenleri yerine getirdikten sonra tek güç ve kudret sahibi Allah’a tam bir teslimiyetle teslim olmaktır. Müminin bu şekilde ki gerçek tevekkülü, onu şeytanın vesvese ve aldatmalarından kurtarır.³⁸⁶ İnsanın istek ve arzularının esareti altında olmasına engel olur.³⁸⁷

Gerçek tevekkülün ne olduğuna geçmeden evvel yanlış tevekkül anlayışı ve bununla ilgili Hz. Muhammed (sav)’in hadis-i şeriflerini anlamaya çalışalım. Çünkü Müslümanlar arasında yanlış bir tevekkül anlayışı vardır. Tevekkül, sebeplere sarılmadan, çalışmadan oturmak ve işleri Allah’a havale edip yan gelip yatmak değildir. Bir rivayete göre “Yemen halkı hacca geldikleri zaman yanlarında azıklarını getirmiyorlardı. Biz Allah’a tevekkül edenlerdeniz diyorlardı. Mekke’ye geldiklerinde de insanlardan istiyorlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer Medine’ye gelen bir guruba “Siz necisiniz?” diye sordu. “Biz tevekkül edenlerdeniz” dediler. Bunun üzerine büyük halife “Hayır siz tevekkül edenlerden değil, müteekkil yani yiyicilersiniz, siz yalancısınız. Tohumunu ekip sonra tevekkül edene mütevekkil denir” dedi.³⁸⁸

Tevekkül, çalışmaya da ilerlemeye de engel değildir. Çalışmayı ve sebebe sarılmayı terk ederek Allah’ın dediği olur diyerek kenara çekilme, kendi yapması

³⁸³ Nisa 4/132.

³⁸⁴ Enfal 21/2.

³⁸⁵ Tirmizî, Zühd, 33; İbn Mâce, Zühd, 14.

³⁸⁶ Nahl, 16/99.

³⁸⁷ İbn Mâce, Zühd, 14.

³⁸⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu’l-ulûm ve’l-hikem*, I, 441.

gereken şeyleri Allah'tan bekleme şeklindeki anlayış dinimizin tasvip etmediği yanlış bir tevekkül anlayışıdır. Akıllı, dikkatli ve tedbirli şekilde tevekkül etmeyi bir misalle açıklayacak olursak; tarlasından iyi bir ürün almak isteyen bir kimse önce tarlayı güzelce sürmeli, tohumu ekmeli, gübresini atmalı, gerekirse sulamasını da yapmalıdır. Ürüne zarar verecek şeylere karşı her türlü tedbiri de aldıktan sonra gerisini Allah'a bırakmalıdır. Allah'a tevekkül edip güvenmelidir. Çünkü o kimse, tarlasından ürün elde etmek için elinden geleni yapmıştır. Artık tarlanın ürün vermesi için Allah'a tevekkül edip güvenecek, sonucu O'ndan bekleyecektir. Dinimizde gayret etmeden bir başarıya ulaşmak, yerinde oturarak Allah'tan bir şey beklemek, sonra da işlerini Allah'a havale etmek, böylelikle Allah'ı işlerine vekil tayin ettiğini düşünmek gibi bir tevekkül anlayışı yoktur.³⁸⁹

Rasülullah (sav) bir gün şöyle buyurdu “*Ey Muaz Allah'ın kulları üzerindeki hakkı ve kullarının Allah'ın üzerindeki hakkı nedir bilir misin?*” Muaz (ra) buyurdu ki: *Allah ve Resulü daha iyisini bilir.* Bunun üzerine peygamber (sav) “*Muhakkak ki Allah'ın kulları üzerindeki hakkı Ona ibadet etmesi ve Ona hiçbir şeyi ortak koşmamasıdır. Kulların Allah Azze ve Celle üzerindeki hakkı ise kullarından kendisine şirk koşmayanlara azap etmemesidir.* Bunun üzerine Muaz (ra), “*Bunu insanlara müjdeleyeyim mi?*” Peygamber (sav) dedi ki “*Hayır bunları onlara müjdeleme onlar buna güvenirler ve hiçbir şey yapmazlar.*”³⁹⁰ Yine Hz. Muhammed (sav), devesini salıvererek Allah'a tevekkül ettiğini söyleyen bir bedeviye “*Onu bağla da öyle tevekkül et*”³⁹¹ buyurmuşlardır. Hadis-i şeriflerden anlaşılacağı üzere peygamber (sav) insanların hiçbir şey yapmadan, her şeyi Allah'a havale etmelerinin doğru tevekkül anlayışı olmadığını sadece boş bir beklenti ve tembellik olacağını ifade etmiştir.

Tevekkül, Allah'ü Teâlâ tarafından hayatın her alanında kullarından istenmiştir. Ayette Rabbimiz şöyle buyurur: “(Ey Muhammed) yüz çevirirlerse de ki; *Allah bana yeter ondan başka tanrı yoktur. Ben sadece ona güvenip dayanırım. Çünkü O büyük arşın sahibidir.*”³⁹² Yine bir başka Ayet-i Kerimede Allah'ü Teâlâ kendi sevgisinin kazanılmasının bizim ona tevekkül etmemize bağlı olduğunu, yani Allah'ın kullarından

³⁸⁹ Ahmet Yıldırım, “Tevekkül”, DİB, *Hadislerle İslam*, 3/312.

³⁹⁰ Buhari. Tevhid, 1.

³⁹¹ Tirmizî, Sıfatül Kıyame 60.

³⁹² Tevbe 9/129.

hoşnut olma yollarından birinin de tevekkül olduğunu bizlere ifade ediyor. “*Bir kere azmettin mi Allah’a tevekkül et. Muhakkak ki Allah tevekkül edenleri sever.*”³⁹³ Merhum Mehmet Akif ERSOY, zikredilen Ayet-i Kerimeyi tefsir ederken şöyle der: “*Azim ve tevekkül Müslümanlığın iki büyük temelidir. Bunlar olmadıkça İslam için istikrar imkânı yoktur. Şurası da unutulmamalıdır ki ne yalnız başına azim, ne de azim olmaksızın tevekkül hiçbir zaman kâfi değildir.*”³⁹⁴

Allah’a dayandım diye sen çıkma yataktan

Manayı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!(cahil)

Âlemde “tevekkül” demek olsaydı “atalet”

Mirası diyanetle yaşar mıydı bu millet!³⁹⁵

Hiz. Muhammed (sav) de tıpkı Hiz. İbrahim gibi tevekkülle ilgili “hasbunallah ve ni’mel vekil” demiştir. Yine “*onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine “düşmanlarınız size karşı ordu topladı, onlardan korkun” dedi de bu onların imanlarını arttırdı ve “Allah bize yeter, hem o ne güzel vekildir” dediler.*”³⁹⁶

Hiz. Ebu Bekir ile hicret esnasında Sevr mağarasındaki yaşadıkları sıkıntılı ve meşakkatli günlerde Rasulullah (sav) ile aralarında geçen bir konuşmayı şöyle anlatır: “Ben ve Allah Resülü Sevr mağarasında iken ona: “*Eğer onlardan biri eğilip ayaklarının altına doğru baksa bizi görür*” dedim. Bunun üzerine peygamberimiz dedi ki: “*Ey Ebu Bekir bilmiyorsun iki kişinin üçüncüsü Allah’tır.*”³⁹⁷ Allah’a tevekkül eden kimsenin doğruluğu, kalbinde insanların kendisine vereceği bir şeye en ufak bir istek ve tamah bulunmadan Allah’a tevekkül etmesidir. Eğer böyle yaparsa Allah onu rızıklandırır. O da Allah’a hakkıyla tevekkül etmiş olur.³⁹⁸

Tevekkül, kulun üstesinden gelemediği, insanların bir takım eziyetlerinden, zulümlerinden ve düşmanlıklarından kurtulmak için tutunacağı sebeplerin en

³⁹³ Ali İmran 3/159.

³⁹⁴ Ömer Rıza Doğrul, *Kur’an’da Ayetler ve Nesirler*, 126-127.

³⁹⁵ M. Akif Ersoy, *Safahât*, 268.

³⁹⁶ Ali İmran 3/173.

³⁹⁷ Buharî, Fezailü’l-Ashab, 3.

³⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, Adabüş-Şeriyye, 3-270.

kuvvetlisidir.³⁹⁹ İnanan insanlar, sadece Allah'ın kendileri için takdir ettikleri şeylerin başlarına geleceğini bilirler ve O'na güvenip dayanırlar.⁴⁰⁰ Sebepleri ihmal etmeyerek ve tedbirlere başvurarak tevekkül eden kimse, Allah'a teslim olmuş, kaderinden olana razı gelen kimsedir. Bu bakımdan tevekkül ile teslimiyet arasında yakın bir ilişki vardır. Kişinin üzerine düşeni yapmadan kadere rıza gösterdiğini ve teslimiyet içerisinde olduğunu söylemesi ise tevekkül değildir. Yani tohum ekilmeden ürün hasat edilmez. İlaç kullanılmadan hastalığın şifası olmaz. Ders çalışmadan sınavlarda başarılı olunmaz. Salih ameller olmadıkça Allah'ın rızası kazanılmaz, dolayısıyla Allah'ın rızasına ulaşılmaz.⁴⁰¹

Tevekkül anlayışında yapılması gereken bir davranışta fiili duadır. Fiili dua, Kişinin elinden geleni yapmasıdır. Evrende ve içinde yaşanılan dünyada her şey Allah'ın koyduğu sebep-sonuç ilişkilerine göre olmaktadır. Arzu ettiği bir şeyin olmasını isteyen kişi onun gereklerini yerine getirmek zorundadır. Çocuk sahibi olmak isteyen kişinin evlenmesi, sınav da başarılı olmak isteyen kişinin derslerine çalışması fiili duaya örnek sayılabilir. Gereklerini yaptıktan sonra ise Hz. Muhammed (sav)'in tevekkül ve teslimiyet içeren duası gibi yakarıшта bulunulması uygun olacaktır. *“Allah'im! Kendimi sana teslim ettim. İşimi sana havale ettim. Azabından korkup, sevabını umup sırtımı sana dayadım. Senden korunmanın ve güvende olmanın tek yolu, ancak sana sığınmaktır. İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin Nebî'ye inandım. Beni öldürürsen, fıtrat üzere öldür. Bu kelimeleri son sözlerim eyle.”*⁴⁰² İnanan insanlar için tevekkül, tembellik ve miskinliğin bahanesi değil; çalışkanlığın, güç ve hareketin tetikleyici unsuru olmalıdır. Hayatımızda disiplinli, verimli ve başarılı bir çalışma yapılabilmesi için niyet, kararlılık, azim, sabır ve tevekkül gibi prensiplere uymak gerekmektedir. Bundan dolayı inananlar olayların, ilahî düzen ve kanunların çerçevesinde olup bittiğinin bilincinde olmalıdır. Unutmamalıyız ki ebedî ve ezeli olan, her şeyi bilen kudret sahibi Allah kendisine güvenen mütevekkil kulunu hiçbir zaman yalnız bırakmaz.

³⁹⁹ İbn-i Kayyım, *Et-Tefsirul Kayyım*, 587.

⁴⁰⁰ Tevbe, 9/51.

⁴⁰¹ Ahmet Yıldırım, “Tevekkül”, DİB, *Hadislerle İslam*, 3/310.

⁴⁰² Buhârî, Deavât, 6.

3.5. İyiliği Emretmek, Kötülükten Sakındırmak

İslam'ın şekillenmeye başladığı Mekke döneminden itibaren Kur'an ayetlerinde yer alan emri bi'l ma'rûf ve nehiy ani'l-münker, sonraki dönemlerde hem Kur'an ayetlerin de hem de Hz. Peygamber tarafından sıklıkla üzerinde durulan bir yöntem olmuştur. Bu prensip İslam dininin temel prensiplerinden biri olarak kabul edilmiştir. **Ma'ruf** kelime olarak bilmek, tanımak, düşünerek idrak etmek anlamındaki **arefe** kökünden⁴⁰³ gelen, sözlükte ise bilinen, tanınan anlamına gelmektedir. İnsanlar tarafından güzel kabul edilen şeyleri ifade etmektedir. Cahiliye toplumunda iyilik, ikram ve cömertlik gibi anlamları içeren bu kelime⁴⁰⁴ Kur'an-ı Kerim ve hadislerde de bu anlamını korumuştur.⁴⁰⁵ Bununla birlikte İslam dininde Allah'a itaati ve yakınlaşmayı sağlayan, aklın ve dinin güzel kabul ettiği, insanlar tarafından kabul edilen her türlü söz ve davranış ma'ruf olarak tanımlanmıştır.⁴⁰⁶ Aynı şekilde sağlıklı aklın veya şeriatın çirkin gördüğü, dinen yasaklanan şeylere, ma'ruf kelimesinin zıttı olan sıkıntı veren, hoş görülme, bilinmeyen anlamındaki **münker** adı verilmiştir.⁴⁰⁷

En geniş ve kapsamlı anlamda emri bi'l ma'ruf ve nehiy ani'l-münker, Allah Teâlâ'nın rızasına ve insanların faydasına uygun olan her türlü şeyi emredip, O'nun razı olmayacağı her türlü söz ve davranışlardan sakındırmak anlamına gelmektedir. İslam dini sadece bireysel kurtuluşu değil aynı zamanda diğer toplumlara örnek olacak sağlıklı, huzurlu, gelişmiş bir toplum oluşturmayı hedefler. Bu nedenle yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara hitaben, *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah'a inanırsınız"* buyurmuştur.⁴⁰⁸ Diğer ayetlerde de iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı müminlerin başlıca özellikleri arasında zikretmiştir.⁴⁰⁹

İnananlara iyiliği tavsiye edip kötülükten alıkoyma prensibini aşlamaya gayret eden Allah Resülü de bu özelliğin iman ile olan sıkı ilişkisini vurgulamıştır. *"Bir kötülük gören kişi eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü*

⁴⁰³ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 998.

⁴⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXII, 2899.

⁴⁰⁵ Talâk, 65/2.

⁴⁰⁶ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 999; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXII, 2900.

⁴⁰⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XIV, 290.

⁴⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/110.

⁴⁰⁹ Tevbe, 9/71, 112.

yetmez ise dili ile değiştirsin. Bunu da yapamazsa kalbi ile o kötülüğe tavır koysun, hoş görmesin ki bu da iman eden kişinin asgari yapması gereken bir şeydir.”⁴¹⁰ Yapılan kötülükten rahatsızlık duymayan kişinin kalbinde zerre kadar imanın bulunmadığını ifade etmiştir.⁴¹¹ Allah’ a inanan bir mümin içinde kötülük barındıran hiçbir şeyi asla kabul etmez. Kötülük gördüğünde onu gücü nisbetinde ortadan kaldırmaya gayret ederdi. Eğer kötülüğü önlemeye gücü yetmiyor ise, en azından yaşananlar karşısında da vicdanı huzursuz olur, hiçbir şey yokmuş gibi davranamazdı. Hz. Peygamber’in bildirdiği göre, işlenen bir kötülüğü gördüğü halde engellemeye gücü yetmeyen, ancak bu duruma kalben razı olmayan kişinin durumu da iman dairesinde kabul edilir. Buna karşılık, yeryüzünün herhangi bir yerinde kötü bir işin yapıldığından haberdar olup bundan mutluluk duyan kişinin ise hardal tanesi kadar imanın olmayacağı, orada bulunanlar gibi sorumlu tutulacağı bildirilir.⁴¹² Müminlerin bu bilinçle yaşamalarını isteyen Allah Resulü, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayan kimsenin Müslümanlardan olamayacağını bildirmiş,⁴¹³ boş vakitlerinde yol kenarlarında oturup sohbet edenlere de buralarda oturdukları müddetçe iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma görevini yerine getirmelerini öğütlemiştir.⁴¹⁴ Müminin bu görevi yerine getirmesi ona sadaka sevabı kazandırır,⁴¹⁵ iyiliğe çağırđıđı kimsenin bu çağrıya kulak vermesi halinde ise mükâfatı daha da artar. Zira “Hayra vesile olan kişi onu yapmış gibidir.”⁴¹⁶

İyilik, kişinin Allah rızasını gözeterek Allah’ın kendisine verdiği nimetleri Allah yolunda harcamasıdır. İslam dininde farz, vacip, nafil olan infak çeşitleri vardır. Zekât farz olan infak; sadaka ise hem vacip hem nafil olan infaktır. Anne babaya,⁴¹⁷ komşulara,⁴¹⁸ insanlara,⁴¹⁹ hatta hayvanlara⁴²⁰ ve bitkilere⁴²¹ kısacası yaratılan her şeye iyi davranmayı tavsiye eden Resulüllah (sav), Allah Teâlâ’nın müminlere her işte iyiliği

⁴¹⁰ Ebû Dâvûd, Salât, 239-242.

⁴¹¹ Müslim, İmân, 80.

⁴¹² Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd*, XI, 336.

⁴¹³ Tirmizî, Birr ve sıla, 15; İbn Hanbel, I, 257.

⁴¹⁴ Müslim, Libâs, 114.

⁴¹⁵ Müslim, Zekât, 53.

⁴¹⁶ Tirmizî, İlim, 14; İbn Hanbel, V, 357.

⁴¹⁷ Müslim, İmân, 139.

⁴¹⁸ Müslim, İmân, 77.

⁴¹⁹ Buhârî, İmân, 4.

⁴²⁰ Buhârî, Mûsâkât, 9.

⁴²¹ Abdürrezzâk, *Musannef*, V/220.

emrettiğini bildirmiştir.⁴²² Kötü olan her davranıştan ashabını sakındırırken, Allah katında iyi olan her davranışı da teşvik etmiştir. Bu ahlakla yetişen sahabe de bu konuda oldukça hassas davranmışlardır. Emri bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker ilkesini hayatlarına en güzel şekilde uygulamaya çaba sarf etmişlerdir. Özellikle Hz. Muhammed (sav)'in vefatından sonra ondan öğrendikleri dinî bilgiyi korumaya özen göstermişlerdir. Kur'an ve sünnete uygun olmayan her şeyi bidat kabul ederek uzaklaşmışlar, bunların toplum arasında yayılmasına engel olmaya çalışmışlardır.⁴²³ Hataları kaldırıp doğruları toplumda hâkim kılmak adına yöneticileri dahi uyardıktan, eleştirmekten çekinmemişlerdir.⁴²⁴ Zira Allah Resulü, haksızlık yapan bir yöneticiye doğruyu söylemenin önemine vurgu yapmıştır.⁴²⁵

İslam “*Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar*”⁴²⁶ ayetinde Müslüman olan herkesin bu görevi yerine getirmesi gerektiği bildirilir. İnanan her birey, şartların uygun olması halinde kötülüğü ortadan kaldırmakla sorumludur. Ne el ile ne de dil ile müdahaleye gücü yetmeyen kişi ise en azından, işlenen kötülüğe kalben razı olmamalı ve hoşnutsuzluğunu tavırlarıyla ifade etmelidir.⁴²⁷ Hz. Muhammed (sav), söyledikleriyle yaptıkları bir olmayan insan örneğinin kıyamet günündeki acıklı halini şu şekilde tasvir etmiştir: “*Kıyamet günü bir kişi getirilir ve cehenneme atılır. Sıcaktan dolayı karnındaki bağırsakları dışarı fırlar. Değirmen taşını döndüren merkep gibi kendi etrafında döner durur. Cehennem halkı o kişinin etrafında toplanır ve ona sorarlar: ‘Ey Filan! Sen dünyada bizi iyiliğe teşvik eder ve bizi kötülükten sakındırırdın. Neden bu hallere düştün?’ O kişi der ki: ‘Evet ben size iyiliği emrederdim ama kendim yapmazdım, sizi kötülükten sakındırırdım ama kendim yapardım.*”⁴²⁸

İyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma bilincinde olan kişiler müjdeleyici ve kolaylaştırıcı olmalı, nefret ettirici ve zorlaştırıcı olmamalıdır.⁴²⁹ İnsanları hikmetle ve

⁴²² Nahl, 16/90; Müslim, Sayd ve zebâih, 57.

⁴²³ Tirmizî, Salât, 66.

⁴²⁴ İbn Kesîr, Bidâye, VII, 192.

⁴²⁵ Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 13.

⁴²⁶ Tevbe, 9/71.

⁴²⁷ Ebû Dâvûd, Salât, 239-242.

⁴²⁸ Müslim, Zühd, ve rekâik, 51.

⁴²⁹ Müslim, Cihâd ve siyer, 7.

güzel nasihatle iyiliğe çağırmalı,⁴³⁰ onlara karşı yumuşak, hoşgörülü ve merhametli davranmalıdırlar. Bir bedevinin mescide idrarını yapması üzerine, Sahabeyi kiram öfkelenerek ona doğru yürümüş fakat şefkat peygamberi, “*Onu bırakınız, işini görsün. Sonra idrarının üzerine bir kova su döküp onu temizleyin, çünkü siz zorluk çıkarmak için değil kolaylık göstermek için gönderildiniz*” buyurmuştur.⁴³¹ İnsanları iyiliğe davet etmede yumuşak karakterli olmanın önemini ifade etmiştir. Hz. Peygamber de İslam’ı yaymak üzere gönderdiği elçilere daima kolaylaştırıcı ve müjdeleyici olmalarını tavsiye etmiştir.⁴³² Zira dilimizde de ifade edildiği üzere: “*Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır*” atasözü bunu güzel şekilde ifade eder. İyiliği emredip kötülükten sakındıracak kişi bıktırıcı olmamaya da dikkat etmeli, muhatabın uygun olduğu zamanı kollamalıdır. Sahabenin önemli değerlerinden biri olan Abdullah b. Mes’ûd, her perşembe günü topluma nasihat veriyordu. İyiliği tavsiye ediyor, kötülükten sakındırıyor, halka vaaz ve öğütte bulunuyordu. Kendisini dinleyen birinin bu öğütleri her gün dinlemek istediğini söylemesi üzerine şöyle cevap vermişti: “*Size bıkkınlık vermek istemeyişim beni bundan alıkoyuyor. Resulüllah (sav) bize bıkkınlık vereceği endişesiyle, öğüt verme konusunda nasıl bizim durumumuzu kolluyor idiyse, ben de sizin uygun zamanınızı gözetiyorum.*”⁴³³

Dinimizde asıl amacı temizlemek, düzeltmek olan emri bi’l-ma’ruf adına, değişik grupların birbirleriyle silahlı mücadelelere giriştiği ve sonuçta daha büyük sorunlara sebebiyet vererek topluma zarar verdikleri bilinen bir husustur.⁴³⁴ Bu nedenle, “*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir*”⁴³⁵ ayetinde ifade edildiği gibi, İslam dininde bu görevi üstlenen belirli bir topluluğun olması uygun görülmüştür. Bu gayeyle İslam tarihinde **hisbe** adı verilen bir kurum oluşturulmuştur. Kamu hukukuna ait meselelerle ilgilenen bu teşkilat emri bi’l-ma’ruf ve nehiy ani’l-münkeri yerine getirmede birtakım yetkilerle donatılmış, yetkisini aşan durumlarda ise olayları kadırlara havale etmişlerdir.⁴³⁶

⁴³⁰ Nahl, 16/125.

⁴³¹ Buhârî, Vudû’, 58; Tirmizî, Tahâret, 112.

⁴³² Müslim, Cihâd ve siyer, 6.

⁴³³ Buhârî, İlim, 12.

⁴³⁴ Mustafa Çağrı, “Emir bi’l-ma’ruf nehiy ani’l-münker”, DİA, XI, 139-140.

⁴³⁵ Âl-i İmrân, 3/104.

⁴³⁶ DİA, “Hisbe”, XVIII, 133-134.

Toplumda işlenen çirkinliklere karşı bir tavır ortaya konulmazsa o kötülük, günahın kalpte kara bir nokta oluşturması gibi toplumun sevgi, saygı, güven ve emniyet temellerinde bazı depremler meydana getirir. Kişi yaptığı çirkinliği anlar pişman olur, tövbe ederse kalbindeki o kara nokta gider. Farkına varmaz, işlediği kötülüklerle devam eder, pişmanlık duymazsa kalpteki lekeler çoğalır ve sonuçta kalbin tamamını kaplar. Artık o kalbin sahibi boğazına kadar günah çukuruna batmış, hem dünyasını hem de ahiretini ziyan etmiştir. Aynı şekil de toplumda da işlenen bir kötülük uygun bir şekilde önlenirse toplumda meydana getireceği yıkım en az kayıpla atlatılmış olur. Önlem alınmaz ise durgun suya atılan taşın meydana getirdiği dalgalanmalar gibi o kötülük kişiden aileye, aileden mahalleye, mahalleden köye, köyden şehre ve sonuçta tüm ülkeye yayılır. Bu durumdan suçlu olan ya da olmayan herkes zarar görür.⁴³⁷ Allah Resulü bunu bir gemide yaşayan iki grup insana benzetir. Çekiliş sonucu iki gruptan biri geminin alt katına, diğeri ise üst kata yerleştirilmiştir. Alt kattakiler su ihtiyaçlarını gidermek için üste çıkmak zorunda olduklarından geminin altına bir delik açmaya karar verirler. Böylece üst kattakileri rahatsız etmeden ihtiyaçlarını giderebileceklerini düşünürler. *“Eğer üsttekiler, alttakileri yapacakları bu işten vazgeçirmezlerse hepsi birden helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hepsi birden kurtulur.”*⁴³⁸

Müslümanlar yaşadıkları topluma ve yaşanan toplumsal problemlere karşı kayıtsız kalamaz, aldırma, bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın diyemez. Çünkü Müslüman, komşusu açken tok yatamayacak⁴³⁹ kadar topluma duyarlı olmayı, dünyanın her hangi bir yerinde Müslüman kardeşinin çektiği sıkıntıyı kendisine ait bir organındaki acı gibi yakından hissetmeyi⁴⁴⁰ öğütleyen bir dinin temsilcisidir. Dolayısıyla bulunduğu mevki, makam sahip olduğu imkânlar, bilgi ve becerisi, kendisine tanınan yetkiler ölçüsünde mutlaka çevresindekilere iyiliği tavsiye etmekle ve gördüğü kötülükleri engellemekle yükümlüdür. Misal ile anlatmak gerekirse güvenlik güçlerimiz bir kötülüğe müdahale ederken, toplumdan bir insan gördüğü çirkinlikleri yetkili makamlara bildirerek bu sorumluluğunu yerine getirir. Bir yazar en önemli sermayesi olan kalemını konuşurarak, bilim insanı da yapılan kötülüğün zararlarını ortaya koyarak topluma yol gösterebilir.

⁴³⁷ “Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker”, *Hadislerle İslam*, DİB, 4/469.

⁴³⁸ Buhârî, Şirket, 6.

⁴³⁹ İbn Ebî Şeybe, İmân ve rü'yâ, 6.

⁴⁴⁰ Müslim, Birr ve sıla, 66.

Kendi kendini düzelten, denetleyen diri bir toplum olabilmek, herkesin üzerine düşeni en güzel biçimde yapmasıyla mümkündür. Böylece kendisini görebilen, tehlikelerin farkına varabilen birbirine kenetlenmiş, güçlü bir toplumun iç karışıklıklardan ve dış destekli karışıklıklardan kendisini korumalıdır. Nitekim 15 Temmuz 2016 tarihinde Ülkemizde yaşanan ve inşallah sonuncusu tekrarlanan dış destekli hain darbe girişimlerine karşı necip milletimizin istiklaline ve istikbaline karşı yapılan müdahalelere de yol vermeyeceği açıktır. Bunun için hiçbir Müslüman iyiliği emredip kötülükten alıkoyma sorumluluğundan kaçamaz. Kim kendisini böyle bir görevden uzak görürse çok iyi bilmelidir ki, üzerinde olduğu gemi batarsa kendisi de kurtulamayacaktır. Herkes bilgisi, becerisi, kabiliyeti nispetinde bu dine omuz vermeli, taşın altına elini koymalıdır. Necip Fazıl'ın Gençliğe Hitabe şiirinde söylediği gibi, "sağına soluna bakmadan bu işte ben de varım" diyebilmelidir.

3.6. Veren El Olmak

İnfak, Allah rızası kazanmak için olursa İslam'da geçerli olur. İyilik olsun diye ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak geçerlidir ancak gösteriş ve şöhret için, desinler diye infakta bulunmanın İslam'da bir anlam ve değeri yoktur. Allah rızası için vermeye Allah yolunda vermek denir. Kur'an'da şöyle buyrulur: *"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu bir tane gibidir. Bu taneden yedi başak çıkar, her başakta yüz tane vardır, Allah dilediğine bunun kat kat fazlasını da verir, Allah'ın lütfu geniştir, her şeyi bilir."*⁴⁴¹ *"Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da bunu başa kakma vesilesi yapmayan, muhtaçları üzmeyen kimseler için Allah katında sevap vardır. Onların korkulacak ve üzülecek bir durumları olmaz."*⁴⁴² Hak Teâlâ ayetlerde belirtildiği üzere bir verene on, bazen yüz, bazen yedi yüz, bazen de daha fazla ve hesapsız olarak verir. İşte Kur'an insanları vermeye böyle teşvik eder. Zekât vermek zaten farzdır. Burada sözü edilen infak farz olan zekâtın dışındaki cömertlikler için kullanılır.

Herkes bu dünyada iyilik imtihanı vermekte, insanlık sınavından geçmektedir. İyiliğin açık olanı da gizli olanı da makbul ise de en güzeli gizli yapılanıdır. İyilikte ihlas sadece Allah'ın rızasının gözetilmesidir. Allah'ın bize iyilik ve ihsanda bulunduğu

⁴⁴¹ Bakara, 2/261.

⁴⁴² Bakara, 2/262.

gibi, yarattığı her varlığa karşı iyilik yarışına ⁴⁴³ girebilirsek Rabbimizi hoşnut edebiliriz. ⁴⁴⁴ İhlas ile yapılırsa bir iyilik, teşekkür bile olsa, karşılık beklenmeden yapılır. Zira verilen, istenen her karşılık, yapılanı iyilik olmaktan çıkartıp ücret karşılığı bir işe dönüştürür. Oysa iyiliğin bedeli kuldan gelecek bir karşılık değil Allah'ın lütfedeceği ecirdir. Nitekim yeryüzünde her türlü iyiliğin öncüleri olan peygamberler, yaptıkları hizmetin ecrini sadece Rablerinden beklediler. ⁴⁴⁵ Ellerindeki nimeti ihtiyaç sahipleri ile seve seve paylaşan ebrar/iyiler, '*Biz sadece Allah rızası için yediriyoruz. Sizden hiçbir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz*'⁴⁴⁶ derken peygamberi ahlakı ne güzel dile getirip, davranışa dönüştürürler. Rabbimiz böyle bir iyiliğe dilerse on misliyle karşılık verir⁴⁴⁷ dilerse hesapsız karşılık ihsan eder.⁴⁴⁸ Birçok insan sadakanın serveti azalttığını, Faizin ise servete servet kattığını düşünür ve inanır. Hâlbuki '*Allah faizi tüketir, sadakaları ise artırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez*'⁴⁴⁹ ayeti bu düşüncenin isabetli olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Sadakanın artması ve artırılmasından maksat; sadaka veren kişinin servetinin bereketlenmesi, artması ve servetinden hayır görmesidir. Sadaka sayesinde amel defterinin sevapla dolması, servetin verilmiş amacını gerçekleştirmesidir. Faizin eksiltilmesi ise rakamsal olarak kabaran servetin bereketinin kalkması, sahibine fayda vermemesi, kişinin günahını artırarak manevi bakımdan iflasını hazırlamasıdır.⁴⁵⁰ Faiz ise hiç şüphesiz bunun tersi sonuç doğurur.

Sosyal boyutta ise sadaka ve infak sayesinde çok sayıda insan zenginlikten faydalanır. Refahın tabana yayılması ürün talebini, ürün talebi de üretimi artırır. Bu ise iş gücünün artmasına, işsizliğin azalmasına ve ülkenin zenginleşmesine katkı sağlar. Keçecizade Hayrettin Efendi adında dar gelirli bir esnaf '*Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve Ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte Onların doğru yolu bulanlardan*

⁴⁴³ <http://www2.diyabet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/Allah%20%C4%B0hsan%C4%B1%20Emreder.pdf>

⁴⁴⁴ Kasas, 28/77.

⁴⁴⁵ Şu'ara 26/109.

⁴⁴⁶ İnsan, 76/9.

⁴⁴⁷ En'am, 6/160.

⁴⁴⁸ Zümer, 39/10.

⁴⁴⁹ Bakara,2/276.

⁴⁵⁰ <https://kuran.diyabet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/283/276-ayet-tefsiri>

*olması umulur.*⁴⁵¹ Ayetindeki müjdeyi duyunca bir cami yaptırmaya niyet eder. İmkânları yetersiz olsa da niyetinde kararlıdır. Para biriktirmek için ne zaman canı bir şey istese: ‘Sanki yedim!’ der ve parasını bir kenara koyar. 22 yıl sonra biriktirdiği paralar küçük bir cami yaptırmaya yetince Fatih semti Kırbacı Sokağında ki mütevazı camiyi yaptırır ve arzusuna nail olur. Cami halk arasında ‘Sanki yedim camii’ olarak anılmaya başlar.⁴⁵² Hayrettin Efendinin bu azmi, Hz. Muhammed (sav)’in ‘*Müminin niyeti, amelinden hayırlıdır*’⁴⁵³ hadisinin tecellisini bizlere hatırlatır. Niyetinde ihlaslı olup da azmeden kişiyi yüce Mevla işlerinde mutlaka başarıya ulaştırır. Bu sayede hiç ummadığı yerden yollar açılır. Zor işler o insana kolaylaşır. Kişi sonuca ulaşmasa bile niyet ve kararlılığının sevabını alır.

Allah Teâlâ malı, mülkü insanların ihtiyaçlarını gidermeleri için yaratmıştır. Malın üzerinde ölçülü ve dengeli bir şekilde tasarrufta bulunulmalıdır. Tutulması gerektiğinde elde tutulmalı, harcanması gerektiğinde harcanmalıdır. Bir insanın elinde, avucunda verecek bir şeyi olması ve bunu zamanında muhtaçlara vermesi hem insanî hem de İslamî bir davranıştır. Bir insanın sahibi bulunduğu varlığını karşılık beklemeden ve gönüllü olarak ihtiyaç sahiplerine ve hayır işlerine harcaabilmesi diye tarif edilen cömertlik insanlardaki huy ve ahlâkî niteliklerin en temeli olanlarından biridir. Cömertlik bütün dinlerde ve toplumlarda erdem sayılmıştır. İslam’dan önce Araplar, İranlılar ve Türkler cömertliği önemli sayarlar, insanları cömert olmaya teşvik ederlerdi. Cömertlik Kur’an-ı Kerim ve hadislerde yüceltilen ve erdem olarak kabul gören vasıf olarak sunulmuştur. Hz. Muhammed (sav) iyilik, cömertlik, yardım, sadaka ve infak ile ilgili hadisleri;

*-Allah cömerttir. Cömertliği sever.*⁴⁵⁴

-Hz. Peygamber insanların en cömerdi idi. Kendisinden yardım isteyenlere hiçbir zaman, “*Yok, olmaz, veremem*” dememişti.”⁴⁵⁵

*-Veren el alan elden hayırlıdır.*⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Tevbe, 9/18.

⁴⁵² DİB, Diyanet takvimi, 20 Mayıs 2017.

⁴⁵³ Taberani, *Mu’cemu’l-Kebir*, V, 185.

⁴⁵⁴ Buhari, Edeb, 41.

⁴⁵⁵ Buhari, Edeb, 39.

-Hz. Enes diyor ki: “Sırf dünyalık elde etmek için Müslüman olanlar vardı ama çok geçmeden onlara İslam dünyadan daha sevimli gelirdi.”⁴⁵⁷

- Safvan diyor ki: “Resûlullah en sevmediğim bir insandı, bana o kadar ihsanda bulundu ki sonuçta en çok sevdiğim insan oldu.”⁴⁵⁸

-İbn Abbas diyor ki: “Hz. Peygamber insanların en cömerdi idi. Cömertliği Ramazan’da coşardı. Yağmur yüklü bulutlardan daha cömertti.”⁴⁵⁹

-“Cömert kişi Allah’a, cennete ve insanlara yakın, cehennemden ise uzaktır. Cimri kişi Allah’tan, cennetten ve insanlardan uzak, cehenneme ise yakındır. Cahil ama cömert bir kişi Allah katında âbid ama cimri olan bir kişiden daha makbuldür.”⁴⁶⁰

Cömertliğin zıddı cimriliktir. Kur’an-ı Kerim cimriliği kötüler ve cimrileri kınar: “Allah’ın lütfundan verdiğini harcamada cimrilik yapanlar, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, tersine bu onlar için çok kötüdür. Cimrilik edip vermedikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yeryüzünün mirasçısı Allah’tır, O yaptıklarınızdan haberdardır.”⁴⁶¹ Hz. Peygamber ise: “Cimrilikten sakının. Sizden evvelki ümmetleri kan dökmeye, namuslarını ayaklar altına almaya ve akraba arasındaki bağları koparmaya cimrilik sevk etmiştir.”⁴⁶² Cömertliğin ifratla tefrit arasındaki dengeli yol şeklinde bir tarifi de yapılmıştır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: “Eli sıkı olma, tamamen eli açık da olma, sonra elden çıkanın hasretini çeker ve kınanır bir halde bir köşede oturursun.”⁴⁶³

3.7. Ahiretin Varlığını Unutmamak

Ahiret, dinî kaynaklarda İsrâfil’in Allah’ın emriyle kıyametin kopması için sur’a ilk defa üflemesinden ikinci defa üflemesine daha sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmelerine kadar olan zaman veya sur’a ikinci kez

⁴⁵⁶ Buhari, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 94.

⁴⁵⁷ Müslim, Fezail, 58.

⁴⁵⁸ Müslim, Fezail, 59.

⁴⁵⁹ Buhari, Savm, 7.

⁴⁶⁰ Tirmizi, Seha, 40.

⁴⁶¹ Âl-i İmran, 3/180.

⁴⁶² Gazali, *İhyau Ulûmi'd-Din*, III, 247.

⁴⁶³ İsrâ, 17/29.

üfürüşten başlayıp ⁴⁶⁴ ebedî olarak devam edecek olan zaman anlamında kullanılmıştır.⁴⁶⁵

Ahirete iman, kabile dinleri dâhil olmak üzere Allah'ın varlığını kabul eden pek çok inanç ve dinde mevcuttur. Ancak ahiret hayatının mahiyeti, safhaları ve tasviri çeşitli din ve inançlara göre farklılık arz eder. İncil Eski Ahitte ruhun ölmezliğine ve dünyada yapılan amellere karşılık verileceğine⁴⁶⁶ dikkat çekilirken Yeni Ahitte de ahirete ve dünyada yapılan işlerin mutlaka karşılığı olduğuna yapılan birçok vurgu bulunmaktadır.⁴⁶⁷ Kur'an'da Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. İsa başta olmak üzere birçok peygamberin ahirete imana vurgu yaptıkları ve ümmetlerine ahirete imanı telkin ettikleri bildirilmektedir.⁴⁶⁸ Ayrıca ahirete inananların Kur'an'ı kabul edeceği haber verilmekte,⁴⁶⁹ böylelikle gerçek manada ahirete imanın insanı son din İslam'ı kabule sevk edeceğine işaret edilmektedir. Ahirete imanın diğer iman esasları içerisindeki yerini ve önemini vurgulamak, inananlardaki sorumluluk bilincini güçlendirmek, onları ebedî mutluluğun elde edilmesi doğrultusunda bir hayat yaşamaya sevk etmek bu hikmetlerden bazılarıdır.

Hz. Muhammed (sav), Cebrail'in, iman nedir? Sorusuna şu cevabı vermiştir: *"İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe hayır ve şerriyle kadere inanmaktır."*⁴⁷⁰ Kısaca ahirete iman mümin olmanın temel şartlarından birisidir. Kur'an-ı Kerim'de muttaki kullardan bahsedilirken, *"Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de kesinlikle inanırlar"*⁴⁷¹ buyrulurken ahirete iman, takva sahibi mümin olabilmenin özelliklerinden sayılmaktadır. Ayrıca müminlerden bahsedilirken, *"Onlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler; ahirete de kesin olarak iman ederler"*⁴⁷² buyrulurken ahirete iman vurgusu yapılmaktadır. Öte yandan müşriklerin hacılara su ikram etme ve Kâbe'yi onarmayı

⁴⁶⁴ <https://www.mumsema.org/ahiret-e-iman/6781-ahiret-ahiretin-anlami-ahiret-isimleri-ve-ahiret-gercegi.html>

⁴⁶⁵ Bekir Topaloğlu, "Âhiret", DİA, I, 543-548.

⁴⁶⁶ Eyüb, 14/14-22, 19/25-29.

⁴⁶⁷ Markos, 12/18-27; Luka, 20/ 27-38.

⁴⁶⁸ Meryem, 19/33; Ta-ha, 20/55.

⁴⁶⁹ En'am, 6/92.

⁴⁷⁰ İbn Hanbel, I, 28.

⁴⁷¹ Bakara, 2/3-4.

⁴⁷² Lokman, 31/4.

ahirete imanla bir tutmaları karşısında, “*Yoksa siz, hacılara su temin etmeyi ve Mescid-i Haram'da umreciliği, Allah'a ve ahiret gününe inanıp da Allah yolunda cihad edenin işi gibi mi tuttunuz? Bunlar, Allah katında eşit olmazlar. Allah, zalimler gürhunu doğru yola iletmez.*”⁴⁷³ buyrulması da ahirete imana Kur'an'ın verdiği önemi göstermektedir.

Dinî metinlerde ahirete iman konusunda dikkat çeken hususlardan birisi de bu konunun hep Allah'la ve Allah'a imanla birlikte zikredilmesidir. Bu çerçevede ahirete iman, Allah'a imandır. Ahireti inkâr, Allah'ı da inkâr etmek demektir.⁴⁷⁴ Hz. Muhammed'in (sav) hadisleri ise konuyu destekler mahiyettedir: “*Allah'a ve ahiret gününe iman eden kişi misafirine ikram etsin. Allah'a ve ahiret gününe iman eden kişi komşusunu rahatsız etmesin. Allah'a ve ahiret gününe iman eden kişi ya hayır söylesin ya da sussun.*”⁴⁷⁵

Bazı hadisi şerifler de Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere nelerin helal olmadığı ifade edilmiş, ahirete imanın farklı boyutları dile getirilmiştir. “*Allah'a ve ahiret gününe iman eden kişinin zina etmesi, pay edilmemiş ganimet malını satması, Müslümanlara ait ganimet elbiseyi giyip eskiterek geri vermesi, Müslümanlara ait ganimet hayvanına binip zayıfladıktan sonra iade etmesi helal değildir.*”⁴⁷⁶ Başka rivayette, “*Allah Mekke'yi mukaddes kıldı. Allah'a ve ahiret gününe inanan kişinin Mekke'de kan dökmesi ve Mekke'nin ağacını kesmesi helal değildir.*”⁴⁷⁷ Kısacası Hz. Muhammed (sav) ahiret gününe imanın, insanı çevresindeki bütün varlıklarla iletişimini doğrudan etkileyerek düzenleyeceğini açıkça ifade etmiştir.

İslam akaidinin üç ana esası olan Allah, peygamber ve ahirettir. Bu üç önemli esastan biri olan ahirete iman, mutlak adaletin tecelli edeceğine inanmanın gereğidir. Çünkü ahirette tüm hak sahiplerine hakları verilecek, hatta boynuzsuz koyun dahi boynuzlu koyundan hakkını alacaktır.⁴⁷⁸ Dünya hayatında ki zorluk, haksızlık ve sıkıntılarla mücadele ettiği halde insanın bunları her zaman ortadan kaldıramadığı, acıların kıskacında kıvrandığı bilinen bir gerçektir. İmtihan yeri olan dünya hayatında ki

⁴⁷³ Tevbe, 9/19.

⁴⁷⁴ Nisa, 4/38-39.

⁴⁷⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 122-123.

⁴⁷⁶ İbn Hanbel, IV, 108.

⁴⁷⁷ Buhârî, İlim, 37.

⁴⁷⁸ Tirmizî, Sifatü'l-kıyâme, 2.

iyilik ve kötülüklerin karşılığının görüleceği, bunu engelleyecek hiçbir perdenin olmayacağı sonsuz yaşamın varlığına inanmak, insan için önemli bir teselli kaynağıdır.

Dünyaya geliş amacını unutmayan, istikametini kaybetmeyen, ahiret hayatının varlığına ve ilâhi adalete inanan mümin kul bu duygunun benliğinde oluşturduğu heyecanla hayatına yön verir. İnsanlar sağlık, servet, zekâ, kabiliyet ve hayat standartları ile dünya hayatında eşit değildir. Kimisi açlık ve yoksulluk içerisinde kendisine takdir edilen hayatı ikame ederken, kimi keyif ve safa içerisinde bir hayat sürmektedir. Kimisi sağlıklı bir yaşam sürerken diğeri bin bir hastalığın pençesinde boğuşabilmekte ve ya doğuştan ya da sonradan meydana gelen sebeplerden dolayı engelli olarak hayatını devam ettirmektedir. Yaratıcı tarafından düzenlenen dünya hayatında değişik sıkıntılar çeken insanların mükâfat göreceği ikinci bir hayat zaruridir. Bu düşünce ahirete imanı destekleyen etkenlerden birisidir.

Allah Resulü, *“Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır”*⁴⁷⁹ şeklinde inanan insanın dünyada sahip olması gereken tavrı böyle tanımlar. Çünkü *“İnsanoğlu kıyamet günü beş şeyden; ömrünü nerede ve nasıl tükettiğinden, gençliğini nerede ve nasıl geçirdiğinden, malını nerden kazanıp nerede harcadığından, öğrendiği bilgilerle yaşayıp yaşamadığından hesaba çekilmedikçe hiçbir tarafa hareket etmeyecek, yerinden kımıldayamayacaktır.”*⁴⁸⁰ Bu bağlamda Allah Resulüne, *“Müminlerin en akıllısı kimdir?”* diye sorulduğunda, *“Ölümü en çok hatırlayan ve ölümden sonraki hayatı için en güzel şekilde hazırlanan kimsedir”*⁴⁸¹ diye karşılık vermiştir. Ahirete imanı benimseyen mümin *“yaptığı hiçbir iyiliğin mükâfatsız kalmayacağını hem dünyada hem de ahirette karşılığının tam olarak verileceğini”* bilir.⁴⁸² Yine Allah Resulü, *“Ölü ile beraber kabre kadar üç şey gider; Ailesi, malı ve amelleri. Bunlardan ikisi yani ailesi ve malı geri döner üçüncüsü olan ameli kendisiyle baş başa kalır”*⁴⁸³ buyurmaktadır.

Ahirete iman etmek insan hayatına renk katar, istikamet verir, anlam kazandırır. Bu inanç, insana bütün davranışlarını yüce bir gaye için yapıldığı bilincini aşlar. Geçici

⁴⁷⁹ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25.

⁴⁸⁰ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1.

⁴⁸¹ İbn Mâce, Zühd, 31.

⁴⁸² Müslim, Sıfatü'l-münâfikin ve ahkâmühüm, 56.

⁴⁸³ Nesâî, Cenâiz, 52.

olan dünyayı, ahireti hesaba katarak sorumluluk duygusuyla hareket eden insan kötülüklerden uzak durur. Dünya hayatını iyilik, dürüstlük, yardımseverlik, yalnızca Yaraticıya kulluk gibi iyi ameller üzerine bina eder. Ölümü soğuk bulan, ölmeyi hiç istemediği gibi hatırlamayı bile hoş karşılamayan, ölüp de yok olmayı istemeyen insanın sürekli yaşam arzusu ancak ahiret inancıyla frenlenebilir. Ahirete inanan kişi, dünya hayatında ölçülü, tutarlı hareket eder. Kin, düşmanlık, nefret, haset gibi duygularını köreltir. Affetme, bağışlama duygularını geliştirir. Kendisi, ailesi, çevresi ve toplumu ile barışık yaşar. Bela ve musibetler karşısında sabırlı davranabilir. Huzuru ve mutluluğu servet, şöhret, kudret gibi geçici şeylerde değil Allah'a imanda, iman çerçevesinde yaşamada arar. Allah'ın rızasını elde edebilecek işleri yapmaya çalışır.

Huzurlu bir toplum olmanın en etkili yollarından biri, toplumun ahirete kalpten iman eden bireylerden olmasını sağlamaktır. Ahirete iman inancıyla hareket eden ve bu inanç doğrultusunda yaşayan bireyler; ahlâklı, erdemli olmayı, hak hukuka riayet etmeyi, başkalarına saygı göstermeyi, kısaca yaratılanı yaratandan ötürü sevmeyi kendilerine unutulmayacak kural yaparlar. Bu şuura sahip olan fertlerden oluşan toplum âdeta dünyada iken cenneti yaşar. Kısacası ahirete iman, bireyin psikolojisinden davranışlarına, Yaratanı ile ilişkisinden kendisi, ailesi ve toplumu ile olan ilişkilerine varıncaya kadar hayatın tüm alanlarını kapsayan bir inançtır.

3.8. Helal-Haram Hassasiyeti

Helal haram hassasiyeti Müslümanın en belirgin özelliklerinden biri olmalıdır. Müslümanın, yediğinden, içtiğinden, diğer Müslümanlarla ilişkilerine hatta bireysel hayatından, aile ve toplum hayatına kadar her alanda helal-haram dengesine dikkat etmesi gerekmektedir. Müslüman buna dikkat ederek günlük hayatında yalan konuşmaz, kimseyi aldatmaz, kimseye haksızlık yapmaz, yaptığı her işi en güzel şekilde yapmaya gayret eder. Başta ailesi olmak üzere kimseyi incitmemeye, kırmamaya özen gösterir. Kimsenin kendisini görmediği yerde bile olsa kendisini her zaman gören, gözetleyen Rabbinden hayâ ederek harama el uzatmaz. Çocuklarını helal rızıkla yetiştirmeyi en büyük sorumluluklardan biri olarak kabul eder. Kanunlar izin verse bile vicdanının izin vermediği, insan olarak kendisini rahatsız eden her davranıştan uzak durur. Helal-haram düşüncesinin nerede ise tamamen ortadan kalktığı ya da birbirine karıştığı bir ortamı yaşıyor olduğumuz ne yazık ki acı bir gerçektir. Kazanma hırsının ve sınırsız yaşama

çılgınlığının dikkate getirdiği helal-haram hassasiyetinin eksikliği günümüzün ciddi, sosyal ve ahlakî hastalıklarının ön sıralarında yer almaktadır.

Herkesin veya çoğunluğun böyle olduğu ya da yaptığı tarzındaki söylem, insanın kendi eksikliğine gerekçe kabul edilip bu çöküşün normal gösterilmek istenmesi de çoğu kere başvurulmuş bir başka yanlış yoldur. Helal mi, yoksa haram mı olduğu kestirilemeyen konulardan uzak durmak ise dindarlığın esasını teşkil eder. Hadis-i şerifte “*Helal olan şeyler belli, haram olan şeyler bellidir. Bu ikisinin arasında, halkın birçoğunun helal mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli konular vardır. Şüpheli konulardan sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur. Şüpheli konulardan sakınmayanlar ise gitgide harama dalar. Tıpkı sürüsünü başkasına ait bir korunun etrafında otlatan çoban gibi ki, onun bu koruya girme tehlikesi vardır. Dikkat edin! Her padişahın girilmesi yasak bir arazisi/korusu vardır. Unutmayın ki, Allah'ın yasak arazisi / korusu da haram kıldığı şeylerdir. Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçücük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir*⁴⁸⁴ buyrulmuştur. Hz. Muhammed (sav) şöyle buyurmuştur: “*Bir kul günaha girerim korkusuyla, yapılması sakıncalı olmayan bazı şeylerden bile uzak durmadıkça, muttakiler yani Allah saygısı ile dolu olanlar derecesine çıkamaz.*”⁴⁸⁵

Hadis-i şerifte belirtildiği gibi K-kuşkulu ve tereddütlü işlere yaklaşmak,⁴⁸⁶ yasak bölge etrafında her an harama düşme tehlikesi vardır. Oysa halkımızın veciz ifadesiyle “*Korkulu rüya görmektense uyanık durmak iyidir.*” Şüpheli şeyleri terk etmek birçok sıkıntıdan peşinen kurtulmak demektir. Şüphe/kuşku insanı, yalan ile doğru, helal ile haram arasında ve genellikle de yalan ve harama yakın bulundurur. Bu durumlarda “*şüphe vereni terk edip şüphe vermeyenle yetinmek*”⁴⁸⁷ bazen görünürde zararlı görülse de bir tehlikeyi başlamadan uzaklaştırmak bakımından kârlı ve akıllıca bir davranıştır. Acaba, kuşkusundan uzak kalmak yani şüphelileri terk etmek, Müslümanı günah işlemiş olma ihtimalinin endişesinden kurtaracak, hassasiyet kazandıracak, ümmeti de sağlıklı bir bünyeye sahip kılacaktır.

⁴⁸⁴ Buhârî, İmân 39, Büyü’ 2; Müslim, Müsâkat 107, 108.

⁴⁸⁵ Tirmizî, Kıyâmet 19; İbni Mâce, Zühd, 24.

⁴⁸⁶ Buhârî, İman 39, Büyü’ 2; Müslim, Müsâkat 107, 108.

⁴⁸⁷ Buhârî, Büyü’ 3; Tirmizî, Kıyâmet, 60.

3.9. Dünya ve Ahiret Dengesi

Yaratılış gayemiz Allah'ı tanımak ve ona ibadet etmektir. Bizi yoktan var eden ve yaşatan Allah'tır. Çünkü Allah; Bedenimizi, işiten kulaklar, gören gözler ve konuşan dil gibi mükemmel organlarla donatmıştır. Yaratılanlardan farklı olarak bize akıl, irade vermiş ve varlıklar arasında biz insanları seçkin kılmıştır. Yaşayabilmemiz için nefes aldığımız havadan, içtiğimiz suya kadar sayısız nimetleri bize bahşetmiştir. İstikametimizi kaybetmememiz için peygamberler ve kitaplar göndererek dünyada ve ahirette mutlu olmanın yollarını bizlere göstermiştir. Bütün bu iyiliklere karşılık Allah bizden sadece kendisini tanımamızı ve ona ibadet etmemizi istemektedir. *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”*⁴⁸⁸ Dünyanın geçiciliğini ise: *“Bu dünya hayatı, bir oyundan, eğlenceden ve geçici bir zevkten başka bir şey değildir; ama ahiret hayatı Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar için çok daha güzeldir. Öyleyse aklınızı kullanmaz mısınız?”*⁴⁸⁹ Ayeti ile vurgulamıştır.

Dünya hayatı, ahiret için bir hazırlık dönemidir, insanlık için bir imtihan salonu ve geçici bir misafirhanedir. İnsanlar, ebedî olan ahirette güzel bir yer edinebilmek için bu dünyada imtihan edilmektedirler. Dünya sonlu ve yok olmaya mahkûm, ahiret ise kalıcı ve sonsuzdur. Ahireti hedefleyen kimse dünyayı da elde eder, ama gayesi yalnızca dünya olan kimsenin ahirette alacağı hiçbir nasip yoktur. İslâm'ın ana hedefi, insanlığın dünya ve ahiret saadetini temin etmektir. İslam inancına göre asıl hayat ise, ahiret hayatıdır. İslâm düşüncesinde dünyanın ihmal edilmemesi, dünyadan da alınacak nasibin unutulmaması, ama gerçek hayat olan ahiretin ön plana alınması emredilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de: *“Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harçayarak) ahiret yurdunu ara. Ama dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez”* buyrulmaktadır.⁴⁹⁰

Ahiretin ön plana alınması, ahireti kazanmamıza vesile olacağı gibi, dünya hayatımıza bambaşka bir güzellik ve yepyeni bir anlam kazandıracaktır. Ahiret hayatını, sorguya ve hesaba çekileceğini, yaptıklarından ve söylediklerinden sorumlu tutulacağını

⁴⁸⁸ Zariyat, 51/56.

⁴⁸⁹ En'am, 6/32.

⁴⁹⁰ Kasas, 28/77.

bilen kişinin dünya hayatı planlı ve dengeli olacaktır. Sorumlu ve bilinçli kişilerin yaşadığı dünya ise gerçekten "huzur içinde yaşanacak" dünya olacaktır. İslâm bir taraftan dünyayı ihmal etmemeyi, diğer taraftan da ahiret hayatı için hazırlıklı olmayı tavsiye etmektedir. Çünkü İslâm'a göre dünyanın da ahiretin de kazanıldığı yer burasıdır. Hz. Muhammed (sav) "*Dünya, ahiretin tarlasıdır*"⁴⁹¹ buyurarak dünya olmadan ahiretinde kazanılamayacağını bizlere hatırlatmaktadır. Hz. Muhammed'in (sav) hayatına baktığımızda, peygamber ve aynı zamanda İslâm devletinin başkanıdır. Din ve devlet işlerinin yanı sıra dünya ile ilgili her işi yaptığını, kıyafetlerini diktiğini, ayakkabısını tamir ettiğini, hayvanları otlattığını, hayvanlardan süt sağdığını, ticaretle uğraştığını, savunma amacıyla hendek kazdığını, cami inşaatı için taş ve kerpiç taşıdığını görürüz. Dünya ile ahiret hayatını ilgilendiren işlerinde, ifrat ve tefrit den daima uzak olmuştur.

Dünya hayatını ihmal etme ve sağlıklarını hiçe sayma pahasına kendilerini nafîle ibadete yöneltip her gece uyumadan namaz kılmaya, yılın her gününde oruç tutmaya ve evlenmeyerek kadınlardan uzak kalmaya niyet eden ve bu suretle sözde kendi sünnetini yaşamaya özenen kimselere karşı Hz. Muhammed (sav)'in gösterdiği tepki bilinmektedir. O'nun bu tepkisini ve bahsi geçen kişilere karşı söylediği o anlamlı sözler şöyledir: "*Ben, Allah'tan, hepinizden daha çok korkarım, O'ndan hepinizden daha fazla çekinir ve sakınırım. Lakin ben, (nafîle) orucu hem tutarım, hem de tutmam, (gece) namazını hem kılarım, hem de kılmam uyurum. Hanımlarla da evlenirim. Kim benim bu sünnetimden yüz çevirirse, biliniz ki o, benden değildir.*"⁴⁹² Şüphesiz bu hadis, ilk bakışta Allah ve Resulü adına dünyamızın, maddi varlığımızı doğrudan ilgilendiren sağlığımız ile fitri ve tabii olan istek, arzu ve ihtiyaçlarımızın ihmal edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. İslâm dininde insanın lüzumsuz harcanacak bir dakikası dahi olmamalıdır. Hz. Muhammed (sav) "*İki gününü birbirine eşit geçiren aldanmıştır*"⁴⁹³ buyurarak bu konuya açıklık getirmiştir. "*Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış*" buyurmuştur.⁴⁹⁴ İlerlemenin tek yolu, gerilemeyi bırakmak ve iki günü eşit olmaktan çıkarmaktır. Miskin ve tembel yaşamak doğru değildir.

⁴⁹¹ Aclunî, *Keşfü'l-hafa*, 1/412.

⁴⁹² Buhari, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5.

⁴⁹³ Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, 2/123.

⁴⁹⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, III, 19.

Dünya ve ahiret dengesi sağlanmalıdır. Birisi diğerine engel olmamalıdır. Çünkü Bir lokma, bir hırka anlayışı İslâm'ın özüne uymaz. Yaratılmışların en üstünü, şerefli olan **Eşrefi Mahlûkat** olan insan, üzerinde yaşadığı dünyayı imar etmeli, çalışmalı ve üretmelidir. Dünya ve ahiret birbirinin devamıdır ve birlikte kazanılır. İnsanlardan beklenen, iki dünya arasında bir denge kurmalarıdır. '*Allah'ın sana verdiğinden (onun yolunda harçayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma*'⁴⁹⁵ İfrat ve tefrit dediğimiz bu dengeyi sarsacak aşırı uçların bir tarafında tamamen maddeye dayalı olan dünyevîleşmiş bir yaşam, diğer tarafta ise bir tür ruhbanlık anlamında uhrevîleşmiş bir yaşam bulunur. Hz. Peygamberin kendisini ibadete adanmış için ailesini ihmal eden Osman b. Maz'un'a söylediği, '*Ey Osman ruhbanlık bize emredilmedi*'⁴⁹⁶ sözü, insanlardan yeme içme, uyuma ve evlenme gibi dünyevî zevklerden büsbütün uzak durarak bir ruhban hayatı sürmelerinin beklenmediğini açıkça bizlere göstermektedir.

Dünya hayatı, ebedî hayat olan ahireti kazanmaya vesile olan bir geçiş güzergâhıdır.⁴⁹⁷ On yıl boyunca Hz. Peygamber'e hizmetiyle bilinen Enes b. Mâlik de Allah Resul'ünün en çok yaptığı duanın, "*Allah'ım, bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru!*"⁴⁹⁸ Şeklinde olduğunu bildirmektedir. Allah Resul'ünün Allah'tan istediği şeyler içinde en önde geleninin, dünya ve ahiret arasındaki denge olduğunu bize öğretir. Allah Resulü hem dünya hem de ahiret iyiliği talep etmek suretiyle iki hayatın birbiri ile olan bağına dikkat çekmiştir. Sonraları bu dua, Müslümanların tüm namazlarında okudukları dualardan birisi olarak günlük ibadet hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelecek ve böylece müminlerin dünya ve ahiret dengesini korumalarına yönelik manevi bir vesile sayılacaktır. İnsanlardan beklenen, yaşama gözlerini açtıkları dünya hayatları ile hayata gözlerini kapadıktan sonraki ahiret hayatları arasında bir denge kurmalarıdır. "*Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harçayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma!*"⁴⁹⁹ Bu dengeyi sarsacak aşırı uçların bir tarafında tamamen maddeye dayalı olan dünyevîleşmiş bir yaşam, diğer tarafında ise bir tür ruhbanlık anlamında uhrevîleşmiş bir hayat bulunur.

⁴⁹⁵ Kasas, 28/77.

⁴⁹⁶ İbn Hanbel, 6/226.

⁴⁹⁷ Buhari, Rikak, 3.

⁴⁹⁸ Müslim, zikir ve dua ve tevbe ve istiğfar, 26.

⁴⁹⁹ Kasas, 28/77.

Hiz. Peygamber'in kendisini ibadete adadığı için eşini ihmal eden Sahabe Osman b. Maz'un'a söylediği, "Ey Osman, ruhbanlık bize emredilmedi"⁵⁰⁰ sözü, insanlardan yeme içme, uyuma ve evlenme gibi dünyevî zevklerden büsbütün uzak durarak bir ruhban hayatı sürmeleri beklenmediğini açıkça göstermektedir. Firavun⁵⁰¹ ve Karun⁵⁰² gibi dinî ve manevi değerlere sırt dönerek ölçüsüz şekilde dünyaya sarılmaları da istenmemektedir. Müminden, ne dünyasını ahireti için terk etmesi, ne de ahiretini dünyası için feda etmesi istenir. İnanan kişiden asıl istenen bir dengedir. Allah Resul'üne ait bir hadis olmasa da hikmetli ve özlü bir söz olan "Hiç ölmeyecekmişsin gibi dünyanın için, yarın ölecekmişsin gibi ahiretin için çalış!" şeklindeki meşhur sözde ifade edilen türden bir dengedir.⁵⁰³

Dünya hayatı, Hiz. Peygamber'in ifadesiyle, ebedî hayat olan ahirete intikal etmeye imkân veren bir uğrak yeridir.⁵⁰⁴ Fakat ahiret hayatı insanın buradaki yaşantısına göre şekilleneceği için, dünya hayatı ihmal edilemeyecek kadar önemlidir. İnsanın ahirette karşısında bulacağı şey, dünyada iken elde ettiği şeydir.⁵⁰⁵ İnsan dünya hayatında kendisi için ne gibi hayır işlerse, ahirette Allah katında onun karşılığını bulacaktır.⁵⁰⁶ Diğer yandan dünya ve ahiret hayatı arasındaki denge, her iki hayatın da aynı derecede önemli olduğu anlamına gelmez. Asıl denge, dünyaya da ahirete de hak ettikleri ölçüde değer vermekle olur.

İnsanlardan kimileri dünya hayatını ahirete tercih ederler.⁵⁰⁷ Öldükten sonra diriltileceklerine inanmadan ömürleri sadece dünya hayatıyla sınırlıymış gibi yaşarlar,⁵⁰⁸ kendi zevk ve menfaatlerini Allah'ın rızasından üstün tutarlar,⁵⁰⁹ ahireti feda ederek dünya hayatlarını satın alırlar.⁵¹⁰ Dünyaya karşı o kadar düşkünlüdürler ki bin sene yaşamak isterler.⁵¹¹ Dinlerini bir eğlence ve oyun edindikleri için dünya hayatı böyle

⁵⁰⁰ İbn Hanbel, VI, 226.

⁵⁰¹ Ta-ha, 20/49; Kasas, 28/4.

⁵⁰² Kasas, 28,76-78.

⁵⁰³ Hayati Yılmaz, "Dünya ve Ahiret Dengesi", DİB, *Hadislerle İslam*, 1/343.

⁵⁰⁴ Buhârî, Rikâk, 3.

⁵⁰⁵ Necm, 53/39-42.

⁵⁰⁶ Müzzemmil, 73/20.

⁵⁰⁷ İbrahim, 14/3.

⁵⁰⁸ Enâm, 6/29.

⁵⁰⁹ Nisâ, 4/77.

⁵¹⁰ Bakara, 2/86.

⁵¹¹ Bakara, 2/96.

kimseleri aldatmıştır.⁵¹² Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise tamamen gafildirler.⁵¹³ Diğer yandan kimi insanlar da ahireti ister ve bir mümin olarak ona yaraşır bir şekilde çalışırlar. İşte böyle insanların çalışmalarının karşılığı Allah katında da verilir.⁵¹⁴ Nitekim Resûl-i Ekrem, *“Akıllı kişi, nefsinin küçük gören (kendini hesaba çeken) ve ölümden sonrası için çalışandır. Aciz kişi ise, nefsinin arzularına uyan ve Allah’tan (bağışlanma,cennet) isteyen kimsedir.”*⁵¹⁵

⁵¹² Arâf, 7/51.

⁵¹³ Rûm, 30/7.

⁵¹⁴ İsrâ, 17/19.

⁵¹⁵ Tirmizî, Sıfatü'l- kıyâme, 25.

SONUÇ

Dünyevîleşme, Allah'ı ve ahireti tamamen inkâr etme şeklinde olabileceği gibi Allah'ın varlığını kabul ettiği hâlde onun kişi üzerindeki rolünü görmezden gelme şeklinde de olabilir. Allah'ın varlığını kabul etmeyen, onu inkâr eden kimselerin pek çoğu ahiret hayatına inanmadıkları için zaten dünyevîleşmişlerdir. Ama Allah'a iman etmiş ancak dünya hayatının geçici fırsatlarına aldanmış birçok Müslüman'ın da dünyevîleşmesi söz konusu olabilmektedir. Ahirete iman ettikleri hâlde hiç ölmeyecekmişçesine dünyaya sarılan, ölüm ve ötesini sürekli öteleyen, ahireti ihmal eden nice Müslüman vardır. İslam, dünya hayatından bağımsız, salt uhrevî bir hayatı hedef alan bir nizam değildir. Bilâkis İslam, kişinin hayattaki her faaliyetini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen aktif bir dindir. Allah'ın koymuş olduğu emir ve yasaklar insanın hayatını her yönüyle şekillendirir. Fakat kişi, Allah'ı unutup O'nu gündeminden çıkarttığı, O'nun emri ve yasaklarını göz ardı ettiği ve bunun sonucunda tamamen dünyanın meşgalelerine daldığı anda dinin bu yönü o kimse üzerindeki etkisini yitirir. Sonuçta bu kimse dünyevîleşmiş olur. Ümmetinin hırsla mal peşinden koşmasını hoş karşılamayan Hz. Muhammed (sav), ellerinde bulunan nimetlerin kıymetini bilmeleri konusunda sürekli uyarılarda bulunmuştur. Bazen zenginliğin maldan ibaret olmadığını vurgulamış, bazen de sağlıklı ve huzurlu bir yaşamın her şeyden daha önemli olduğunu bildirmiştir. Ayrıca o müminlere kanaat ve şükür değerlerini salık vermiştir.

O hâlde dünyevîleşmek, Allah'ı ve ahireti unutarak büyük bir hırsla dünyaya sarılmak, hiç yok olmayacakmış gibi dünya malına düşkün olmaktır. Dünyevî imkânları elde etmek ya da zengin olmak dünyevîleşmek değildir. Yeter ki insan elde ettiği maddi imkânları kontrol edebilsin, onların mahkûmu olmasın, onları gönlüne sokmasın, onları Allah'ın rızasına uygun bir şekilde kullanabilsin... Allah Resul'ünün üzerinde durduğu temel nokta budur. Önemli olan geçici olana aşırı düşkünlük göstererek kalıcı ve daha değerli olanın göz ardı edilmemesidir.

KAYNAKÇA

- Abdubaki**, Muhammed Fuâd, “Dnv” mad. *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 1996/1417.
- Abdürrezzak**, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannaf*, thk. Habiburrahman A’zamî, Beyrut, 1970-1972.
- Acluni**, İsmail b. Muhammed, *Keşfu-l Hafa ve müzilu’l-ilbas amma iştehere mine’l-ahadisi ala elsineti’n-nas*, Matbaatül alemiyye, Suriye, 2000.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1982.
- Akar**, Muhlis, *Sosyal Siyaset Açısından Tüketime Farklı Bir Yaklaşım*, İstanbul, 2000.
- Azîmâbâdi**, Ebû’t-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emri Ali, *Avnü’l-ma’bud şerhu Süneni Ebu Dâvûd*, Beyrût, 2002.
- Beyhaki**, *es-Sünenü’l-kübrâ*, Ahmed b. Hüseyin, Mekke, 2003.
- Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, Kuveyt, 1985.
- Buhârî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu’us-Sahih Müsnedul-Muhtasar min umuri Rasulillah (sav) ve eyyamihi*, Riyâd, 1999.
- Çağrı**, Mustafa, “Emri bi’l-Ma’ruf Nehiy ani’l-Münker” mad. *DİA*, 1995.
- Dârimi**, *Sünen* Ebu Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Riyad, 2000.
- Doğan**, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 2001.
- Dölek**, Âdem, ‘Vesvese’, DİB, *Hadislerle İslam*, Ankara, 2013.
- Ebu Davud** Süleyman b. Davud et-Tayalisi, *Müsned*, Haydarabad-Dekkan, 1321.
- Ebu Davud**, Süleyman b. el-Eş’âs es-Sicistânî, *Sünen*, Hıms 1969-1974.

- Ebi Ya'lâ**, el-Mevsili *Müsned* (nşr. Hüseyin Selim Esed), Dımaşk, 1984-90.
- El-Gazali**, Ebu Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulûmi'd-Din, Daru İhyai't-Tırası'l-Arabi*, I-IV, Beyrut, 1996; Trc. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul, 1973.
- El Hanbeli**, İbn Recep, "*Camiul ulum vel-Hikem*" Mısır, 1998.
- El İsfehâni**, Râgıb, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, Kahire 1970.
- El Mısri**, Yunus Refik, *Usûlu'l-İktisadi'l-İslâmî*, Dımaşk, 2012.
- En Nevevî**, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şerefüddin, *el-Minhac Fi Şerhi Müslim İbni'l-Haccac*, Beyrut, 1972.
- Ersoy**, Mehmet Akif, *Safahat*, İstanbul, 2012.
- Esendal**, Mahmut Şevket, Tdk, Güncel Türkçe Sözlük.
- es San'ani**, Abdürrezzak b. Hemmam Abdürrezzak, *el-Musannef*, Beyrut, 1983.
- et Taberi**, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'ul-Beyân 'an Te'vil Âyi'l-Kur'ân*, Darul Alemlî'l-Kutub, Riyad 2003.
- et Tirmizi**, Ebu İsa Muhammed, *Sünen*, Kahire, 1937.
- ez Zebîdî**, Ahmed b. Abdillatif, *Tacul-Aruş*, Ankara. 1998.
- Hamidullah**, Muhammed, İslam Peygamberi, Yeni şafak yay, Ankara, 2011.
- Hâkim**, Muhammed b. Abdillan *en-Neysâbûri, Marifetü ulûmi'l-hadis*, Beyrut, 2003.
--*el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, Kahire, 1997.
- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali el- Askalani, *el-İsabe Fi Temyizi s-Sahabe*, Beyrut, 1853.
--*Fethu'l-Bari*, (Thkk Abdülaziz b. Abdillan), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- İbn Ebi Şeybe**, Abdillan b. Muhammed b. İbrahim, *el-Musannef*, Beyrut, 2006.
- İbn Kesir**, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1982.

İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1970.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, çağrı yayayınları, Kahire, 1952.

İlhan, Cengiz, Mecelle (Mecelle-Ahkâmı Adliyye), Mad.10, Yetkin Yay, Ankara, 2011

Kallek, Cengiz, *Devlet ve Piyasa*, İstanbul, 1992.

Karaaslan, Nasuhi Ünal, İslam Ansiklopedisi, Tehânevi, Keşşafü ıslahatıl-Fünün vel Ulüm mad, 25/330

Kartal, Mehmed Abidin, *Risale-i Nur'dan İktisadi Prensipler*, İstanbul, 1995.

Malik, Ebû Abdullâh el-Himyeri Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Çağrı yay, Beyrut, 1994.

Mannan, M.A, *İslâm Ekonomisi*, İstanbul, 1980.

Münâvî, Abdurrauf, *Feyzü'l-Kadir*, Beyrut 1972.

Müslim, el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı yay, Riyad, 1998.

Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Riyâd, 1999.

Nursi, Said, *Mesnevi-i Nuriye*, İstanbul, 2001.

--Sözler, İstanbul, 2001

Özsoy, İsmail, "Faiz" mad. DİA, 1995.

Suyuti, Celaleddin, Abdurrahman b. Ebu Bekr, *el-Lealiu'l-i Masnû'a fî'l-Ehadisi'l Mevzû'a*, (Thk: Salah b. Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Şevkani, Ebu Abdullâh b. Muhammed el-Havlani, *Neylü'l evtar*, dimeşk, 2009.

Taberani, Süleyman b. Ahmed (360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî Abdulmecid es-Silefi), Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1995.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Es-Sülemi, *el-Câmiü's-sahîh*, Çağrı yayınları, Riyâd, 1999.

Topaloğlu, Bekir, “Ahiret”, DİA, İstanbul, 1998.

Türcan, Zişan, ‘İsraf’, DİB, *Hadislerle İslam*, Ankara, 2013.

Uludağ, Süleyman, “Dünya” Mad, İslam Ansiklopedisi, DİB, Ankara, 1994, 10/22-24

Yıldırım, Ahmet, “Tevekkül”, DİB, *Hadislerle İslam*, Ankara, 2013.

Yılmaz, Hayati, “Dünya ve Ahiret Dengesi”, DİB, *Hadislerle İslam*, Ankara, 2013.

Yücebaş, Hilmi, *Edebiyatımızda Mevlana*, Konya, 1973.

Wensinck, A.J ‘Dnv’, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Hadisi’n-Nebevi*, VII, Mektebetü Beril, London, 1936.